

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

ВБД 372.8:809.155.0+373

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТКБ 74.261.5:81.2 Тоҷ+74.58

М- 26

МАНСУРЗОДА НАРГИСА МАНСУР
ТАШАККУЛИ АРЗИШҶОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДУСТИИ
ХОНАНДАГОНИ СИНОҶОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИӢТИ
БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.3.5.3. Назария ва методикаи забони тоҷиқӣ

- Роҳбари илмӣ:** **Мансурова Ҷамила Сулаймоновна** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгоҳии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ
- Мушовири илмӣ:** **Ғаффоров А** - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгоҳии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

Сарсаҳифа	
Мундарича	
Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ.....	3
Муқаддима	4
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	13
БОБИ ЯКУМ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.....	25
1.1.Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагона дар ташаккули онҳо.....	25
1.2.Заминаҳои илмӣ-педагогӣ ва имкониятҳои истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ.....	42
Хулосаи боби якум.....	75
БОБИ ДУЮМ. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.....	78
2.1.Роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои методи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар таълими забони тоҷикӣ.....	78
2.2.Адабиёти бачагона ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагон дар таълими забони тоҷикӣ.....	122
Хулосаи бобидуюм.....	161
БОБИ СЕЮМ. НАТИҶАҲОИ ОЗМОИШИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.....	164
3.1.Ташкил ва гузаронидани озмоиши таълимӣ бобати ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона.....	164
3.2.Таҳлили натиҷаҳои озмоиши таълимӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқию – башардӯстӣ дар ташаккули тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	180
Хулосаҳои боби сеюм.....	193
Хулосаҳои умумӣ.....	195
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	197
Рӯйхати адабиёт.....	199
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	213
Замимаҳо.....	215

Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ

ҚТ–Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТБ– тарбияи башардӯстӣ

ТАБ– тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ

АБ–адабиёти бачагона

ААБ–арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ

ЗТ–забони тоҷикӣ

АА–арзишҳои ахлоқӣ

АББ–адабиёти бадеӣ бачагона

МТМУ–муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

МИ–муносибати инсонмехвар

ХСИ–хонандагони синфҳои ибтидоӣ

ПБ–педагогикаи башардӯстӣ

КГ–корҳои гурӯҳӣ

БН–бозии нақшофарӣ

МТ–муассисаҳои таълимӣ

РАБ–рафтори ахлоқӣ – башардӯстӣ

ГН-гурӯҳи назоратӣ

ГТ-гурӯҳи таҷрибавӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқот аз чиҳати илмиву амалӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро дар давраи тақрибан чилсолаи охир ҷомеаи ҷаҳон зери таъсири тағйироти густурда қарор гирифтааст. Ин раванд низоми арзишҳо ва талаботи иҷтимоиро дигаргун сохта, зарурати мутобиқшавии шахс ба воқеияти нави демократиро ба вуҷуд овард. Дар чунин муҳит инсон ҳамчун меҳвари рушд ва дорои мақоми баланд арзёбӣ мегардад. Дар чунин шароит яке аз вазифаҳои асосии низоми таҳсилот ҷустуҷӯи роҳҳои самаранок ва механизмҳои тақмили раванди тарбияи башардӯстӣ ва умуман инсондӯстона гардидани таълим ба ҳисоб меравад. Ба рушди қобилияти эҷодкорӣ, ташаккули малакаҳои худтанзимкунӣ ва истифодаи самараноки захираҳои инсоният омилҳои таъсир мерасонад, ки барои пешбурди ҷомеаи мутамаддин нақши калидӣ доранд.

Дар заминаи ташкили раванди таълиму тарбия, ки мақсади асосии он парвариши инсонӣ комил - соҳибэҳтиром, ғамхор, масъулиятнок ва дорои рафтори созанда мебошад, як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд. Аз ҷумла, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», Стратегияи миллӣ оид ба рушди маориф то соли 2020 (30 июни соли 2012), Стандартҳои нави фанҳои зинаи ибтидоӣ, Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи миллии таҳсилот, модули «Татбиқи муносибати арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ», инчунин дар Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак ва дигар манобеи расмӣ ба ин масъала ишора мегардад. Бо ин вуҷуд, баррасии назариявии ин ҳуҷҷатҳо то имрӯз ба андозаи кофӣ амалӣ нашудааст.

Дар амалияи татбиқи тарбияи ахлоқӣ ва башардӯстона дар зинаи ибтидоии таълим як қатор мушкилот мушоҳида мешаванд. Бояд қайд кард, ки баъзе хусусиятҳои арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба таври мукамал пажӯҳиш нагардидааст. Ҳамчунин, дар фаъолияти тарбиявӣ ҳамоҳангӣ ва ҳамгироӣ ба таври кофӣ таъмин нагаштааст, ки ин ҳолат ба ташаккули

сифатҳои ҳамидаи инсонӣ таъсир мерасонад ва дар натиҷа масъала рӯз то рӯз хусусияти зиддиятноки пайдо мекунад.

Дар як қатор асноди меъёриву ҳуқуқи соҳа, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», инчунин дар Консепсияи миллии таҳсилот, Консепсияи миллии тарбия ва стандартҳои давлатии таълим - ба таври расмӣ зикр шудаанд, то имрӯз татбиқи амалии онҳо ба таври комил таъмин нагаштааст ва масъала ҳанӯз низ ба ҳалли самаранок дорад. Хусусан, эҳтимолияти истифодаи адабиёти бадеии бачагона ҳамчун захира ва воситаи тарбиявӣ барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ то ҳол ба таври бояду шояд таҳқиқ, арзёбӣ ва амалисозӣ нашудааст.

Ворид шудани Стандартҳои нави таълим ба зинаи ибтидоӣ ба чараёни омӯзиш равияи нав бахшида, барои истифодаи шаклҳои гуманитарии таълим, аз ҷумла, худомӯзӣ, фаъолияти мустақилона ва такмили дониши шахсии хонандагон шароити мусоид фароҳам овард. Дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла, дар Италия мардум барои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои худ ошкоро мубориза мебуданд ва маҳз дар ҳамин давра, махсусан дар асрҳои XIV–XV ғояҳои башардӯстӣ ташаккул ёфта, равшан инъикос гардиданд.

Бо вучуди мавҷуд будани чунин назар, онро бидуни баррасии таърихӣ пазируфтани мумкин нест. Далелҳои нишон медиҳанд, ки ғояҳои башардӯстӣ на танҳо дар муҳити фикрии Аврупо, балки дар тамаддунҳои қадимаи Шарқ низ зуҳур ва рушд ёфтаанд. Ҳанӯз дар Мисри бостон, сарзаминҳои Мовароуннаҳр ва фарҳанги Чин андешаҳои дар бораи инсондӯстӣ, адолат ва эҳтиром ба инсон вучуд дошта, аз ҷониби мардум пазируфта мешуданд. Дар ҳамон давра Аврупо дар марҳилаи дигаргунии иҷтимоӣ ва фикрӣ қарор дошт, ки нуфузи калиси имкони густариши озодандешӣ ва таҳқиқоти мустақилонро маҳдуд месохт. Ин муқоиса нишон медиҳад, ки башардӯстӣ ҳамчун арзишҳои дорои решаҳои гуногунтамаддунӣ буда, онро танҳо ба анъанаи аврупоӣ нисбат додан дуруст нест.

Бо истинод ба мероси адабии тоҷикони асрҳои IX–X метавон барҳақ таъкид кард, ки маҳз дар ҳамин давра ғояҳои башардӯстӣ ба сатҳи баланди рушд расида, мафкураи инсондӯстона ҳамчун яке аз арзишҳои муҳимми фарҳанг ташаккул ёфта буд. Асарҳои классикии ин матнҳо, ки бо андешаҳои амиқи ахлоқӣ ва инсондӯстона фарқ мекунанд, маҷмуи ҷанбаҳои асосии ғояҳои башардӯстиеро дарбар мегиранд, ки пояи ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва иҷтимоии инсонро ташкил медиҳанд.

Дар осори мутафаккирони он давра масъалаҳои худдорӣ, фурӯтанӣ, эҳтиром ба инсон, дастгирии заифон ва ҳимояти фитодагон бо равшанӣ ва дақиқӣ шарҳ ва тавзеҳ ёфтаанд. Ин нуқтаҳои муҳимми ахлоқӣ бо андешаҳои И.Х. Каримова, М. Лутфуллозода, Б. Раҳимов, А. Нурзода, Ф. Шарифзода ва дигар муҳаққиқон низ ҳамоҳанг мебошанд.

Таҳлили мероси бойи адабиёти тоҷик собит месозад, ки андешаҳои инсонпарваронаи халқи тоҷик ҳанӯз се ҳазор сол пеш вуҷуд доштанд, ки мо инро дар китоби муқаддаси “Авесто” бо се ибораи мазмуни баланддоштаи тарбияи башардӯстӣ, яъне “Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” инъикос гардида, оварда шудааст. Ин ибораи мазкур бештар ба такомули шахсият, тарбияи инсонӣ комил ва парвариши ахлоқи нек равона шуда, дар маркази он эҳтиром ба инсон, адолатпешагӣ, меҳрубонӣ, эътирофи ҳуқуқи озодиҳо ва қадриносиҳои меҳнати инсонӣ қарор дошт. Маҳз ин принсипҳо ҷузъи асосии ҷаҳонбинии ахлоқии мутафаккирон ва равшанфикрони тоҷик гардида, заминаи методологии тарбия ва андешаи башардӯстонаи онҳо ташкил медиҳанд.

Маҳз ҳамин хусусиятҳо ғояҳои башардӯстии тоҷиконро аз намунаҳои аврупоии он фарқгузор месозанд. Дар тафаккури шарқӣ, махсусан дар анъанаи фарҳангиву ахлоқии тоҷикон, башардӯстӣ дар тӯли асрҳо пеш аз ҳама ба тарбияи инсонӣ комил ва такомули шахсияти ӯ равона буда, ҳамчун арзиши меҳварӣ ташаккул ёфтааст.

Дар солҳои охир, ҳарчанд дар Тоҷикистон барои эҳё ва тақвияти анъанаҳои ахлоқӣ-башардӯстии миллӣ як қатор чораҳои таълимӣ ва тарбиявӣ

амалӣ гардидаанд, натиҷаҳо то ҳол пурра қонъқунанда нестанд. Яке аз сабабҳои чунин вазъ дар он аст, ки нақш ва аҳаммияти адабиёти бачагона дар ташаккули сифатҳои башардӯстонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври кофӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтааст. Илова бар ин, роҳҳои методии истифодаи чунин адабиёт барои рушди ин сифатҳо низ то кунун равшан ва илмӣ асоснок нашудаанд. Ин омилҳо зарурати таҳқиқи масъала ва мубрамияти мавзуи мавриди баррасиро тақвият мебахшанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳлили маводи илмӣ ва адабӣ, ки ба масоили тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ иртибот доранд, махсусан баррасии афкор ва назарияҳои намоёндагони классики илми педагогика, нишон медиҳад, ки решаҳои бисёр ҷанбаҳои тарбия ва омӯзиш аз анъанаҳои ғании адабиёти бадеии халқӣ сарчашма мегиранд. Мероси адабии халқи тоҷик дар тӯли асрҳо ҳамчун муҳарриқи ташаккули фикр, ахлоқ ва ҷаҳонбинии насли наврас хидмат кардааст.

Мутафаккирони барҷастаи классики тоҷик рушди нерӯҳои эҷодӣ, зухуроти эҳсосӣ, такмили тафаккур, ирода ва муҳаббатро унсурҳои асосии тарбия ва ҷузъи муҳимми хувияти инсонӣ меҳисобиданд. Онҳо некхоҳӣ ва муносибати адолатмандонаро на фақат хусусияти рафторӣ, балки ҳадафи меҳварии камолоти инсонӣ медонистанд, ки ин ҳама дар осори онҳо ба таври равшан таҷассум ёфтааст.

Таҳлили муқоисавии мероси адабии Шарқу Ғарб нишон медиҳад, ки адабиёти классики Аврупо низ дар ташаккули мафҳумҳои инсонпарварона аз манбаъҳои ғании тамаддуни Шарқи бостон таъсир пазируфтааст. Ин раванд аз ҷиҳати таърихӣ таъкид мекунад, ки ҷараёни ташаккули арзишҳои башардӯстӣ хусусияти умумибашарӣ дошта, маҳдуд ба ҳудуди ҷуғрофӣ муайян нест.

Дар асрҳои XX–XXI паҳлуҳои гуногуни ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, сифатҳои башардӯстӣ ва масоили рушди шахсият дар осори ҷомеашиносон, равоншиносон ва педагогҳои маъруф, аз ҷумла, А. Алексеев [173], Е.М. Алифанова [27], Т.Л. Белоусова [34], Л.И. Божович [47], А. Байкова [176], .С.

Братусь Б [183], Л.С. Виготский, [50], Г.В. Гогияшвили.[57], А.Я. Данилюк [193], И.А. Капрора [201], В.А. Крутецкий [83], Е.П.Козлов [207], Б.Т. Лихачев [97], Л.И. Матвеева [99], А. Маслоу [101], К.Р. Рочерс.[207], В.А. Сухомлинский [138], Н.М. Трофимова [210], И.Т. Фролов [158], Э. Фромм [158], Э. Шредингер [165], Юнгхольм Свен-Эрик [171] ва дигар муаллифон, мавриди таҳлил ва шарҳи амиқ қарор гирифтаанд. Дар осори ин муҳаққиқон роҳҳои ташаккули ахлоқ, рушди инсондӯстӣ ва консепсияҳои гуногуни тарбия бо назари илмӣ асоснок карда шудаанд.

Дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла, И.Х. Каримова [196], М.Лутфуллоев [88], Б.Мачидова [98], А.Нуров [113], Ф. Шарифзода [166], Ҷ. Бобокалонова [212], Ҷ. Икромова [73], С. Саидов [213], С. Тағоев [152] ва дигарон таъкид мегардад, ки рушди маърифати зеҳнӣ ва равонии кӯдак аз марҳилаҳои ниҳоят барвақти ҳаёт оғоз мегирад. Дар ҳамин давра дарки мақсадманд ва шуурнокии кӯдак нисбат ба муносибатҳои оилавӣ, ҷамъиятӣ, инчунин пайдоиши тасаввуроти аввалия дар бораи муҳити иҷтимоӣ ва табиӣ ташаккул меёбад ва рафтору муносибатҳои ӯ тадриҷан ба ҳолати устувор мебароянд.

Ҷ. Бобокалонова [40], С. Саидов [144] ва С.Тағоев [152] дар бахши омӯзиши адабиёти бадеии бачагона ва имкониятҳои истифодаи он дар давраҳои гуногуни инкишофи таърихӣ тадқиқоти арзишманд анҷом додаанд. Ин пажӯҳишҳо моҳият ва аҳаммияти адабиёти бачагоноро ҳамчун омилҳои муҳими таъсиррасон ба тарбия ва ташаккули ҷаҳонбинии маънавии насли наврас равшан месозанд.

Бо вучуди ин, дар илми педагогикаи муосир, хусусан дар методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, масъалаи муайян кардани роҳҳои муассири воридсозии ғояҳои воқеии башардӯстӣ ба раванди таълим то ҳол ҳалли комил наёфтааст. Аз ин рӯ, зарурати таҳияи модели илмӣ ва амалие ба миён меояд, ки нақши адабиёти бадеи бачагоноро дар тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ асоснок нишон диҳад. Ин вазифа имрӯз яке аз

самтҳои калидии таҳқиқот дар психология ва педагогикаи таҳсилоти ибтидоӣ ба шумор меравад.

Таҳлили осори илмии муҳаққиқони тоҷик, ки ба мавзӯи таҳқиқи моиртибот доранд, имкон медиҳад, ки равияҳои асосии илмиро дар самти омӯзиш ва ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ тавассути истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар раванди таълиму тарбия муайян намоем.

1) Гурӯҳи аввал муҳаққиқоне мебошанд, ки ташаккули сифатҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагонро дар асоси маводи фолклории халқӣ таҳлил кардаанд (Р. Амонов, Р. Қодиров, Б. Тилавов, М. Фозилов ва дигарон).

2) Самти дуюм ба омӯзиши таҷрибаи педагогикаи башардӯстии тоҷикон тавассути адабиёти пуруановати классикӣ марбут аст; дар ин раванд саҳми Р. Қодиров, В.М. Асроров, А.Н. Болдирев ва дигар муҳаққиқон назаррас мебошад.

3) Дар равияи сеюм масъалаҳои ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар асоси китобҳои дарсӣ баррасӣ шудаанд (А.И. Назиров, Х.А. Файзиева, Ш.А. Тоҳириён, Ҷ.А. Шоинова, Л.А. Ибрагимова, У.П. Гулмадова, Н.С. Шоева, Р.Н. Султонов, Б.Т. Саидова).

4) Равияи чоруми таҳқиқотӣ ба омӯзиши имкониятҳои адабиёти бадеии бачагонаи давраи Шуравӣ дар ташаккули сифатҳои башардӯстӣ бахшида шудааст. Ин масъала дар осори М.А. Арипов, И.С. Брагинский, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Я.И. Калонтаров ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

5) Самти панҷум ба омӯзиши шаклҳои нави муносибат ба таълим марбут буда, ин гурӯҳ муҳаққиқон масъалаи татбиқи механизмҳои инноватсионӣ дар рушди сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол ва умуман дар низомии таҳсилотро мавриди баррасӣ қарор додаанд (И.Х. Каримова, З.З. Мирзобоев, Ф.Б. Мирзоева, Д.Я. Шарипова, Ҷ.Х. Файзалиев, М.Э. Яхшибаева ва дигарон).

6) Дар самти шашум масоили педагогӣ-психологии ташаккул ва инкишофи арзишҳои ахлоқӣ дар заминаи адабиёти бадеӣ баррасӣ шудаанд,

ки онро муҳаққиқони рус ва тоҷик, аз қабили А.Б. Тенекабони, Х.И. Темирова, З.М. Магиярова, С.И. Петрова, О.В. Чиндилова, Г.А. Савостина, Л.В. Коняхина, Л.Г. Махмутова, С.В. Шедякина, Э.М. Садчакова, О.С. Богданова, В.А. Киричок, Б. Сулейманова, Т. Сапарбаев ва дигарон анҷом додаанд.

Баррасии маҷмуи корҳои илмии наздик ба мавзӯи таҳқиқ нишон медиҳад, ки гарчанде дар илми педагогика оид ба нақш ва мақоми адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ таҳқиқотҳои зиёд анҷом ёфтаанд, аммо паҳлуҳои зиёди ин масъала то ҳол норавшан боқӣ мондаанд. Хусусан, таҳқиқоти илмии мукаммал оид ба истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол дар шароити Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ ба назар намерасад.

Таҳлили назариявӣ ва омӯзиши ҳолати кунунии масъала, инчунин баррасии адабиёти марбут ба мавзӯ, имкон дод, ки як қатор ихтилофот ва номукаммалиҳои зерин муайян карда шаванд:

1. Гарчанде инсонгароёна намудани раванди таълим дар замони муосир яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти низоми таҳсилот ба ҳисоб меравад, моҳият ва механизми татбиқи он аз ҷониби бисёре аз муҳаққиқони соҳаи педагогика то ҳол дар сатҳи зарурӣ шарҳ дода нашудааст.

2. Адабиёти бадеии бачагона дорои нуфузи баланд барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад, аммо ин неру дар амал пурра истифода намешавад.

3. Бо вучуди он ки муҳаққиқон арзиши баланди адабиёти бадеии бачагоноро эътироф мекунанд, аммо дар шароити татбиқи муносибати башардӯстона дар раванди омӯзиш, баррасии методӣ ва мутобиқсозии илмии ин андешаҳо то имрӯз нокифоя боқӣ мондааст.

4. Адабиёти бадеии бачагона метавонад ба ҷаҳонбинӣ, эҳсосот ва ҳолати равонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсири ҷиддӣ гузорад, вале паҳлуи педагогӣ ва равонии ин раванд дар аксари таҳқиқотҳо ба таври кофӣ инъикос нагардидааст.

Маҳз чуни вазъият ба пастшавии сатҳи муайяни фарҳанги маънавии ҷавонон, ба вуҷуд омадани муноқишаҳои арзишӣ миёни насли наврас бо волидон, калонсолон ва омӯзгорон ишора мекунад. Ин масъала бар он далолат медиҳад, ки тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳамчун як самти мустақили равандро таълимӣ-тарбиявӣ дар низоми таҳсилоти миллии ҳанӯз ҳам ба таври зарурӣ баррасӣ нашудааст.

Набудани равиши ҳамгиро, таҳлили муосир ва арзёбии илмӣ оид ба истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ моро водор сохт, ки мавзӯи таҳқиқи мазкур – **«Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ»** - ҳамчун самти асосии таҳқиқот интихоб гардад.

Бо назардошти он ки Концепсияи миллии таҳсилот ва Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмун ва ҳадафҳои тарбияи ахлоқӣ-башардӯстиро ҳамчун рукаи калидии низоми таҳсилот муайян менамоянд, метавон хулоса кард, ки истифодаи унсурҳои адабиёти бадеии бачагона, ки таҷассумгари анъанаҳои миллии ва арзишҳои инсондӯстӣ мебошанд, барои ташаккули рафтор, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳаммияти барҷаста дорад. Ин ҳолат зарурати илмӣ ва аҳаммияти амалӣ доштани мавзӯи таҳқиқро пурра асоснок месозад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои ба дастмада аз ин таҳқиқот метавонанд дар тақмили барномаҳои таълимии амалкунанда, ки истифодаи адабиёти бадеии бачагоноро дар раванди таълим пешбинӣ мекунанд, нақши муҳим бозанд. Мавзӯи пешниҳодшуда ҳамчун ҷузъи таркибии ҷаҳоншиносии илмӣ-таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни мавқеи хоса дошта, муаллиф дар ҷараёни таҳқиқот 12 мақолаи илмиро омода ва нашр намудааст, ки мазмун ва самти асосии ин диссертатсияро инъикос менамояд ва дар солҳои 2020-2026 анҷом дода шудааст. (Рақами

кайди давлатӣ дар Маркази миллии патенту иттилооти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон №1007/01.2 з/и аз 29.05.2024).

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Адабиёти бадеии халқии тоҷик дар тури таърих ҳамчун яке аз устувортарин пояҳои ташаккули ахлоқ ва маънавиёти ҷомеа мақом гирифтааст. Дар ин навъи мероси адабӣ симои инсон, арзишҳои инсондӯстӣ ва меъёрҳои рафтори маънавӣ бо сатҳи баланди эстетикӣ ва ҷаҳонбинии фарҳангӣ инъикос меёбанд. Мазмуни адабиёти бадеии бачагона барои хонандагони хурдсол имконият фароҳам меорад, ки воқеияти иҷтимоӣ ва равандаҳои зиндагиро тавассути эҳсосоти шахсӣ дарк намояд. Ин навъи адабиёт ба кӯдак имкони таҷрибавӣ эҳсос кардани инсонгарой, нақӯкорӣ, ҳамдардӣ, адолатталабӣ ва ҳимояи ниёзмандонро медиҳад ва ба ташаккули ин сифатҳо дар сатҳи эҳсосию рафторӣ мусоидат мекунад.

Маҳз ҳамин маҷмуи хусусиятҳо адабиёти бадеии бачагоноро ба яке аз воситаҳои муассиру боварибахши тарбияи ахлоқию маънавии насли наврас мубаддал мегардонад.

Мақсади таҳқиқот. Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълимӣ забони тоҷикӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мувофиқи мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин иҷро мегардад:

1. Ташаккули хусусиятҳои асосии ахлоқӣ-башардӯстӣ дар сифатҳои инсондӯстонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути тазкираи адабиёти бачагон.
2. Таҳлили ҷойгоҳ, нақш ва имкониятҳои тарбиявии адабиёти бадеии бачагона дар ҷараёни таълими забони тоҷикӣ ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ.

3. Коркард, асоснокнамоӣ ва мутобиқгардонии роҳу усулҳои методии истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар раванди дарсҳои забони тоҷикӣ бо назардошти синну соли хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

4. Муайян кардани сатҳ, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагон, ки имкони арзёбии динамикаи рушди маънавӣ ва ахлоқӣ.

5. Амалсозии таҷрибаи педагогӣ бо мақсади арзёбӣ ва муайян намудани сатҳи самаранокии модели таҳияшуда дар системаҳои педагогӣ ва мушаххас намудани он дар таҷриба.

Объекти таҳқиқот.Раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ва шароити ташкили фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар доираи таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ.

Мавзӯи таҳқиқот. Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар омӯзиши забони тоҷикӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Ташаккули устувору самарабахши арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ ҳолате таъмини комил меёбад, ки:

- мазмун ва ҷанбаҳои муҳими ахлоқӣ-башардӯстии адабиёти бачагона бо дақиқан муайян ва ба таври илмӣ асоснок гарданд;

- нақш, ҳадафҳо ва имкониятҳои тарбиявии адабиёти бадеии бачагона дар раванди таълими забони тоҷикӣ бо диди илмӣ таҳлил ва дақиқ шаванд;

- роҳу усулҳои истифодаи иқтидори ахлоқӣ-башардӯстии матнҳои бадеӣ бо назардошти хусусиятҳои синну соли ва равонии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқ карда шаванд;

- меъёрҳо, сатҳҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ муайян ва асоснок гардонида шаванд;

- самаранокии модели методии пешниҳодшуда дар шароити воқеии таълимӣ ба таври таҷрибавӣ собит гардад.

Марҳила, макон ва давраҳои таҳқиқот. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи маводҳои ҷамъовардашуда, ки ба мавзӯи таҳқиқот марбутанд дар кафедраи Педагогикаи умумӣ анҷом ёфта, дар давраи солҳои 2020–2025 ҷараён гирифтанд. Тадқиқот дорои сохтори пайдарпай буда, се марҳилаи асосиро дар бар мегирад:

Марҳилаи аввал - муқарраркунанда (2020–2021) ба таҳлили назариявии масъала бахшида шуда, дар ин давра маҷмуи маводҳои педагогӣ, психологӣ, фалсафӣ ва адабӣ-фарҳангӣ ҷамъоварӣ ва мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтанд. Дар натиҷа, проблема, ҳадафи тадқиқот, вазифаҳои он ва фарзияи илмӣ муайян ва асоснок карда шуданд.

Марҳилаи дуюм – ташаккулдиҳанда (2022–2023) ба таҳия ва иҷрои барномаи фаъолияти таҳқиқотӣ равона гардид. Дар ин марҳила адабиёти бадеии бачагона ва нақши он дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ таҳлил шуда, модели озмоиши педагогӣ тарҳрезӣ ва дар амал татбиқ гардид. Методҳо ва воситаҳои гузаронидани озмоиши педагогӣ интихоб ва асоснок шуда, китобҳои дарсӣ ва матнҳои адабии дар онҳо истифодашаванда мавриди омӯзиши муфассалу таҳлили назариявӣ ва амалӣ қарор гирифтанд.

Марҳилаи сеюм - ҷамъбасти (2024–2025) ба ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқотӣ ва таҳлили муқоисавии маводҳои назариявӣ ва амалии ба дастамада бахшида шуд. Дар асоси ҷамъбасти натиҷаҳои озмоиши педагогӣ хулосаҳои илмӣ тасдиқ гардида, матни ниҳонии диссертатсияи илмӣ-таҳқиқотӣ таҳия ва омода карда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявӣ маҷмуи концепсияҳо, равияҳо ва дидгоҳҳои илмиро дар бар мегирад, ки дар ташаккули симои шахсият, раванди тарбия ва рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ нақши калидӣ доранд. Пояи назариявии таҳқиқотро равияҳои зерин ташкил медиҳанд:

- **назарияи инкишофи шахсият аз дидгоҳи таҳлили психологӣ ва психологияи фардӣ**(З. Фрейд, А. Адлер), ки ба шарҳи омилҳои дохилӣ, ангезаҳо ва механизмҳои ташаккули шахсият мусоидат мекунад.

- **назарияҳои инкишофи шахсият аз мавқеи ҷаҳонӣ ва муошират** (Л.С. Виготский, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Элкони, В.Д. Шадриков, В.К. Шаповалов), ки равандро ҷаҳонӣ, омӯзиш, ҳамкорӣ ва муоширатро ҳамчун асоси рушди шахсият баррасӣ менамоянд.

- **назарияҳои ахлоқӣ- башардӯстии шахсият** (Э. Фромм, А. Маслоу, К. Рочерс), ки ба ташаккули инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, худшиносӣ ва эҳтироми арзишҳои инсонӣ равона шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро назария ва санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқӣ, принсипи инсонфар, конвенсияи ҳуқуқи кӯдак, муносибати равиши шахсиятӣ, таҳлили адабиётҳои педагогӣ, истифодаи методҳои ҷаҳонӣ таълим, назарияи педагогикаи инсондӯстӣ ташкил медиҳад.

-**назарияи тарбия ва фарҳанг дар инкишофи шахсият**(А.С. Сухомлинский, С.Н. Артановский, Э.А. Баллер, Ю.В. Бромлей, Г.С. Виноградов, Д.И. Тенекабони, А.Б. Темирова, З.М. Магиярова, С.И. Петрова, О.В. Чиндилова, Г.А. Савостина, Л.В. Коняхина, Л.Г. Махмутова, С.В. Шедякина, Э.М. Садхакова, О.С. Богданова, В.А. Киричок, Б. Сулейманова, Т. Сапарбаев, Б.М. Водзинский, М. Мачидова), ки аҳамияти муносибати фарҳангӣ-маънавӣ ва арзишҳои миллӣ дар ташаккули шахсиятро таъкид мекунад.

-**назарияи педагогикаи инсондӯстӣ** (Н.А. Бердяев, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш.А. Амонашвили), ки ба эҳтироми шахсият, рушди шахсии омӯхтанда ва муносибати инсонмехвар таъкид мекунад.

-**назарияҳои педагогикаи халқӣ ва адабиёти бадеии бачагона дар инкишофи шахсият**(В.М. Асроров, Р. Амонов, А. Н. Болдирев, М.И. Богданова, А.М. Мирзоев, А. Нурзода, Б. Раҳимов, И. С. Брагинский, Б.Т. Тилавов, М.Ф. Фозилов, А. Суфизода, А. И. Назиров, Х.А. Файзиева, Ш.А.

Тоҳириён, Ҷ. А. Шоинова, Л. А. Ибрагимова, У.П. Гулмадова, Н.С. Шоева, Р.Н. Султонов, Б.Т. Саидова), ки нақши мероси адабӣ ва фарҳангиро дар рушди ахлоқию маънавии кӯдакон асоснок мекунанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Пояи таърихии таҳқиқот аз маводи илмию таҳқиқотии муҳаққиқони ватанию хориҷӣ иборат аст, ки ба масъалаҳои педагогикаи башардӯстӣ, таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ ва миллӣ, этнография, педагогикаи умумӣ, психология, фалсафа, сотсиология ва бахшҳои гуногуни адабиёти бадеии халқи тоҷик бахшида шудаанд. Монографияҳо, китобҳо, диссертатсияҳо ва маводи таҳқиқотӣ, ки хусусияти илмӣ ва таърихӣ доранд, ҳамчун манбаи асосӣ барои таҳия, асосноксозӣ ва бозгӯи мазмуни масъала хизмат намудаанд.

Дар ҷараёни таҳқиқот маҷмуи ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ ва барномаҳои амалкунандаи давлатӣ, ки ба масъалаҳои таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марбутанд, ҳамчун манбаи асосии иттилоотӣ ва методологӣ истифода гардиданд. Аз ҷумла, Стандартҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ, барномаҳо ва нақшаҳои таълимӣ, дастурҳо ва модулҳои тавзеҳӣ, ки ҷараёни татбиқи навсозии низоми таҳсилот, ҳамоҳангсозии арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро бо мақсаду мазмуни таълим таъмин менамоянд, мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтанд.

Ба сифати сарчашмаи маълумот. Ба ғайр аз манбаъҳои бевосита вобаста ба мавзӯи таҳқиқот, доираи васеи адабиёти педагогӣ, равоншиносӣ, методикаи таълим, фалсафа, инчунин манбаъҳои электронии интернетӣ, ки бевосита ба масоили арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ нигаронида шудаанд истифода гардида, барои таҳкими заминаи назариявӣ мусоидат намуданд.

Заминаҳои эмпирикӣ: Дар раванд ва марҳилаҳои гуногуни фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ маҷмуи методҳои назариявӣ ва эмпирикӣ истифода гардид, ки ба ҳамдигар таъминкунанда буда, дақиқияти хулосаҳои илмиро баланд мебардоранд. Аз ҷумла:

- **таҳлили назариявӣ**, ки адабиёти педагогӣ, психологӣ, фалсафӣ-соцсиологӣ, филологӣ ва библиографиро фаро гирифта, барои муайян намудани асосҳои назариявии масъала мусоидат намуд;

- **методҳои эмпирикӣ-ташхисӣ**, аз қабилҳои тестгузорӣ, худбаҳогузорӣ, суҳбат бо хонандагон, волидайн ва омӯзгорон, инчунин таҳлили фаъолияти касбии омӯзгорон, ки барои дарёфти маълумоти воқеӣ ва ташхиси сатҳи рушд хизмат карданд;

- **таҳияи амсилаи таҷрибавӣ ва озмоиши он** дар чараёни озмоиши педагогӣ, ки дараҷаи амалисозӣ ва самаранокии модели пешниҳодшударо санҷид;

- **коркарди оморӣ-математикии натиҷаҳо**, ки имкони таҳлили миқдорӣ, муайянсозии тамоюлҳо, тафтиши фарзияи илмӣ ва асосноккунии ҳулосаҳои ниҳоиро фароҳам овард.

Пойгоҳҳои таҳқиқот. Озмоиши педагогии тадқиқот дар чанд муассисаи таълимии кишвар гузаронида шуд, ки ба гуногунии муҳит ва эътимоднокии натиҷаҳо мусоидат намуд. Аз ҷумла, озмоиш дар:

- муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №10-и шаҳри Душанбе;
- муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №132-и шаҳри Ваҳдат;
- муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15-и ноҳияи Ҳисор амалӣ гардид.

Дар маҷмӯъ, ба озмоиш **440 хонандаи синни 7 - 10-сола, 325 нафар волидайн** ва **44 нафар омӯзгор** ҷалб карда шуданд. Ин интихоби густурда имкон дод, ки динамикаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар муҳити воқеии таълимӣ бо дақиқӣ ва эътимод таҳлил гардад.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот маҷмуи дастовардҳои назариявӣ амалиеро дарбар мегиранд, ки барои рушди илми педагогика, бахусус дар самти ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар синфҳои ибтидоӣ саҳми назаррас мегузоранд. Ба муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқот чунин ҷанбаҳоро шомил намуд.

1.Мутобиқи хусусиятҳои синну солии хонандагони хурди мактабӣ муайян кардани моҳият ва муҳтавиёти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона.

2.Қойгоҳ ва нақши адабиёти бадеии бачагона дар таълими забони тоҷикӣ муайян гардида, собит шуд, ки истифодаи он ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат менамояд.

3.Қорқарди методии ҷанбаҳои ахлоқӣ-башардӯстии адабиёти бадеии бачагона, ки барои дарси забони тоҷикӣ татбиқшаванда буда, ҳамчун маҷмуи воситаҳо ва методҳои педагогӣ таҳия ва пешниҳод гардид.

4.Меъёри рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар омӯзиши забони тоҷикӣ ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки ҷанбаҳо ва нишондиҳандаҳои тарбияи маънавию дар онҳо ташаккул диҳанд.

5.Самаранокии амалии истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули фарҳанги маънавию ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ дар натиҷаи озмоиши педагогӣ собит гардид.

6.Дар асоси натиҷаҳои ба дастмада маҷмуи тавсияҳои методӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ таҳия ва пешниҳод гардид, то ин ки имконияти бештар ба роҳмондани раванди тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ таъмин карда шавад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳод шаванда. Истифодаи ҳадафмандона ва бомуваффақияти адабиёти бадеии бачагона ҳамчун яке аз ҷузъҳои калидии мазмуни таълими анъанавии ибтидоӣ ба баланд гардидани самаранокии раванди таълим, рушди арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ, таҳкими пояҳои фарҳангӣ, маънавӣ ва ҳувияти миллӣ дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат менамояд. Ин раванд ба низоми муносири таҳсилот имконият медиҳад, ки ҳадафҳои стратегӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии дар назди он гузоштаро бо суръат, устуворӣ ва самаранокии бештар амалӣ намояд.

1.Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар омӯзиши забони

точикӣтавассути адабиёти бадеии бачагона истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ дар асоси мақсаду вазифаҳо, марҳилаҳои таҳқиқот ва меъёрҳои арзибӣи ташаккули масъалаи таҳқиқшаванда ташкил ва гузаронида шуд.

2.Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ ки сохтори он аз ҷузъҳои забонӣ, таълимӣ ва муносибати ахлоқӣ- башардӯстӣ иборат мебошад, заминаи он адабиёти бадеии бачагона мебошад.

3.Роҳҳои инкишофи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар асоси ҳамкориҳои байни педагог ва хонанда бо ташкили корҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ, коллективӣ амалӣ мегардад.

4.Барои омӯзиши забони тоҷикӣ бо ҳамгироии адабиёти бадеии бачагона дар рушди ААБ (арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ), ноилгардӣ ба дониш, аз худ кардани ахборот, тарбияи маънавӣ ва эҷодкорӣ, маҳорату малакаҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ интихоби мувофиқати мазмуни маълумот ва технологияи муосири педагогӣ мусоидат мекунад.

5.Муҳайё намудани шароитҳои дидактикии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар заминаи шароитҳои педагогӣ баҳри худомӯзию худтакмилдиҳии шахсият тибқи талаботи замон ба назар гирифта мешавад.

Имкониятҳои адабиёти бачагонаи бадеӣ дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ.

Ҷанбаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ:

1.Маърифатӣ–дар заминаи омӯзиши адабиёти бадеӣ ноил гарди толибилм ба соҳаи дониш ва ҳосил намудани маҳорату малакаҳо дар амалияи таҷрибаи шахсӣ.

2.Тарбиявӣ - таҷрибаи иҷтимоии кӯдак ғанӣ мешавад; хонанда арзишҳои инсонӣ, меъёрҳои рафтор ва муносибатҳои башардӯстиро дар заминаи матнҳои бадеӣ меомӯзад ва тадричан онҳоро дар рафтор таҷассум менамояд.

3.Эҷодкорӣ - адабиёти бадеӣ ба ташаккули қобилияти эҷодии хонанда мусоидат карда, системаи амалии истифодаи имкониятҳои шахсии ӯро дар фаъолиятҳои башардӯстӣ рушд медиҳад.

4.Чубронӣ - адабиёти бадеӣ ҳамчун воситаи пуркунанда ва такмилдиҳандаи сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ амал мекунад; ин чанба хусусан дар ҳолоте муҳим аст, ки ин сифатҳо дар раванди дарсии синфӣ камтар ташаккул меёбанд.

5.Ҳамгирӣ - адабиёти бадеӣ фазои ягонаи таълимиро пайваستا бо омӯзиши забони тоҷикӣ таъмин мекунад, ки барои рушди маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат менамояд.

6.Амалинамӯй- арзишҳои бадастомадаи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар рафтор ва муносибатҳои иҷтимоӣ-тамаддунӣ таҷассум меёбанд; хонанда метавонад, дар муҳити зиндагӣ, муносибатҳои гурӯҳӣ ва фаъолиятҳои иҷтимоӣ ин арзишҳоро ба таври амалии устувор истифода барад.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот: дар он таҷассум меёбад, ки адабиёти бачагонаи тоҷик дорои мундариҷаи ғанӣ, пурмаъно ва мақоми бузурги ахлоқӣ-башардӯстӣ буда, дар равандҳои таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ мақоми хос ва ҷойгоҳи устуворро ишғол менамояд. Таҳқиқот нишон дод, ки истифодаи ҳадафмандонаи чанбаҳои ахлоқӣ-башардӯстии адабиёти бачагона метавонад, ба ташаккули системавии арзишҳои ахлоқӣ дар хонандагони хурдсол мусоидат намояд. Дар ин раванд ташаккули сифатҳои шахсии ахлоқӣ дар сатҳҳои баланд, миёна ва паст, ба вуҷуд меояд, ки аҳаммияти назариявии ҷиддӣ дошта, барои ҳалли мушкилоти калидии таълиму тарбияи муосир замина фароҳам меорад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот:

1.Натиҷаҳои илмии бадастомада метавонанд дар таҳияи китобҳои дарсии сатҳи ибтидоӣ истифода шаванд, то ки дар онҳо ғояҳои тарбиявии ахлоқӣ-

башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагонаи тоҷик бо тарзи илмӣ ва методӣ инъикос ёбанд.

2. Маводи таҳқиқот барои таҳия ва такмили барномаҳои махсуси омодаسازی омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар донишгоҳҳо ва муассисаҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф хидмат карда метавонад.

3. Роҳандозии семинарҳо, машваратҳо ва барномаҳои таълимии иловагӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ имконпазир гардида, имкони татбиқи таҷрибаи пешрафтаи тарбияи башардӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фароҳам меояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бар асоси мутобиқати комили муқаррароти назариявӣ, методологӣ ва натиҷаҳои бадастомадаи таҷрибавӣ муайян мегардад. Дар раванди таҳқиқот тамоми қисматҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ бо ҳам муқоиса ва арзёбӣ шуда, бо истифода аз усулҳои таҳлили муқоисавӣ, коркарди оморӣ ва арзёбии илмӣ ҳулосаҳои ниҳойи ташаккул дода шуданд. Ҳамаи натиҷаҳои бадастомада фарзияи илмӣ таҳқиқотро пурра тасдиқ намуда, собит карданд, ки методологияи таҳиягардида дар мавриди татбиқи ҷанбаҳои тарбиявии адабиёти бачагонаи бадеӣ қобилияти амалии баланд дошта, метавонад дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муассир бозад.

Натиҷаҳои озмоиши педагогӣ нишон доданд, ки истифодаи низоми методии пешниҳодшуда дар муҳити воқеии таълимӣ ба болоравии сатҳҳои маърифатӣ, рафторӣ ва арзишшиносии хонандагон мусоидат мекунад. Ин далелҳо, дар маҷмӯъ, сатҳи баланди эътимоднокии таҳқиқотро таъмин менамоянд ва асос медиҳанд, ки ҳулосаҳо ва тавсияҳои пешниҳодшуда дар амалиёти педагогӣ истифода ва татбиқ карда шаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ (5.3.5.3. Назария ва методикаи забони тоҷикӣ) мувофиқат мекунад:

-банди 1. Таҳияи назарияи таълими фанҳои мушаххас, аз ҷумла, дар сатҳи байниҷаҳсонӣ; фаъолияти навоарӣ ва таҷрибавии омӯзгорони

синфҳои ибтидоӣ ҳамчун яке аз сарчашмаҳои рушди назария ва методикаи таълим аз рӯйи соҳаҳои дониш ва сатҳи таҳсилот.

-банди 2. Таҳқиқи иқтидорҳои инкишофӣ ва тарбиявии фанни забони тоҷикӣ дар равандҳои таҳсилотӣ.

-банди 3. Таҳияи мундариҷаи концепсияҳои фанни забони тоҷикӣ дар сатҳҳои гуногуни таҳсилот; мундариҷа, усулҳо ва шаклҳои ташкили таълим дар шароити шакливазкунӣ, иттилоотонӣ ва ҷаҳонишавии ҷараёнҳои ҷомеавӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ.

-банди 4. Таҳияи технологияи навоари таҳсилот ва шаклҳои ташкили омӯзиш.

-банди 5. “Концепсияи таҳсилот” (сифати таҳсилот ва технологияҳои арзёбии он; равандҳои инноватсионӣ дар таҳсилот);

-банди 6. “Педагогикаи амалӣ” (ҷамъбаस्तкунии таҷрибаи педагогии пешқадам; ҳаракати инноватсионӣ дар таҳсилот; фаъолияти озмоишию таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Рисолаи пешниҳодгардида натиҷаи фаъолияти мустақилона, пайгирона ва эҷодкоронаи унвончӯ мебошад. Кор дар заминаи таҷрибаи илмӣ-амалии муаллиф, ки онро дар ҷараёни фаъолияти худ дар кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ба даст овардааст, анҷом дода шудааст.

Унвончӯ мавзӯ, ҳадаф, вазифаҳо, предмет ва усулҳои тадқиқотро бо машварат ва тавсияҳои устодони роҳнамо мустақилона интихоб ва асоснок намудааст. Ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол тавассути истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар доираи ҳамоҳангсозии тарбияи арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ бо таълим, аз ҷониби худ унвончӯ таҳлил, коркард ва татбиқ шудаанд.

Ҳамаи марҳилаҳои тадқиқот - аз ҷамъоварӣ ва таҳлили манбаъҳои илмӣ, таҳияи барномаи озмоиши педагогӣ, гузаронидани озмоиш дар муҳити воқеии таълимӣ, коркарди оморӣ ва хулосабарории илмӣ - бевосита бо иштироки мустақими унвончӯ анҷом гардидаанд.

Натиҷаҳои барои Ҳимоя пешниҳодшуда, аз ҷумла, коркарди модели методӣ, муайянсозии сатҳҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ва таҳияи тавсияҳои методӣ, пурра натиҷаи фаъолияти мустақилона ва шахсии унвончӯ мебошанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таққиқот дар раванди амалисозии илмӣ ва методӣ васеъ татбиқ гардидаанд. Онҳо тавассути иштирок дар семинарҳо ва конференсияҳои илмӣ, нашри мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ-методӣ ва маърузаҳо дар семинарҳои таҳассусии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ оид ба татбиқи стандартҳои муосири таҳсилоти ибтидоӣ ва Ҳамоҳангсозии арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ бо таълим мавриди муаррифӣ қарор гирифтанд.

Раванди фаъолияти таҳқиқотӣ, муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои бадастомада бо маърузаҳо дар конференсия ва семинарҳои илмӣ-методии кафедраҳои забон ва адабиёти тоҷик, кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Ҳамчунин дар конференсияҳои илмӣ ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни Донишгоҳ муҳокима ва баҳогузорӣ шудаанд. Унвончӯ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ маърузаҳои илмӣ пешниҳод намуда, натиҷаҳои муҳимми таҳқиқотро муаррифӣ қардааст ва мақолаҳои илмӣ ӯ низ дар нашрияҳои дахлдор ба таъб расидаанд.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Мазмуни асосӣ ва натиҷаҳои муҳимми диссертатсия дар 12 мақола инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои таҳқиқотӣ ва дар нашрияҳои тақризшавандаи аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия тавсияшуда нашр шудаанд. Ин шумора ва мазмуни нашрияҳо

дараҷаи баланди эътимоднокӣ ва аҳаммияти илмии натиҷаҳои таҳқиқотро тасдиқ мекунанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи диссертатсионӣ аз мундариҷа, муқаддима, се боб, натиҷагириҳо аз ҳар бобхулосаи умумӣ, 25 ҷадвал, 17 диаграмма, замимаҳо ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, ҳаҷми асосии диссертатсия аз 214 саҳифа таркиб ёфтааст

БОБИ ЯКУМ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

1.1. Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагона дар ташаккули онҳо

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаи шаҳрвандон дар бунёди давлати ҳуқуқбунёди демократӣ таъкид ёфта, модели идоракунии ҷумҳуриявӣ ва симои шаҳрванд ҳамчун арзишҳои меҳварӣ муайян карда мешаванд. Дар ин раванд шахсият, андеша ва ақидаи ҳар як фард ҷузъи ҷудонашавандаи тамоми сохтори давлатӣ доништа шуда, маҳз ҳамин меъёрҳо ҳадаф ва муҳтавои ниҳони таълиму тарбияро мушаххас ва равшан мегардонанд.

Дар заминаи ин сухани пурмазмуну таъсирбахши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар мулоқот бо Ҷаълон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар (9.03.2024) изҳор намуда буд: “Мо бояд иттиҳоду ҳамбастагӣ, сулҳу суботи ҷомеа ва ваҳдати миллиамонро, ки ҷавшани миллии мо дар муқобили хатарҳои замони муосир мебошанд, чун гавҳараки чашм ҳифз кунем, зеро қудрати мо дар иттиҳоду сарҷамъӣ, ватандӯстӣ ва заҳмати содиқонаи мо ба хоҳири ободии Ватан ва рушди давлатамон аст” [206, с.61].

Афзалияти принсипи башардӯстӣ дар низоми таълиму тарбия ва зарурати тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар санадҳои меъериву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври возеҳ инъикос ёфтааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии тарбия дар ҚТ, Стандартҳои давлатии таҳсилот ва як қатор ҳуҷҷатҳои расмӣ дигари ин самт ҳамчун яке аз меҳварҳои сиёсати давлатии маориф эътироф гардида, мавқеи он дар рушди шахсият ва омодагии шаҳрвандони масъулиятшинос таъкид мегардад. Махсусан, масъалаҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс ҷойи

намоёнро ишғол кардааст, кион барои эҷоди адабиёти бадеии бачагона замина мегузорад.

Дар бораи адабиёти тоҷик Ҷ. Бобокалонова қайд кардааст: “Адабиёти тоҷик, осори пурфайзи ин халқ маҳз бо арзиши ахлоқӣ, тарбиявӣ ва педагогии худ як шоҳи бузурги маънавии мардуми Ирони шарқӣ ба шумор меравад ва дар робита бо таърихи маданияти халқ омӯхта мешавад. Чун ба таърихи бойи адабиёти тоҷику форс менигарем, маълум мешавад, ки ҳанӯз аз давраҳои то милод тоҷикон барои тарбияи фарзандони худ маводи хеле пурнуфузу пурфайзи ахлоқиву этикиро мерос гузоштаанду кӯшиш ба харҷ додаанд, ки насли наврасро дар намунаи беҳтарин дурдонаҳои адабӣ улуми адабия ба воя бирасонанд” [41, с.9]

Адабиёти бадеии бачагона як соҳаи махсуси адабиёт буда, бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, равонӣ, зехнӣ ва ахлоқии кӯдакону наврасон мавзӯҳои он бахшида шудааст, ки на танҳо ба кӯдакон лаҳзаҳои фараҳбахш мебахшад, балки баҳри ташаккули ҷаҳонбинӣ, омӯзиш ва тарбияи солимӣ онҳо хизмат мекунад. Мазмуни маводҳои адабиёти бадеии бачагона бо забони содаю равонӣ ба тарбияи ахлоқӣ, ба рушди тафаккур, эҳсос ва ҳаёли кӯдакон таъсири мусбат мерасонад.

Инчунин моҳият ва омӯзиши адабиёти бадеии бачагоноро Ҷ.Бобокалонова арзёбӣ намуда чунин қайд намудааст: “Асарҳое, ки барои бачагони синну соли гуногун навишта шудаанд адабиёти бачагона мебошанд. Ба адабиёти бачагона на танҳо асарҳои бадеӣ, балки асарҳои илмӣ оммавӣ ва китобҳои тавзеҳӣ, ки барои бачагон чоп шудаанд низ дохил мешаванд. Он асарҳои адабиёти бадеии умумӣ, ки ғояҳои пешқадам, образҳои начиб ва қаҳрамонона, сюжети завқовар, шакли содаву равшани бадеӣ доранд, низ дар адабиёти бачагона мавқеи муҳим ишғол мекунад. Адабиёти бачагона мафҳумест басо васеъ, фарох ва доманадор” [40, с.13-14].

Ба эҷодиёти мутафаккирони бузурги тоҷику форс, аз ҷумла, А.Рӯдакӣ, А.Фирдавсӣ, А.Ҷомӣ, С.Шерозӣ, Ҳ.Шерозӣ, Н.Ганҷавӣ ва дигарон назар намоем, масъалаҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ хеле бараъло намоён аст. Осориин мутафаккирони забардаст саршор аз масъалаҳои ТАБ (тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ) мебошад, ки хонандаи имрӯзаро ба тарбияи комили инсонӣ ҳидоят мекунанд.

Ташаккули адабиёти бадеии бачагонаи тоҷик дар заминаи адабиёти классикӣ ва фолклори миллӣ пайдо шудааст. Осори ниёгон, аз қабили “Гулистон” ва “Бӯстон”-и С.Шерозӣ, “Баҳористон”-и А.Ҷомӣ, “Қобуснома”-и У.Кайковус ва афсонаҳои халқии тоҷик, дар асри XX ва XXI адабиёти махсуси кӯдакона рушд ёфта ва адабиёти бачагонаи давраи муосир бошад, нависандаи маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ ва тарафдорони ӯ М.Турсунзода, М.Миршакар, Сухайлӣ Ҷавҳаризода, А.Дехотӣ, А.Шукуҳӣ Г. Сулаймонӣ ва дигарон мебошанд, ки онҳо эҷодиёти халқии тоҷикро дар сатҳи баланд медонанд, ки афзалтарин образҳои халқиро дар осори пурмазмунӣ худ ба қор бурда, адабиёти бадеии бачагонаи тоҷикро офариданд ва саҳми арзанда гузоштаанд.

Масалан, аз осори Муҳаммад Закариёи Розӣ, ёддас менамоем, ки ба масъалаҳои дӯстию рафқат, ҳурмату эҳтиром ва некию нақӯкорӣ яке аз аломатҳои асосии иқболу давлат медонад ва соҳиб шудан ба ин сифатҳои амри як қуввае медонад, ки он бо нафси шахс алоқаманд аст: “Аломатидигари иқболу давлат вобаста ба майл қардани шахс ба рафиқон, ҳамроҳон ва ёрони мувофиқ буда, дар ҳар гуна вазъият тақозои дӯстию якдигарро дошта бошанд. Ғайр аз ин онҳо ба якдигар ихлосманд бошанд” [78, с.121].

Ба осори С.Шерозӣ таваҷҷуҳ намоем, масъалаҳои башардӯстӣ ва мақоми инсон мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Мутафаккири бузург дар яке аз ҳикояҳои асари “Гулистон”- аш овардааст: “Вазири ғофилеро шунидам, ки хонаи раият хароб қардӣ, то хазинаи султон ободон қунад, беҳабар аз қавли ҳокимон, ки гуфтаанд: “Ҳар ки Худойро азза ва ҷалла биёзорад, то дили халқе ба даст орад, Худованди таоло ҳамон халқро ба ӯ шуморад, то

динор аз рӯзгораш барорад” Маликро тарафе аз замоими ахлоқи ӯ ба қароин маълум шуд, ки дар шиканчааш кашид, ба анвои уқубат бидушт.

“Ҳосил нашавад ризои султон,

То охири бандагон начӯй.

Хохӣ, кӣ Худой бар ту бахшад,

Бо халқӣ Худой кун накӯй” [136, с. 49].

Ба ин минвол осори тамоми ниёгонимо саросар масъалаҳои инсондӯстӣ ва мақому манзалати инсон фаро гирифтааст, ки дар тарбияи инсонии комил аҳаммияти зиёд дорад.

Адабиёти бадеии бачагона аз фолклор ва эҷодиёти халқ маншаъ мегирад, афсонаҳо, зарбулмасалу чистонҳо, суруду таронаҳо, ҳикояҳо қиссаҳо ва латифаҳо аввалин намунаҳои адабиёти бачагон ба ҳисоб мераванд. Давраҳои рушди адабиёти бачагон аз эҷодиёти шифоҳӣ: қиссаҳои халқӣ, осори классикон, эҷоди асарҳои махсус барои хурдсолону наврасон бо равиши услубӣ баробар аст.

Адабиёти бадеии бачагона моҳияти тарбиявӣ, таърихӣ, этнографӣ дошта, тавассути шеъру таронаҳо, ҳикояҳо, достону афсонаҳо хонандагон бархурдор мегарданд ва дар худ сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстиро ташаккул медиҳанд. Жанрҳои мухталифи адабиёти бадеии бачагона вобаста ба синнусолӣ бачагон интихоб карда мешаванд ва хонандагон дар омӯзиши фанҳои ҳамгирӣ таълимӣ, аз ҷумла, забони тоҷикӣ, ки тарбияи ахлоқӣ – башардӯстонаи онҳо тавассути афсонаю ҳикояҳо омӯзонанда мешавад, ки аҳаммияти муҳимро хос мебошанд. Дар омӯзиш ва тарбияи ахлоқӣ, ватандӯстӣ, покӣ, некӣ ва башардӯстии хонандагони хурди мактабӣ адабиёти бадеии бачагон таъсири мусбат мерасонад.

Ба андешаи Ҷ Бобокалонова, ки қайд намудааст: “Адабиёти атфол – қомуси зиндагии кӯдак аст. Он ҳаёт, муҳит ва зиндагиро аз мавқеи дидгоҳи атфол бояд нишон диҳад. Адабиёти бачагон ин пеш аз ҳама эҷоди худи кӯдак аст” [41с.35].

Махсусан, дар хусуси тарбияи ахлоқии бачагон эҷоди китобҳои нависандаи маъруфи тоҷик Садриддин Айнӣ ба навғониҳои адабиёти бачагонаи тоҷик бояд ниҳодааст. Дар бораи китоби “Таҳзиб- ус- сибён”-и С.Айнӣ Р. Амонов менависад: “Дар соҳаи қувват гирифтани майли эҷодӣ асарҳои махсус барои бачагон қадами ҷиддӣ ва кӯшиши босамаре буд” [25, с.24].

Дар ин асараш С. Айнӣ ба масъалаи тарбияи насли наврас, муносибати шахс ва ҷамъият, хизмат ба аҳли миллати худ, ки яке хусусияти одамгарӣ мебошад, тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Инчунин С.Айнӣ қайд мекунад: “Тарбияи ахлоқии кӯдак аз синни барвақти оғоз ёфта, муҳити оилавӣ ҳамчун асоси ташаккули шахсият хизмат мекунад” [25, с.15].

Садриддин Айнӣ, ки шахси боандешаю дурандеш буд, мақоми бачагонро дар ояндаи ҷомеа дарк намуда, бевосита ба бачагон рӯ овардааст. Таълифи китобҳои дарсии С.Айнӣ таҳти унвони “Тартил-ул- Қуръон” (1909), “Зарурияти динӣ” (1910), “Таҳзиб- ус- сибён” (1917), “Холида ё қизбола” (1921) рӯйи нашр баромаданд, ки хонандагони хурдсол тавассути ин китобҳо соҳибмаърифат мегардиданд. Шеърҳои “Мактаб”, “Замзамаи дабистон”, “Бомдоди баҳорон”, “Ҳасан зад”, манзумаи “Кирмаку парвона”, ҳикояи “Хонадони хушбахт” моҳияти тарбиявӣ- ахлоқӣ ва иҷтимоӣ дошта, аз афзалтарин эҷоднамудаи С.Айни мебошад.

С.Табаров дар бораи китоби дарсии С.Айнӣ “Қизбола, ё ки Холида”, ки дар он маҷмуи ҳикояҳо ва афсонаҳо барои бачагон ҷамъ оварда шудааст, менависад: “Пеш аз ҳама ин китоби дарсии С.Айнӣ ба услуби тарзи навишти худ асари бадеиро ба хотир меорад, яъне нависанда тақрибан ҳамаи воқеаҳо ва бобҳои онро дар атрофи як қаҳрамони умумӣ – Холида вобаста кардааст. Аз 30 боби асар 16- тои он бевосита ба хулқу ативор, қору кирдор ва муносибати шахсии Холида бахшида шуда, зиёда аз 10 боби дигар вобаста ба масъалаҳои хониш, таълим ва тарбияи Холида навишта шудаанд” [154,с.93-94].

Дар бораи китоби «Таҳзиб-ус-сибён»-и С.Айнӣшоир А.Дехотӣчунин менависад:-«Оғози адабиёти бачагона бо китоби «Таҳзиб-ус-сибён»-и С.Айнӣ сар мешавад, ки ба забони сода ва услуби адабии дилчасп навишта шудааст, аввалин намунаи адабиёти хаттии бачагонаи тоҷик мебошад» [23,с.189]

С.Айнӣ хусусиятҳои Ҷоидбахши мактабро дар шеъри “Мактаб” тавсиф мекунад:

“Аз Ҷайзи яздон хон аст мактаб,
Бар лаъли ирфон кон аст мактаб.
Бе ҷон ҷасадро қадре набошад,
Ҷисм аст инсон, ҷон аст мактаб”...[23, с. 43].

Садриддин Айнӣ бо суруду таронаҳои инқилобии худ, ки бо номи “Марши хуррият”, “Ба шарафи инқилоби октяб”, “Инқилоб”, “Якуми май” эҷод гардидаанд, ки то ҳол қадри худро гум накардааст, ин таронаҳоро хонандагон бо шавқ месароянд. Маслан, хонандагон “Суруди озодӣ”- ии шоирро бо оҳанг месароянд:

“Эй ситамдидагон, эй асирон!
Вақти озодии мо расид.
Муждагони диҳед, эй рафиқон
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.
То ба кай ғусса хурдан ба ҳасрат,
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
Бас ҷафо, бас ситам!Эй адолат!
Дар ҷаҳон ҳукмронӣ намо! ”...[23,с. 152].

Шеърҳои ба бачагон бахшидаи С.Айнӣ, ки батаълиму тарбияи мактаббачагоннигаронида шудааст, диққати онҳоро ба мактаб ҷалб намудааст:

“Саҳаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту ғунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Саҳаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб.

Шумо ҳам дар наво оед бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
Саҳаргоҳон гулистони дабистон,
Тароватбахш бошад чун гулистон. ”.[23, с.44].

Раҳим Ҳошим дар китоби «Ёди гузашта» чунин гуфтааст: «Чил сол пеш аз ин Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба ман супорида буд, ки барои синфҳои дуум ва сеюми мактабҳои ибтидоӣ китобҳои хониш тартиб диҳам. Барои ин китобҳои хониш ҳикоячаҳои кӯтоҳ, пурмазмун ва ба забони равону фаҳмо навишташудае лозим буданд, ки бачагони навомӯзро бо зиндагонии гузаштаву онрӯзаи халқи мо шинос кунанд. Аммо дар он солҳо ин хел ҳикоячаҳои ба фаҳму завқи бачҳо мувофиқ дар адабиёти мо кам буданд.

Ман ба назди устод Айнӣ рафта, илтимос кардам, ки махсус барои китобҳои хониш ҳамин хел ҳикоячаҳо навишта диҳанд. Устод Айнӣ ин хоҳиши маро рад накарда, барои ҳар яке аз он китобҳо мувофиқи синну соли хонандагон якчанд ҳикояҳо ва тартибу қоидаҳои баъзе бозиҳои бачагонро навишта доданд. Устод Садриддин Айнӣ дар якчанд ҳикояи хурд баъзе лавҳаҳои зиндагии онрӯзаро хеле хуб тасвир кардаанд. Ин ҳикоячаҳои устод ҳоло ҳам аҳммияти худро гум накардаанд» [132, с. 3].

Раҳим Ҳошим дар китоби “Сухан аз устодон ва дӯстон” (1971) дар бораи А.Лоҳутӣ менависад: “Лоҳутӣ- ин шоири “даврони теғу оташу хун тайкарда”, ин “шамшер дар шӯъла”, ки дар муборизаҳои инқилобии Эрон ба қалби душманони халқ “таҳ ба нӯги хома ва гоҳе ба нӯги ханҷар” зарба зада буд, бо ғазали “Инқилоби сурх” матн, пур аз ҳиссиёти инқилобӣ ба назми советии тоҷик қадам ниҳод. Ин баҳори соли 1925 буд. Омадани ӯ дар олами шеърӯ адаби мо ғулғула ва хешу хурӯши наве ба вучуд овард” [133, с.78].

Соли 1935 Абулқосим Лоҳутӣ аввалин асари бачагонаи хешро эҷод намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки “ҳаминро бояд қайд кунам, ки имрӯз ман чизи аввалини худро- таронаи бачагонро навишта додам, ки фардо чоп мешавад ва онро барои ба ҳама ҷо паҳн кардан културоми марказӣ чораҳо дидааст” [203, с.5].

Дар бораи шеърҳои эҷодкардаи А.Лоҳутӣ Раҳим Ҷалил ба хотир оварда, қайд мекунад: “Лоҳутӣ дар вақти аз стансияи роҳи оҳани Хавос ба Масква гуселонидан аз мошин нафаромада, қоғазу қалам гирифтун таронаи ба комсомол бахшидашудаи худ “Моҳо мӯл ҳастем, комсомул ҳастем” – ро ба қалам оварда ба ман гуфт: “Комсомолони мактаби Пушкин аз ман хоҳиш карданд, ки таронае нависам. Ту инро рӯбардор карда, ба онҳо бидеҳ ва агар лозим донӣ, ба газета чоп карда, як нусха аз он ба ман бифирист” [203, с. 35]. Бо чунин мисраъҳо оғоз мегардад:

Мо пас намонем,
Дар мактаб мехонем,
Аҳволи олавро,
Мо хуб медонем.
Моҳо мӯл ҳастем,
Комсомул ҳастем,
Дар боғи ленинизм,
Моҳо гул ҳастем”... [203, с. 35-36].

Устод Айнӣ дар китоби “Намунаи адабиёти тоҷик” дар бораи Лоҳутӣ менависад: “Сазовор аст таърих ба Лоҳутӣ хитоби “адиби сурхро бахшад, зеро мумилайҳ аввал касест, ки ба забони форсӣ шеърҳои ҳақиқатан инқилобӣ сурудааст ва дар адабиёти синфии форсӣ ҳусни матлаъе барбаства” [203, с.79].

Асарҳои офаридаи адибони тоҷикчун хазинаи маънавӣ бо мазмуни баланди худ, барои инсонии комил тарбия намудани хурдсолон аҳаммияти муҳим дорад.

Мазмуни ҳикояҳои офаридаи нависандаи ширинкалом А.Шакурӣ ба мақсади тарғиби ААБ, чиҳати муайяни одобу ахлоқ, ки дар он калимаи “бачаҳо” борҳо зикр шудааст, ки дар эҷодиёти ӯ бо номи “Бачаи тарбиядида”, “Бачаи боадаб”, “Бачаи боақлу хуш” ва ғайра аз ҳаминҳо мебошанд.

Шоирони АБҶ.Суҳайлӣ, Б.Азизӣ, М.Аминзода, Н.Шерзода ва дигарондар пайравии С.Айнӣ шеърҳои ба бачагон бахшидаи хешро, ки

хонандагонро ба омӯхтани илму дониш даъват карда, тавассути он бесаводиро бадбахтии инсон шуморида, тасвир намудаанд. Чунончӣ М.Аминзода гуфтааст:

“Бесаводӣ балои чон бошад,
Зарари ҷумла мардумон бошад”... [162, с.12].

Тавассути китобҳои дарсӣмавзӯҳо ва хусусиятҳои АББ ба аҳли адаб возеҳ гардид. Ҳар як адиб барои эҷоди асарҳои бачагона мепардохтанд.

А.Пирмуҳаммадзода дар мақолаи “Фикр дар бораи адабиётибачагонаи тоҷик” чанд вазифаи асарҳои офаридаи бачагонро ба монанди рушди фикру ҳофиза, қавӣ гардонидани ирода, тарбияи ахлоқ ва ҳусну одобро махсус зикр кардааст ва ду шартӣ муҳимми эҷоди асарҳои бачагонро баён кардааст, мувофиқи синну соли хонандагон, самимӣ ва боварибахш будани воқеаҳо тасвирёфтааст. А.Пирмуҳаммадзода дар мақола навиштааст: “Нависанда фаҳм ва синни бачагонро ба назар гирифта, мувофиқи ҳамон мавзӯ образ пайдо намояд ва ҳунари нависанда ҳам дар ҳамин ҷост, ки мавзӯяшро ба таври гуфтугӯ ва забони кӯдак кор кунад. касоне, ки асари бачагона менависанд, бояд, ки худӣ онҳо давраҳои бачагиро гузаронида ва ҳиссҳои зиндагонии он даврро айнан тасвир карда тавонанд” [120, с.7].

Тазаккур мебояд, ки АБТ бидуни асарҳои эҷодкардаи бачагонаи шоирони тоҷик, аз эҷодиёти шоиронирус дар шакли тарҷума бо мазмуни баланди бою рангин худ баАББ зинат бахшиданд.Дар он саҳми Раҳим Ҳошим, А.Пирмуҳаммадзода Ҷалол Иқромӣ, Ҳабиб Аҳрорӣ, Эмонуил Канд, Гулҷеҳра Сулаймонӣ., А.Лохутӣ., Ҳ. Бақозода ва Ҳасан Ирфон хеле бузург буда,аз ҷониби ин адибон бо забони тоҷикӣ асарҳои машҳури адабиёти рус ва ҷаҳонбаргардон карда шудаанд, аз ҷумла, асарҳои А.П.Чехов, Л.Н.Толстой, М.Горкий, С.Маршак, инчунинасарҳои адибони ҷаҳон Марк Твен, Ҷ.Лондон, Далиэл Дефо, Ҷонатон Свифт, Роберт Стивенсон, Ҳ.Г.Андерсон ва дигарондастраси хонандагонгардида, бо беҳтарин асарҳошноӣ пайдо намудаанд.

Адабиёти бадеии бачагонасол то сол рушд карда истодааст, ки моҳият ва муҳтавои он унсурҳои тарбияи миллии наслҳои наврасро дар бар гирифта, дар таълиму тарбияи ахлоқӣ – башардӯстии онҳо мусоидат менамоянд.

Муҳаққиқи маъруфи педагогика ва адабиёти бадеии бачагона В.А. Сухомлинский. дар ТБ(тарбияи башардӯстӣ) –ии кӯдак нақши адабиёти бадеиро таъкид намуда менависад: “Китоби бадеӣ пеш аз ҳама мактаби эҳсосот аст, он дар қалби кӯдак эҳтиром ба инсон, ҳамдardӣ ва масъулияти ахлоқиро ташаккул медиҳад” [139, с. 145].

Адабиёти бадеии бачагона ҳам воситаи омӯзиши забон ва ҳам омили ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ мебошад.

Психологи маъруф Л.С. Виготский таъсири забон ва матни бадеиро ба ташаккули шуури ахлоқии кӯдак чунин баён кардааст: “Тавассути калима ва образи бадеӣбачагона на танҳо нутқ, балки муносибати арзишманд ба олам ва инсонро аз худ мекунад”[50, с. 282].

Муҳаққиқи адабиёти бачагона Л.И. Божович. таъкид менамояд, ки АА (арзишҳои ахлоқӣ) маҳз тавассути таҷрибаи эҳсосӣ ташаккул меёбад. “Асари бадеии ба бачагон нигаронидашуда АА-ро на ба шакли панд, балки тавассути ҳамдardӣ ва таҷрибаи шахсӣ ворид мекунад” [47, с. 167].

Бояд қайд кард, ки барои асоснок намудани самаранокии жанрҳои АББ дар омӯзиши ЗТ ин фикрҳо далелҳои илмӣ мебахшад. Адабиётшиноси рус Бегак Б.А. АБ-ро чунин арзёбӣ намуда: “Ҳар асари ҳақиқии АББ бояд кӯдаконро ба инсон дӯст доштан омӯзад, бе ин хусусият он арзиши тарбиявӣ надорад”[48, с. 59].

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки масъалаи башардӯстӣ ҳамчун яке аз меъёрҳои асосии арзёбии асарҳои бадеӣ ба шумор меравад. Адабиётшиноси тоҷик А. Набиев дар таҳқиқоти худ оид ба АБТ(адабиёти бачагонаи тоҷик) чунин қайд менамояд: “Адабиёти бачагонаи тоҷик аз анъанаҳои инсондӯстонаи адабиёти классикӣ сарчашма гирифта, дар тарбияи ахлоқии хонанда нақши муассир дорад” [114, с. 41].

Бояд зикр кард, ки алоқои саҳеҳи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши 3Ттавассути адабиёти бачагона дорои пурарзиширо пайдо мекунад ва хеле бештар хубтар падида мегардад.

Поягузори адабиёти бадеии бачагонаи муосири тоҷик Мирсаид Миршакармоҳияти тарбиявии АБ-ро махсус қайд кардааст: “Адабиётбарои бачагон пеш аз ҳама бояд дилро пок созад, меҳрубонӣ ва муҳаббат ба инсонро дар қалби онҳо ҷойи диҳад” [107, с. 59].

Ҷ дар съезди аввали нависандагони Иттифоқи Советӣ, ки соли 1934 баргузор гардид, дар маърузаи худтаҳти унвони “Дар бораи адабиёти бузург барои хурдсолон” таъкид намудааст, ки “эҷоди асар барои кӯдакон аз лиҳози масъулият ва аҳамият ба адибони мо шарафи бузург аст”. Инчунин дар ин съезд нависандаи бузурги рус А.Толстой таъкид намуд: “Образи муборизони озодӣ, қаҳрамонҳои инқилобӣ, бунёдкорони ҳаёти нав дар адабиёт бояд мавқеи муҳим ва мақоми баланд дошта бошанд” [151, с. 50-51].

Инчунин М.Миршакараҳаммияти АББ-ро изҳор кардааст: “Қалмаи тоҷикӣ, агар бо маънии ахлоқӣ ва образи нек ҳамгиро бошад, дар шуури кӯдак таъсири амиқи тарбиявӣ мегузорад” [104, с. 43].

Адабиётшинос ва нависандаи машҳури тоҷик Боқӣ Раҳимзода хусусияти ахлоқии АБТ-ро арзёбӣ намуда, қайд кардааст: “Қаҳрамонони АБТ бештар бо хислатҳои инсонгароёна – ростқавлӣ, меҳрубонӣ ва эҳтиром ба дигарон офарида шудаанд” [127, с. 61].

Арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар АБТ хусусияти системавиرو мегиранд. Вазифаи тарбиявии АБТ-ро дар мавқеи дигар нависанда Боқӣ Раҳимзода шарҳ дода, қайд намудааст: “Агар асари бачагона танҳо шавқовар бошад, тарбия накунад, он рисолати иҷтимоии худро пурра иҷро накардааст” [126, с. 34].

Ҳикояҳои бачагонаи шоири ширинкалом Боқӣ Раҳимзода, ки кӯдак ба қалонсолон ё дӯсташ кумак мекунад, намунаи дурахшони рафтори башардӯстона мебошад, ки дар таҳлили матнҳои 3Т ба қор бурда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ-ии синфи ибтидоӣ мавқеимарказӣ доранд ва АББ, яъне шеър, таронаҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо воситаи асосии татбиқи ААБ мебошад.

Масалан, дар ҳикояи “Кумаки беинтизории писарбача” дар ҳикояи Б.Раҳимзода, ки қаҳрамони асосӣ писарбачаи мактабхон тасвир ёфтааст, ки дар роҳ бо як марди солхӯрда вомехӯрад. Пирамард дар бурдани бори вазнин ёфтани роҳ мушкилӣ мекашад. Кӯдак новобаста аз он ки ӯ бисёр ба мактаб рафтаниш тоб дошт, ба пирамард кумак мерасонад, бораширо бардошта ба ҷойи лозима ҳамроҳӣ мекунад.

Аз матни ҳикоя бармеояд, ки кӯдак ин амалро на барои подош, балки аз рӯйи вичдон, меҳрубонӣ ва эҳтироми калонсолон анҷом медиҳад. Эҳтироми калонсолон ҳамчун меъёри ахлоқӣ ва рафтори некӣ кӯдак боиси намуна барои ҳамсолон ва дигарон мегардад. Дар ин ҳикоя, ки дорои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстӣ мебошад, хонандагони хурдсолро дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва эҳтироми калонсолон ҳидоят менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқ “Қаҳрамони ҳикояҳои башардӯстона бояд бо амали худ ахлоқро омӯзанд, на ба сухани хушқу пандомез” [129, с. 18].

Тазаккур мебошад, ки ҳикояҳои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстона дар дарсҳои ЗТ дар хонандагонматн ва муайян кардани қаҳрамонони асосӣ, муҳокимаи саволҳои ахлоқӣ Чаро кӯдак кумак кард? Агар ту мебудӣ, чӣ мекардӣ?

Масалан, шеърҳои эҷодкардаи Б.Раҳимзода мазмуни ватандӯстӣ, эҳтироми муқаддасоти он, меҳнатдӯстӣ, ки саршор аз муҳаббат ба Ватан ва миллати хеш мебошад, аз забони бачаҳо бо таъбирҳои:

“Зебо Ватани мой,

Гулбоғу дилорой.

Пурзӯру тавоноӣ,

Машхур ба дунёӣ”.

омадааст, ки чун қасам ба Модар-Ватан садо медиҳад:

Ҳар зарраи хокатро,
Чун дида нигоҳбонем.
Тайёр ба ҳифзат мо,
Доим зи дилу чонем” [127,с.101].

Шеърҳои Б.Раҳимзода бо унвони “Иди ҳаёт”, “Акси ту”, “Ибтидои таҳсил”, “Хабари хуш”, “Муборакбодӣ”, манзумаи “Чашмаш ало шуд”, достони “Мусича ва рӯбоҳ” ва амсоли инҳо аз ҳамин қабил шеърҳо мебошанд.

Бояд қайд кард, ки анъанаҳои башардӯстӣ дар АБТ мавқеи муҳимро ишғол кардааст. Муҳаққиқ А Набиев. қайд мекунад: “Адабиёти бачагонаи тоҷик идомаи мантикии анъанаҳои инсонгароёнаи адабиёти классикӣ буда, АА (арзишҳои ахлоқӣ)-ро дар шакли дастрас ба кӯдак мерасонад. Истифодаи матнҳои адабиёти бадеии бачагонандар дарсҳои забони тоҷикӣ имконият медиҳад, ки тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ бо омӯзиши забон якҷоя амалӣ гардад” [114, с. 52 - 74].

Ин андешаҳо собит менамоянд, ки АБТ дорои ғояи қавии ахлоқӣ- башардӯстӣ буда, дар робита бо омӯзиши ЗТ тавассути осори адибон, аз қабил М. Миршакар, Б.Раҳимзода, М.Турсунзода, А.Шукуҳӣ, А.Дехотӣ, Г.Сулаймонӣ, У.Раҷаб, Г.Келдӣ ва дигарон на танҳо дониш, балки арзишҳои ташаккул медиҳад.

Махсусан, саҳми М.Турсунзода низ дар адабиёти бадеии бачагона хеле назаррас аст. М.Турсунзода барои бачагон асарҳои зиёд эҷод намудааст. Назми М.Турсунзода дар адабиёти бачагонаи тоҷик аҳамияти махсусро пайдо кардааст. Гарчанде ки асарҳои офаридаи у хусусияти тарҷумонӣ дошта бошанд ҳам, вале аз ҷиҳати мазмун хеле таъсирбахшанд. Аз қабил «Водии Ҳисор», «Сайёҳи Ҳинд», «Қиссаи машҳур», шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», «Садои Осӣ» ва «Ман аз Шарқи озод», достони «Писари Ватан», «Ҳасани аробакаш» ва дигар суруду таронаҳо мазмуни чаззобу самимӣ доранд. Шеърҳои манзума ва достонҳои шоир ба қавли Р.Амонов аз он ҷиҳат ба назми бачагона рақобат доранд, ки «аввалан, қаҳрамонанон бачагонанд, дар онҳо ҳаёти бачагӣ ва ҷаҳонфаҳмии айёми

кӯдакию наврасӣ тасвир шудааст. Онҳо аз ҷиҳати раванӣ, хушоҳангӣ ва содагии вазну баён ҷиҳатҳои хоси назми бачагоноро падида меоваранд» [22,с.114].

Манзумаҳои “Водии Ҳисор”, “Сайёҳи Ҳинд” ва “Қиссаи машҳур”- и ӯ хеле ҷолиби диққат мебошанд. Дар ин манзумаҳо муҳити қашшоқӣ, бесаводӣ, азобу уқубат, ки бачагон бепарастор буданд, касе дар бораи тарбияи маънавии онҳо ғамхорӣ намекард, инро шоир чунин тасвир кардааст:

«Вақти ман сарфи беқарорӣбуд,
Хокбозиву харсаворӣ буд.
Рӯзу шаб мегузашт бематлаб,
Беқалам, бекитоб бемақтаб .

Падарам хоб карда дар хона,

Ким-чӣ мегуфт мисли девона.

Буд оҳаш чу дуди оташдон,

Чехрааш зард мисли барги хазон.

Модарам буд тирарею карахт,

Мисли бебаргу бор шохи дарахт» [22, с. 45].

Ба андешаи Р.Амонов «Водии Ҳисор» ба назми бачагонаи тоҷик мундариҷаи дорои аҳаммияти махсуси ҷамъиятӣ ва обуранги хотирнишини бадеӣ зам намуд. Аз ин рӯ, онро яке аз асарҳои барҷастаи ин соҳа метавон ҳисоб кард» [22, с. 117].

Адабиёти бадеиибачагона воситаи комил барои ҳамгироии фанҳои педагогика ва психология ба ҳисоб рафта, ки ин ҳамгирӣ ба синфҳои ибтидоӣ кумак мерасонад, то ки онҳо забонро омӯзанд ваарзишҳои ахлоқӣ, қобилияти фикрӣ, ҳисси ҳамдигарфаҳмӣ, мададрасонӣ, дасти ёрӣ ва ғайра дар онҳо ташаккул ёбанд.

Мавзӯҳои адабиёти бадеии бачагоначӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир таъсирибалинди тарбиявӣ дошта, бо мазмуни бою рангин махсусан, дар адабиёти шифоҳӣ афсонаҳо,сурудҳо, тезгӯякҳо, бозиҳои гуногунбарои хурдсолон эҷод гардида, хусусияти ахлоқӣ- башардӯстиро моликанд.

Масалан, шеъри эҷодкардаи Ҷавҳаризода Сухайлӣ бо номи “Фарзанд бошад, чӣ сон бошад”, бо тариқи саволу ҷавоб, вобастаба синну сол вабо назми бачагона, ба тарбияи ахлоқии насли наврас бахшида шудааст. Бояд фарзандро дар руҳияи тарбияи миллӣ, инсондӯстӣ, одобу ахлоқ, эҳтироми падару модар, дӯст доштаниМодар – Ватан, эҳтироми арзишҳо ва муқаддасоти кишвар, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, хоксорӣ тарбия намудан зарур аст:

“Фарзанд бошад чӣ сон бошад?

Қобил бошад, пурдон бошад,

Дар меҳнат қаҳрамон бошад,

Ифтихори ёрон бошад.

Ба таҳсинҳо шоён бошад,

Васфаш дар ҳар замон бошад.

Модар аз ӯ шодон бошад,

Падар азвай хандон бошад

Фарзанд бошад чӣ сон бошад?

Ёри пиру ҷавон бошад.

Сидқ аз кораш аён бошад.

Бар зидди душманҳо доим,

Нотарсу паҳлавон бошад” [162, с.31].

Бояд зикр кард, ки тавассути ин шеър дар хонандагони хурдсоладиб беҳтарин сифатҳоро, аз қабилӣ қобилӣ, оқилӣ, меҳнатдӯстӣ, меҳрубонӣ, мададрасонӣ, сидку вафодорӣ, нотарсию паҳлавонӣ,фаҳри ҷаҳон буданро талқин намудааст ва насли наврас бояддар руҳияи фазилатҳои инсонӣ комилу фарзона ба камол расанд.

Адабиёти бадеии бачагонадар марҳилаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва баъд аз он низ рушд ёфта, тавассути эҷоди рангини шеърӯ таронаҳо, ҳикояҳо, повестҳо наслҳои хурдсолу наврасро дар руҳияи муҳаббат ба Ватан, ҳифзи марзу буми он, содиқ будан, далерӣ, қаҳрамонӣ, инсондӯстӣ тарбия менамояд. Бар мисоли ин мо андешаи шоири ширинкалом Мирсаид

Миршакарро ба хотир меорем, ки гуфта буд: “Хонанда аз панду насихати нависанда не, балки аз рафтору кирдори қаҳрамони асар ибрат мегирад” [107с.98].

Нахустин жанрҳо дар солҳои ҷанг ва пас аз он, ин жанри дoston, ки дар эҷодиёти М.Миршакар барои бачаҳо бараъло дида мешавад, тахти унвони “Мо аз Помир омадем” (соли 1940), “Неъмат”(соли 1946), “Фёдор”(соли 1947), “Бачагони мамлакати офтобрӯ”, “Қалами ман” дар бораи ёрии беғаразонаи халқи рус ба халқи тоҷикмебошад, ки дӯстии байни халқҳо ро нишон медиҳад. Бачаҳо мавриди азхудкунии ин асарҳо дар худ ҳисси баланди башардӯстӣ, инсондӯстӣ, ёрии ҳамдигарӣ, меҳрубони ро ташаккул медиҳанд. Достони эҷодкардаи М.Миршакар “Қишлоқи тиллоӣ”- навишта шудааст дар «Энциклопедияи бачагон»,- ба фонди тиллоии адабиёти бачагонаи советӣ дохил шудааст» [107,с. 433].

Аз ин лиҳоз, омӯзиши ЗТ раванди ягонаи таълим ва тарбия ба ҳисоб меравад. Масалан, дар шеърҳои эҷодкардаи М.Миршакар бо номи “Дӯстӣ” ба масъалаҳои дӯстии байниҳамдигарӣ бахшида шуда, баҳри бедор кардани ҳисси меҳрубонию инсондӯстии хонандагон дар омӯзиши ЗТ далели ин гуфтаҳо ст:

“Дӯстӣ – зуру тавонои мо,
Дӯстӣ- нури таҷаллои мо.
Дӯстӣ-сарчашмаи баҳту зафар,
Дӯстӣ – боғи пур аз шаҳду шакар.
Ҳар кучо дӯстӣ бувад, обод аст,
Дил зи шодӣ ҳар замон озод аст.
Дӯстӣ созад ҷаҳонро гулфишон,
Дӯстӣ бошад нишони ҷовидон” [107,с. 86].

Шоирба воситаи ин шеър, ки бисёр бо забонисодаву равон ва оддӣэҷод гардидаанд, ба кӯдакону наврасон мефаҳмонад, ки дӯстӣ сарчашмаи ободӣ аст. Дар ин ҷо шоир ҳамоҳангии адабиёти бачагонаробо омӯзиши ЗТ (забони тоҷикӣ) дӯсти ро бо калимаҳои “нур, “боғи шакар” ва “сарчашмаи зафар”

монанд мекунад, ки ин нишондиҳандаи эҳтироми баланди инсоннисбат ба арзиш аст.

Саҳми асарҳои бачагонаи эҷодкардаи Аминҷон Шукуҳӣ низ “дар тарбияи хонандагони хурдсол аз аҳаммият ҳолӣ нест, ки насли имрӯзу фардору ба эҳтироми ватану модар бар мардум ҳидоят месозад”. Шеърӯ таронаҳои шоир бо мазмуни рангину бою худ бар дилу дидаихурду чавон ба монанди иншеър роҳ ёфтааст:

“Ватанро бехтар аз ҷон ёд кардам,
Шавад то мушкил осон ёд кардам.
Агар борон биёяд дон, ки ман ҳам,
Варо бо чашми гирён ёд кардам” [169, с. 276].

Аминҷон Шукуҳӣ аз хотироти хеш ба ёд оварда менависад: “Ман ба шеърнависӣ аз солҳои чилуми асри бист сар карда бошам ҳам, фақат дар солҳои шастум ҷуръат карда қалам ба даст гирифтаам, ки барои бачагон нависам” [168с. 181].

Асарҳои эҷодкардаи А.Шукуҳӣ бо пурмазмунӣ ва бо нафосатихуд таъсирбахшу ҷаззоб буда, дар он орзуҳои неки инсон, тапиши дилро инъикос кардааст. Асарҳои эҷодкардаи шоир, аз қабилеповести сегона “Об аз кучо меояд”(1969), “Асад ва Самад” (1973) ва “Боғи шакарханд” (1974) аз қабилӣ ҳамин гуна асарҳо ба шумор мераванд. Инчунин А.Шукуҳӣ дар эҷоди шеърӯ таронаҳояш, аз қабилӣ “Давидему давидем”, “Дар вақти таҳсил”, “Дарёи Варзоб”, “Борони баҳор” ва ғайра завқу шавқи хонандаро ба илмдӯстӣ, тасвири зебои табиат, фасли сол ва боридани борони баҳор ҷалб менамояд. Масалан, дар шеъри “Дар вақти таҳсил” насли наврасро ба омӯзиши илму дониш ва рӯйи ба мактаб овардан талқин мекунад:

“Дар вақти таҳсил,
Ту аз таҳи дил.
Хону хону хон,
Дону дону дон!
Асбоби хониш,

Карда созу соз.

Аз сӯйи макта

Тозу тозу тоз!" [168, с. 101].

Адабиёти бадеии бачагона аз ҷиҳати мазмун, шакли бадеӣ, ифодаи фикру ҳиссиёт дар пояи баланд меистад. Масалан, дар повестҳои эҷодкардаи шоир рафтори образҳои марказӣ, услуби баёни повест, забони сода, нафису ширадор, забони зиндаи гуфтугӯиро дар бар гирифта, хонандаро ба шавк меорад.

1.2. Заминаҳои илмӣ-педагогӣ ва имкониятҳои истифодаи адабиёти бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ

Таҳлилҳособит намуданд, ки замони муосир рушди андешаи педагогиро асосан ду равияи калидӣ муайян месозад - авторитарӣ ва башардӯстона. Педагогикаи авторитарӣ ба нуфуз ва ҳокимияти бешаки калонсолон, инчунин ба тобеияти рафторӣ ва зехнии кӯдак таъсия мекунад. Педагогикаи башардӯстӣ бошад, баръакс ҳуқуқи озодиҳои хонандаро эътироф намуда, онро ҳамчун субъекти фаъол, дорой арзишҳои шахсӣ ва имкониятҳои рушди мустақилона баррасӣ мекунад.

Бо вуҷуди онки миёни ин ду равияи муқобил доираи васеи ҷараёнҳои гуногуни педагогӣ ташаккул ёфтаанд, тамоюли ҷомеаи муосир ва низомҳои пешрафтаи таълимӣ ба таври устувор ба педагогикаи башардӯстӣ равона гардидааст, зеро он ба талаботи рушди шахсият, ҷомеаи демократӣ ва таҳсилоти инсонмехвар ҷавобгӯ мебошад.

Ҳадафҳои таълиму тарбия, ки ҳамчун асоси рушди иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа амал мекунанд, марбут ба система ва равиши муайяни ҷомеа инкишоф ёфта, ба тарбия ва ба воя расидани насл, доираи назар, қобилияти бунёдкорӣ ва пешрафтнигаронида мешавад.

Татбиқи амалии он дар амалияҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба сифати вазифаи стратегӣ ва самти афзалиятноки сиёсати маорифи миллӣ муайян

гардида, зарурати гузариш аз моделҳои анъанавии автократӣ ба муносибатҳои инсонмехвар ва башардӯстонаи таълимро тақвият мебахшад. Маҳз ҳамин равиши инсонмехвар аст, ки имконият медиҳад дар раванди таълим шахсиятҳои дорои тафаккури мустақил, малакаҳои роҳбарикунӣ, иқтидори қарорқабулкунӣ ва масъулияти баландии иҷтимоӣ ташаккул ёбанд, яъне он афроде, ки қобилияти идоракунии муассир ва сахмгузори дар рушди давлатӣ ва ҷамъиятии шароити муосирро доранд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст: “Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд” (Моддаи 5) [6, с.4].

Илова бар ин, дар муқаддимаи Конститутсия озода ва ҳуқуқҳои шахсӣ ҳамчун арзишҳои олии ва муқаддаси иҷтимоӣ эътироф гардида, ҳифзи онҳо ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат муқаррар шудааст.

Титбқи моддаи якуми Эълумияи умумии ҳуқуқи башар чунин муқаррар мегардад: “Ҳамаи одамон озод ва бо шаъну шараф ва ҳуқуқҳои баробар таваллуд мешаванд. Онҳо дорои ақл ва вичдонанд ва бояд бо якдигар дар руҳияи бародарӣ рафтор кунанд” (Моддаи 1) [12, с.1].

Ин арзишҳои башардӯстона дар фарҳанги миллии тоҷик низ таърихан ҷойгоҳи ниҳоят устувор доштаанд. Дар даромадгоҳи марказии ЮНЕСКО ба таври рамзӣ суханони пурҳикмати Саъдии Шерозӣ - орифи маъруф баён карда шудааст:

“Бани одам аззои якдигаранд,

Ки дар офариниш зи як гавҳаранд” [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.17]

Ин андешаҳои баланд, ки инсонро ҳамчун арзиши олии ва ҷудонопазири ҷомеа муаррифӣ мекунанд, моҳияти башардӯстӣ ва эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсонро дар низоми иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таълимӣ тақвият мебахшанд.

Рушди маънавию ахлоқии инсон ҳамчун меҳвари асосии сиёсати иҷтимоиву давлатӣ амал карда, ба сифатҳои шахсӣ ва иҷтимоии ӯ таъсири

мустақим мерасонад ва дар ҳалли масъалаҳои стратегӣ ва глобалии ҷомеа нақши калидӣ мебозад.

Барои ҳамагон маълум аст, ки беҳбудии ҷомеа дар шароити муосир ба сифати низоми маориф вобаста мебошад, низоме, ки бояд бар асоси ғояҳои башардӯстӣ ва арзишҳои инсонмехварӣ сохта шавад. Педагогикаи башардӯстӣ ба масъалаҳои рӯ меорад, ки мақом ва арзиши олий доштани инсон, маърифат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсонмавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар раванди таърихии инкишофи худ, педагогикаи башардӯстӣ тақия бо консепсия, принципҳо, қонуниятҳои раванди таълиму тарбия ва ташаккули сифатҳои шахсият, аз ҷумла, ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, меҳрубонӣ, ёриву дастгирӣ, худмуайянқунӣ ва худамалинамоии шахсият мебошад. Ин раванд ба вусъатёбии тафаккури инсонӣ, болоравии масъулияти иҷтимоӣ ва ташаккули шахсиятҳои мусоидат мекунад, ки қодир ба зиндагӣ ва фаъолияти созанда дар муҳити босуръат тағйирёбандаи муосир мебошанд.

Дар осори мутаффақирони тоҷику форс арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ҳамчун мероси ғанӣ баҳри рушди сифатҳои башардӯстонаи насли инсонӣ аҳаммияти муҳимро пайдо карда, барои наслҳои оянда замина мегузоранд. Арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ мазмуни баландитарбиявӣ ватаърихӣ дорад. Ҳанӯз дар давраи ҷомеаи ибтидоӣ инсонҳо дар вазъиятҳои мушкил, аз қабилҳои шикор, гуруснагӣ, беморӣ ва зуҳури хавфҳои табиӣ ба ҳамдигар кумак мерасонданд ва ҳамин ҳамкорӣ ба ташаккули асосҳои рафтори башардӯстона гардид.

Таҳлилҳои муҳаққиқ Ю.С. Владимиров нишон медиҳанд, ки пайдоиши ёриҳои мутақобилаи инсонҳо дар ҷомеаи ибтидоӣ аз эҳтиёҷ ба ҳамкориҳои амалӣ ва ҳифзи манфиатҳои муштарак сарчашма гирифтааст. Ба андешаи муҳаққиқ: “ин шакли дастгирии якдигар тадриҷан ба воситаи рафтори иҷтимоӣ табдил ёфта, ҳамчун омилҳои зарурии нигоҳдории бақо ва пайдории гурӯҳ амал намудааст ва бо гузашти вақт ба унсури устувори муносибатҳои башардӯстона мубаддал гаштааст” [190, с. 235 -236].

Дар чараёни инкишофи тамаддуни инсонӣ решаҳои рафтор ва муносибатҳои башардӯстона ба давраҳои бисёр дур ва нахустини таърихӣ ҳаёти ҷомеа пайванд мегиранд. Гарчанде ки ин муносибатҳо дар айёми ранҷи ҳаёти ибтидоӣ - ҳангоми мубориза бо хатар, гуруснагӣ ва зарурати дастгирии мутақобилба вучуд омада буданд, дар давраҳои минбаъда муҳтавои онҳо аз дидгоҳҳои гуногуни фалсафӣ, равшаншиносӣ ва педагогӣ гуногун тавзеҳ ёфтааст. Ин раванд нишон медиҳад, ки идеяи башардӯстӣ решаҳои бисёрқабата дошта, гули садсолаҳо таҳлил ва тафсириҳои мутааддидро таҷриба кардааст.

Дар адабиёти антика, махсусан дар муҳити фикрии Юнони Бостон, тамоюлҳои асосгузори башардӯстӣ, аллакай ба таври возеҳ мушоҳида мешаванд. Дар осори файласуфони ин давра “идеяи инсонӣ комил” ҳамчун шахси озод, соҳибтафаккур ва дорои қудрати худшиносӣ ба таври равшан тарқиб мегардад. Протагор, масалан, инсонро «меъёри тамоми чизҳо» дониста, мақоми ӯро дар олами ҳастӣ махсус таъкид менамояд. Суқрот бошад, бо пешниҳоди принсипи машҳури “Худро бишинос”[86, с.112], на танҳо усули таҳқиқи ахлоқӣ, балки як барномаи мукаммали таълимӣ.

Дар давраи Эҳё идеяҳои башардӯстӣ қадами нав мегузоранд. Мутафаккирони ин давра инсонро на танҳо ҳамчун падидаи табиӣ, балки ҳамчун мавҷуди худофаранда, соҳибирода ва дорои иқтидори рушди мустақилона маънидод менамуданд. Намояндагони оламшумули ин ҷунбиши фикрӣ - Витторино де Фелтре, Эразми Роттердамӣ, Томас Мор, Франсуа Рабле, Мишел Монтен, Томмасо Кампанелла - таълимро ҷузъи асосии худтакмилдиҳӣ ва озодандешии инсон мешумориданд. Онҳо бар ин ақида буданд, ки мазмуни таълим бояд имкони рушди тафаккури мустақилона, фаъолияти эҷодӣ ва худфаъолияти кӯдакро фароҳам оварад, зеро маҳз ин сифатҳо пояи инсонгароии ҳақиқӣ мебошанд.

Тасаввурот оид ба шахсияти озоду фаъол, ки қобилияти ташаккулёбии он дар раванди фаъолияти муназзами тарбиявӣ имконпазир аст, дар афкори педагогии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, бо номи Ян Амос Коменский пайваست

мебошад. Ин педагоги барчааста, бо истинод ба принципи табиатан тарбиятпазир будани инсон, бар он таъкид менамуд, ки вучуди инсон дар асл озод, фаъол ва дорои неруи ботинии худтакмилдиханда аст. Педагог қайд мекунад: “Дар сурате ки раванди тарбия бо хусусиятҳои фитрии кӯдак, ниёзҳои ботинии ӯ ва қонунмандии рушди равонӣ ҳамоҳанг ташкил дода шавад, имкони ташаккули кӯдак ҳамчун шахси озод, фаъол, худқидом ва дорои неруи созанда фароҳам меояд. Шахсияте, ки чунин тарбияро доро мегардад, на танҳо қобилияти дигарсозии шахсии худро пайдо мекунад, балки метавонад муносибатҳои худро бо ҷаҳони атроф низ ба таври нав ва босифат тағйир диҳад” [77, с.295].

Дар андешаи педагогии Жан-Жак Руссо масъалаи тарбия бо яке аз муҳимтарин принципҳои инсонмехвар пайванд меҳӯрад. Ба таъкиди ӯ, “асоси равиши дурусти тарбияро эътимоде ба неруи ботинии кӯдак, фароҳам овардани шароити инкишофи табиии онҳо ва ҳифзи озодии рафтору гуфтор ташкил медиҳад”. Руссо бар он назар аст, ки “кӯдак аз табиат бо неруи фитрии рушд таъмин мебошад ва вазифаи тарбиягар на дар маҳдудсозӣ, балки дар ҳамроҳии оқилона ва идоракунии низоми ин раванди табиӣ тавассути назорати боздоштан ифода меёбад”.

Озодиро Руссо дар ду сатҳ тавзеҳ медиҳад: “Озодии ҷисмонӣ, ки имкони фаъолияти табиӣ, ҳаракат ва таҷрибаи мустақилонаро дар бар мегирад ваозодии равонию ботинӣ, ки ҳуқуқ ба андеша, тафаккур ва интихоби маърифатии кӯдакро ифода мекунад” [123, с.224].

Дар ташаккули асосҳои назариявии педагогикаи башардӯстӣ дар асрҳои XVIII-XIX саҳми мактаби классикии фалсафаи немис - Иммануил Кант, Иоганн Фихте, Фридрих Шеллинг ва Георг Вилҳелм Гегел - ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Андешаи Иммануил Кант дар рушди ҷаҳонбинии башардӯстона таъсири хосса дорад. И. Кант инсонро, маҳз ба хотири доштани шуур ва қобилияти мустақилонаи фикр, “мавҷуди дорои арзиши олӣ” мешуморад. Ба ақидаи ӯ, “Инсон ҳеҷ гоҳ набояд ба сифати васила барои ҳадафҳои дигарон истифода

гардад, зеро шахсият худ ҳадаф ва дорои эҳтироми баланд мебошад”. Бо вучуди ин, И.Кант таъкид мекунад, ки “худшиносии инсон наметавонад ва набояд бо худбиниву худпарастӣ омехта гардад. Назорати аклонӣ ба рафтор, вазифадорӣ дар назди дигарон ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ, ба назари ӯ, он нерӯе мебошанд, ки метавонанд шахсро аз ифротҳои худбиниву худмеҳварӣ эмин доранд” [87, с.304].

Иоганн Генрих Песталотсӣ мутафаккири барҷастаи Шветсарӣ, дар ташаккули пояҳои педагогикаи башардӯстӣ нақши калидӣ бозидааст. Ӯ тарбияро ҳамчун раванде ҳисоб мекард, ки бояд ба ташкили фаъолияти пурсамар ва маърифатӣ-эҳсосии кӯдак равона шавад; фаъолияти, ки ба рушди худшиносӣ, бедории қобилиятҳои дохилӣ ва ташаккули сифатҳои шахсии ӯ мусоидат мекунад. Песталотсӣ бар он ақида буд, ки “Кӯдак дорои неруи фитрии худофаринӣ аст ва вазифаи тарбиягар на такмил, балки фароҳам овардани шароите мебошад, ки дар он кӯдак метавонад, хусусиятҳои инфиродии хешро ба таври худҷӯш инкишоф диҳад – гӯё, ки «худаш худро меофарад» [119, с.224].

Педагоги рус Лев Николаевич Толстой бар он андеша аст, ки “инсонгарой натиҷаи олии таҷрибаи фарҳангӣ ва иҷтимоии инсоният мебошад ва маҳз ҳамин арзиш ҳамчун навъе аз “мероси гаронбаҳо” аз тамаддунҳои гузашта ба наслҳои имрӯза расидааст”. Толстой муҳимтарин принсипи тарбия ва таълимро дар “фароҳам овардани озодии воқеии кӯдак” мебинад. Ба андешаи ӯ “Танҳо дар шароите, ки муҳити таълимӣ характери ҳақиқатан инсонпарварона дорад, кӯдак метавонад иҷозати рушду худофаринии маънавию зеҳнии худро пайдо кунад” [151, с.362].

Дар асри XIX ва ибтидои асри XX маҳз ҳамин андешаҳо асоси пайдоиш ва ташаккули як равияи тозаро дар илми педагогика фароҳам оварданд. Чуноне, ки омӯзиши озод, ки ҳадафаш рушди инфиродӣ ва парвариши шахсияти кӯдак мебошадба миён омад.

Заминаҳои ғоявӣ-назариявии таҳқиқоти мо дар самти “инсонпарваркунонии” раванди таълими хонандагони хурдсолро афкори Б.

Г. Ананев дар бораи масъалаҳои муосири шинохти инсон андешаҳои Ш.А. Амонашвили оид ба арзишҳои инсондӯстӣ дар раванди таълим ва тарбия инчунин таҳқиқоти Е.А. Гришина ва дигарон дар бораи арзишҳои инсонпарваронаи омӯзиш ва худомӯзӣ ташкил медиҳанд.

Ба ин равиҷ ҳамчунин андешаҳои А.А. Бодалев дар бораи хислатҳои неки инсонпарваронаи шахсиятҳои барҷаста ҳамчун намунаи тарбиявӣ барои ҷавонон концепсияи А.Д. Заркова дар бораи тафаккури нави педагогӣ ҳамчун шарти муҳим барои тақмили омӯзиш ва инсонпарваркунонии раванди таълим инчунин назарияи В.И. Зуравлёва дар бораи робитаи илмӣ педагогикаи назариявӣ ва методологияи амалии он асос мегузоранд.

Ҳамзамон, дастовардҳои тозаи олимон дар даҳсолаҳои охир оид ба воситаҳои педагогӣ ва методии тақмили таълиму тарбия дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ аз дидгоҳи инсонпарваронаи оқилона мавриди таҳлил ва истифода қарор гирифтанд. Ба ин манбаъҳо тааллуқ доранд:

- андешаҳои М.Г.Тайчинов дар бораи тарбия ва худтарбияи хонандагони синни хурдсол [155];

- афкори В.И. Андреев оид ба диалектикаи тарбия ва худомӯзии шахсияти эҷодкор ҳамчун зухуроти педагогикаи эҷодӣ [174];

- назарияи ягонагӣ ва томияти раванди педагогӣ аз ҷониби В.А. Караковский [194];

- таҳқиқоти А.Я. Данилюк дар бораи асосҳои назариявӣ методологияи ташаккули ҷавонии маърифатӣ башардӯстона ва рушди фарҳанги муносиби байнишахсии хонанда [193];

- андешаҳои Е.Г. Замолотских дар бораи фарҳанги муносибатҳои байнишахсӣ ва нақши он дар ташаккули муҳити тарбиявӣ инсонгароёна [66].

Ин манбаъҳо дар маҷмӯъ ҳамчун дастурамали методологӣ дар таҳқиқоти мо хизмат намуда, ба асосноксозии нақши калидии арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ дар раванди омӯзиш ва тарбияи хонандагони хурдсол мусоидат намуданд.

Сарчашмаҳои илми истифодашударо он маъхазҳои ташкил медиҳанд, ки хусусияти умумипедагогӣ дошта, ҳамчун асоси таҳлили равандроҳои воқеии таълимӣ хизмат намудаанд.

Илова бар ин, асарҳои С. Айнӣ, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, Р.Ф. Колесникова, П. Толис, К. Мирзоев, Ш.А. Амонашвили, В.И. Новикова, Н. Островский ва дигар мутафаккирон ҳамчун воситаҳои методологии арзишгоҳ, инчунин матнҳои бадеӣ, ҳикояю афсонаҳо ва ғайрадар таҳқиқоти мо мавқеи муҳим ишғол карданд.

Ин маъхазҳо дар маҷмӯъ ба таҳкими асосҳои назариявӣ ва методи таҳқиқ имкон дода, роҳҳои татбиқи арзишҳои башардӯстона дар муҳити таълимӣ ва тарбиявиро равшантар сохтанд.

Дар маркази ин гурӯҳи маъхазҳо он асарҳои қарор доранд, ки муаллифоншон равандроҳои ташаккули маънавий ва ахлоқии хонандагони синни хурдсолро таҳти роҳбарии омӯзгорон ва тарбиядиҳандагон бо таҳлили амиқи педагогӣ-психологӣ баррасӣ намудаанд. Арзиши илми ин таҳқиқотҳо, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки онҳо хусусиятҳои рушди шахсиятро дар муҳити таълимии инсонпарварона равшан сохта, робитаи устувори байни таълиму тарбия ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро асоснок менамоянд.

Андешаҳои педагогӣ, ки ба ташкил ва тақмили раванди таълиму тарбия дар асоси ҳамкориҳои фаъол миёни хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорон ва дигар субъектҳои муҳити тарбия равона шудаанд, моҳият ва аҳамияти чунин ҳамкориро дар низоми педагогӣ равшан нишон медиҳанд. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки дар заминаи ҳамкориҳои тарафайни омӯзгору хонандагон раванди таълим босамар гардида, ба рушди сифатҳои ахлоқӣ башардӯстии онҳо (коллективӣ, масъулиятшиносӣ, интизомнокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ғ.) таъсир расонида, мусоидат менамоянд.

Ин идеяҳои назариявӣ амалии басо арзишманд дар асарҳои як қатор таҳқиқотчиёни намоён таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла, дар қорҳои Н.А.

Алексеев хусусиятҳои асосии таълими башардӯстона дар синфҳои ибтидоӣ ба таври муфассал нишон дода шудаанд [173,с.10].

М.Н. Аплетаяева низоми тарбияи ахлоқӣ–башардӯстии хонандаро ҳамчун ҷузъи муҳимми раванди таълим таҳлил карда, механизмҳо ва шароити таъсиргузори рушди арзишҳои инсонӣ дар зинаи ибтидоиро асоснок намудааст [30].

Муҳаққиқ О.С. Газман “масъалаи дастгирии педагогӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии инноватсияи таълим мавриди баррасӣ қарор гирифта, аҳаммияти таъмини фазои муносибатмандонаи омӯзгор ва хонанда барои ташаккули арзишҳои башардӯстӣ нишон дода мешавад” [52].

Е.Г. Замолотских фарҳанги муоширати байнишахсии субъектҳои раванди таълиму тарбияро ҳамчун падидаи муҳими педагогӣ таҳқиқ намуда, нақши онро дар ташкили муҳити солими иҷтимоӣ ва рушди арзишҳои инсондӯстӣ дар хонандагон асоснок кардааст [66].

Дар навиштаҳои В.И. Новикова таҷрибаи иштироки хонандагони хурдсол дар фаъолияти ҳаётии коллективӣ ва корҳои муштарак ҳамчун омили муҳими тарбияи башардӯстӣ тавсиф ёфта, собит мегардад, ки тарбия дар руҳияи нақӯкорӣ, ҳамкорӣ ва эҳтироми мутақобил танҳо дар шароити фаъолияти муштарак ва таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ самаранок амалӣ мегардад [117].

Ин манбаъҳо нишон медиҳанд, ки татбиқи коркардҳои методӣ ва технологӣ дар ҷараёни ташаккули муносибатҳои инсондӯстонаи хонандагони зинаи ибтидоии таҳсилот пурра ба хусусиятҳои инкишофи равонии кӯдакон мутобиқ мебошад.

Дар ҷараёни таҳқиқ, истинод ба осори илмӣ ва методии муҳаққиқони маъруф нақши асосӣ дошт, зеро маҳз дар корҳои онҳо мавқеи равоншиносӣ дар ташаккули шахсият, раванди иҷтимоӣ гардидани кӯдак ва рушди эҳсосоти инсонӣ ба таври илмӣ эътироф ва асоснок шарҳ дода шудааст. Аз ҷумла, корҳои А. Абулханова, В.С.Славская, А.Г.Агеев, А.А.Асмолов, С.П.Бодалев, Я.Л.Винокуров, Ю.Н.Коломинский, А.Н.Кулюткин,

А.А.Леонтьев, Л.К. Люблинская, В.Н.Максимов, Л.И.Мясищев, И.Р. Рувинский, Д.И.Сушков, Д.Б.Фельдштейн Эльконин ҳамчун сарчашмаҳои муҳимми зарурӣ истифода шуданд.

Ин муҳаққиқон хусусиятҳои ташаккули эҳсосот, муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳамдардӣ, масъулиятшиносӣ, худидоракунии ва дигар сифатҳои бунёдии инсониро, ки асоси арзишҳои башардӯстии хонандагони хурдсол мебошанд, амиқ шарҳ додаанд. Маҳз тавассути чунин заминаҳои равоншиносӣ, мо тавонистем муҳтавои назариявӣ ва амалии тадқиқотро бо талаботи рушди шахсияти кӯдак мувофиқ гардонем.

Моҳияти равиши башардӯстона дар тарбия дар оғози асри XX дар китоби машҳури Эллен Кей –“Асри кӯдак”- ба таври равшан ва бунёдӣ инъикос ёфтааст. Даъвати ӯ ба “оғоз кардан аз кӯдак” на танҳо шиори зебо, балки ифодаи ҷаҳонбинии тамоман нав буд, ки дар он кӯдак ҳамчун мавҷуди дорои фаъолият, ихтиёр, эҳсосот ва мантиқи худ баррасӣ мегардад. Ба ақидаи Кей, “шахсияти кӯдак бояд дар маркази равандҳои тарбиявӣ таълимӣ ҷойи гирад, зеро мустақилияти ӯ дар ташаккули ҳуди шахсияташ нақши муҳим дорад”[75].

Дар ҳамин марҳилаи тағйирот гурӯҳи барҷастаи мутафаккирон ва амалдорони соҳаи педагогика ба ташаккули модели инсонмехвари таълим саҳми назаррас гузоштанд. Ба ин пешсафон Эдуард Клапареде, Константин Вентсел, Януш Корчак, Рудолф Штайнер, Селестин Френе ва Мария Монтессорӣ шомил мешаванд. Дар ин замина нақши омӯзгор, муҳити иҷтимоӣ ва воситаҳои тарбия аз он иборат аст, ки шароити зарурӣ барои ҳарчи бештар равшан шудан, рушди ААБ (арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ) ва такмил ёфтани қобилиятҳои зеҳнӣ, эҳсосӣ ва иҷтимоии кӯдак муҳайё созанд [104 с.172].

Таҳаввулоти муосир нишон медиҳанд, ки танҳо шумораи маҳдуди системаҳои педагогӣ тавонистаанд роҳе ба қадри як аср тай намуда, на танҳо шакли аслии муаллифии худро ҳифз кунанд, балки мавқеи устувор дар низоми ҷаҳонии маориф пайдо намоянд. Яке аз чунин равияҳои пайдор ва

чаҳониён эътирофшуда -системаи педагогии Мария Монтессорӣ мебошад, ки то имрӯз дар кишварҳои гуногун ҷойгоҳи махсусро ишқол намуда, ҳамчун яке аз намунаҳои бомуваффақи педагогикаи инсонмехвар шинохта мешавад [103, с.224].

Ҷ. Дӯй таълимро ҳамчун таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ мебинад, ки кӯдак дар он дар фазои озодона, табиӣ ва фаъолона чаҳони атрофро меомӯзад, савол мегузорад, таҷриба меозмояд ва тавассути амал омӯзишро дарк мекунад. Маҳз ҳамин муносибат ба кӯдак ва нақши нави омӯзгор аст, ки педагогикаи инсонмехвар ва демократиро ба сифати яке аз самтҳои асосии маорифи муосир шакл дод.

Бар асоси афкори Ҷ. Дӯй, таълими башардӯстӣ бояд ба як қатор принципҳои методологӣ таъяс кунад, ки моҳиятан ба тағйирёбии нақши омӯзгор ва фаъолашавии шогирд асос мегузоранд. Ба муҳимтарини онҳо инҳо дохил мешаванд:

1.Принсипи мустақилият.

Таълим бояд тавассути чунин усулҳои педагогӣ амалӣ гардад, ки диққати хонандаро ба фаъолияти мустақилона ва амалии худӣ ӯ равона созанд. Омӯзгор на идоракунандаи раванди дарс, балки роҳнамои эҳтимоли таҷрибавӣ мебошад; маркази воқеии таълим - худӣ шогирд аст, на фаъолияти монологии омӯзгор.

2.Принсипи ошкорӣ (озодии амал).

Ба хонанда бояд имкон дода шавад, ки дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ аз таҷриба, имконият ва тарзи фикри худ истифода кунад. Гуногунрангии фаъолият, интихоби роҳҳои ҳал, муҳокимаҳои озод ва ташаббусгарӣҳамаи ин ҷузъҳои чудонашавандаи омӯзиши башардӯстона мебошанд. Омӯзгор вазифадор аст, ки ангеза ва ҳавасмандии дохилии хонандаро бедор намояд.

3.Принсипи фаъолонагӣ (фаъолияти пурра, «Дар раванди амал будан»).Ба андешаи Ҷ. Дӯй, фаҳмиши воқеии дониш танҳо дар сурате шакл мегирад, ки шогирд дар фаъолияти маърифатӣ “дода” шавад бо шавқ, тавачҷуҳ ва ниёзҳои воқеии худ мавзӯро омӯзад. Омӯзиш бояд дар заминаи

эхтиёҷоти дохилии кӯдак ва тавассути таҷрибаи шахсии ӯ сурат гирад, на бо маҷбуркунии зоҳирӣ.

4.Принсипи масъулият (дарки оқибати амал).

Ч.Дюйқайд кардааст:“Омӯзиш на танҳо дониш, балки ташаккули муносибати бохирадона ба ҷаҳонро фаро мегирад. Шахс бояд дар раванди фаъолият дарк кунад, ки ҳар амалу ҳар интиҳоб оқибати иҷтимоӣ ва ахлоқии худро дорад. Таълим бояд ба омӯзиши воқеии масъулият ва худназоратии рафтор равона бошад, на ба таваккали кӯркорона” [63, с.179],

Ч.. Дюй бар ин назар аст, ки “рисолати омӯзгор, пеш аз ҳама, дар ташкили муҳите ифода меёбад, ки барои рушди кӯдак амн, озод, ҳавасмандкунанда ва дастгиркунанда бошад, муҳите, ки дар он хонанда имкони зоҳир намудани қобилиятҳо, эҳсосот ва захираҳои ботинии худро ба таври табиӣ ва озод инкишоф дода метавонад” [63, с.48–58].

Ба андешаи Рочерс“шахсиятро наметавон бо роҳи интиқоли донишҳои тайёр афзоиш дод. Омӯзиши механикӣ ва интиқоли якҷонибаи дониш аз омӯзгор ба хонанда наметавонад рушди воқеии зеҳнӣ, эмотсионалӣ ва эҷодии шахсро таъмин созад” [207].

Афкори Карл Рочерс дар ҳамбастагӣ бо идеяҳои Чон Дюй аз ҷониби олими маъруфи дигар Абраҳам Маслоутакмил ва тавсеа дода шуданд. Маслоутакя ба назарияи эҳтиёҷот ва мафҳуми худтакмилдихӣ, консепсияи рушди эҷодӣ ва касбии шахсиятро таҳия намуд. Ӯ нишон дод, ки “инсон танҳо дар сурати ташкили муҳити мусоиди равонӣ метавонад,қобилиятҳои эҷодӣ, иқтидорҳои касбӣ ва неруи дохилии худро ба таври комил зоҳир намояд, ин раванд мустақиман аз сатҳи худшиносӣ ва худтакмилдихии шахс вобаста аст” [207, с.108-117].

Илми педагогикаи башардӯстӣ ҳамчун ҷараёни асосӣ пазируфта шудаанд, имрӯз ҳам дар низомҳои пешрафтаи маориф пояҳои назариявӣ ва амалии муносибати инсонмехварро ташкил медиҳанд.

Муносибати инсонмехварӣ дар соҳаи маориф аз фаъолияти як қатор педагогони маъруф - В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко ва С.Т. Шатский

илҳом гирифтаанд. Хусусияти чудоғонаи равишҳои тарбиявии ин педагогон пеш аз ҳама дар инсондӯстӣ, таваҷҷуҳ ба муҳити маънавии кӯдак, эҳтиром ба шахсият ва эътирофи нақши ғаёлонаи шогирдон дар рушди сифатҳои ахлоқӣ таҷассум меёбад.

В.А.Сухомлинский таъкид мекард, ки “таълим на танҳо ба донишандӯзӣ, балки ба инсонсозӣ, ташаккули ғазои маънавӣ, зебои парастӣ ва масъулияти иҷтимоӣ равона шавад, зарурати муттаҳид сохтани донишҳои зеҳнӣ бо тарбияи маънавӣ ва ҳисси инсондӯстиро нишон медиҳад. Маҳз ҳамин равиш ба корҳои В.А.Сухомлинский хусусияти умумӣ башарӣ ва аҳаммияти ҳосса медиҳад” [134, с.123–124].

Як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла, М.А. Вейт, Д.М. Гришин, Н.А. Кичатинова, Э.П. Кутузова, Н.Т. Лақашия, Г.Ф. Похмелкина ва дигарон паҳлуҳои гуногуни равандҳои инсонмеҳварӣ ва механизми ташаккули муносибатҳои башардӯстонаи наврасонро мавриди омӯзиши амиққарор додаанд. Ин тадқиқотҳо аҳаммияти нав ба масъалаи ташаккули ахлоқи башардӯстӣ бахшида, зарурати таҳияи моделҳои нави педагогиро барои шароити муосир асоснок месозанд.

Назарияи вобастагии рафтори ахлоқӣ ва шуур дар корҳои Л.С. Выготский, А.Н. Леонтев, С.Л. Рубинштейн, С.Г. Якобсон ва Д.Б. Элконин инъикосёфтааст. Ин муаллифон бар онанд, ки рафтори ахлоқии кӯдак танҳо дар робита бо инкишофи шуур, таҷрибаи иҷтимоӣ ва ғаёолияти амалӣ ғаҳмида мешавад. Муҳаққиқон Л. Бозович, Б.С. Братус ва Н.Д. ЛевитовЮ.К. Бабанский, Н.И. Болдирев, И.А. Каиров, И.С. Мариненко, Т.Е. Конникова ва И.Ф. Харламов ин назарияро бо дарназардошти хусусиятҳои синну солии хонандагони хурдсол амиқтар карда, паҳлуҳои равонии ташаккули ахлоқи башардӯстиро нишон додаанд. Дар ин таҳқиқотҳо асосҳои илмии рушди шахсият дар руҳияи башардӯстӣ, механизми тарбия ва усулҳои таъмини эҳтироми арзишҳои инсонӣ дар муҳити таълимӣ бо далелҳои муътамад асоснок карда шудаанд.

Аз ҷумла, саҳми И.А. Каиров, З.И. Равкин, Ф.Ф. Королёв ва дигар намояндагони педагогикаи классикии миллӣ ва шуравӣ дар ташаккулёбии принципи «башардӯстӣ» ҳамчун меҳвари асосии мазмун ва самти раванди таълим дар мактабҳои он давра назаррас мебошад. Таҳқиқҳои назариявӣ ва методологии тарбияи ахлоқӣ – башардӯстӣ аз ҷониби олимони коркард ва таҳия кардашуда ва дар фаъолиятҳои гуногуни таълимию тарбиявӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Ҷанбаҳои мураккаб ва дар айни ҳол калидии равонии тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар як қатор корҳои таҳқиқотӣ, аз ҷумла, аз ҷониби олимони А.Д. Митрофанова ва С.Ф. Збандуто асосан ба таҳлили моҳияти тарбияи башардӯстӣ тавачҷуҳ намуда, баррасӣ гардиданд.

Дар солҳои 60–70-ум тамоюли методологии пажӯҳишҳои педагогӣ бештар ба татбиқи амалии принципи башардӯстӣ дар мактабҳои шуравӣ нигаронида шуд. Ин пажӯҳишҳо дар заминаи ғояи ташаккули ҳамҷонибаи шахсият ва муносибатҳои синфӣ-ҳаракативӣ ва иҷтимоӣ ба равандҳои таълим амалӣ гардида, дар осори олимоне чун Н.И. Болдирев, С.Ф. Збандуто, Т.Е. Конникова ва дигарон ба таври васеъ инъикос ёфтаанд.

Онҳо шахсияти кӯдакро ҳадафи марказии тарбияи инсонпарварии шуморида як қатор усулҳои таҳлили муайян кардани дараҷаи ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, аз қабилӣ инсондӯстӣ, ҳамдардӣ ва масъулияти иҷтимоиро пешниҳод кардаанд.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқон К.М. Аргеткина, Т.Е. Конникова, А.В. Тихонова ва В.В. Руднев масъалаҳои мазкур ба таври амиқ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Ин таҳқиқотҳо бештар ба равандҳои дарки ҳиссиёти инсонӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ-психологӣ кӯдакон ва роҳҳои таъсиррасонии педагогӣ ба ташаккули муносибатҳои инсонмеҳвар равона гардидаанд.

И.П. Подласий педагогикаи башардӯстиро ҳамчун низоми илмӣ ва мукамал арзёбӣ мекунад, ки дар баргирифтани маҷмуи назарияҳо ва қонунҳои педагогӣ муттаҳид гардида, ба тарбиятгиранда имконияти нақш ва мавқеи фаъоли худшиносӣ, мустақилият ва баробархукукиро дар раванди

таълиму тарбия фароҳам меорад. Ба таъкиди муҳаққик: “Педагогикаи башардӯстӣ - ин низоми назариявӣю амалии таълим аст, ки дар маркази он шахсияти ғаёли инсон, ҳуқуқҳо, эҳтиром ва иштироки огоҳонаи ӯ дар ҳамаи ҷанбаҳои раванди тарбия қарор дорад” [119, с.21].

Ба ақидаи И.П. Подласий, ҳадафи асосии ПБ (педагогикаи башардӯстӣ) ташаккули шахсияти комил, озодандеш, бошуур, масъул ва қодир ба худташаккулдиҳӣ дар соҳаҳои гуногуни ғаёлият мебошад. Олим талаботҳои асосии ин равишро бо тартиби дақиқ ва системавӣ чунин гурӯҳбандӣ мекунад:

- ташаккули муносибати самимӣ, инсонмеҳвар ва эҳтиромомез бо кӯдак;
- эътирофи озодӣ, ҳуқуқҳо ва нуфузи шахсии хонанда дар раванди таълим;
- пешниҳоди талаботҳои воқеӣ, амалӣ ва мувофиқ ба имкониятҳои синнусолӣ ва равонии кӯдак.
- эҳтироми мавқеи инфиродии кӯдак, ҳатто дар ҳолатҳои, ки ӯ аз иҷрои супоришҳо худдорӣ менамояд;
- эътироф ва ҳифзи мақоми соҳибҳуқуқ будани хонанда дар ҳамаи марҳилаҳои таълим;
- ба шуури хонанда расонидани аҳаммият ва моҳияти ҳадафҳои тарбиявӣ, ки нисбат ба ӯ пешбинӣ шудаанд;
- қатъан дурӣ чустан аз ҳар гуна шакли зӯрварӣ дар амри тарбия;
- пурра рад кардани ҷазоҳои ҷисмонӣ ва ҳар амалие, ки шаъну эътибори шахсро поймол мекунад;
- эътирофи ҳуқуқи шахс ба рад намудани ташаккули он сифатҳо ё арзишҳои, ки бо эътиқодоти ақидавӣ, қавмӣ ё мазҳабии ӯ муҳолифтдоранд (масалан, баъзе шаклҳои инсондӯстӣ, афкори динӣ ва қайра) [118,с.21].

Дар солҳои 80-90-уми асри ХХ, дар заминаи таҳкими парадигмаи инсонпарварии таълим, як қатор олимони тоҷик, аз ҷумла, Х. Авзалов, М. Лутфуллоев, И. Обидов, А. Паҳлавонов, Б. Раҳимов, М. Юлдошева, И.Х. Каримова, Ҷ. Бобокалонова, С. Саидов ва дигарон - саҳми назаррас гузоштаанд. Тадқиқоти онҳо ба таблиқ ва дар амал татбиқ намудани

арзишҳои илмию фарҳангӣ ва ахлоқии халқии тоҷик равона гардида, заминаи гании ташаккули ахлоқи башардӯстии насли наврасро ташкил медиҳад. Мавқеи марказии ин корҳои илмӣ дар он аст, ки мероси таърихию адабии тоҷикон фарогири потенциали бузурги тарбиявӣ буда, баҳри ташаккули инсонмехварии тафаккур ва муносибатҳо аҳаммияти педагогиро молик аст.

Дар солҳои охир таҳия ва густариши консепсияҳои илмӣ, ки ба муайянсозии роҳҳои ташкил ва татбиқи таълими инсонпарвар дар зинаи ибтидоии таҳсилот равона шудаанд, аҳаммияти хосса пайдо кардаанд.

Аз ҷумла, пажӯҳишҳои М. Лутфуллоев оид ба ташкили муҳити омӯзиши инсонмехвар ва системаҳои дидактикии таълими ҳамгирои забони тоҷикӣ (Ф. Шарифзода), ки дар онҳо аҳаммият ба эҳтироми шахсияти кӯдак, муҳити мусоиди рушди фардӣ ва эҷодии хонандагон дода шудааст, дар рушди илмҳои педагогӣ ва татбиқи принципҳои башардӯстӣ саҳми назаррас гузоштаанд.

Хонандагон дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути матнҳо, афсонаю ҳикояҳо, латифаҳо ва қиссаҳо бо образҳои мусбату манфии қаҳрамонҳо шиносӣ пайдо мекунад, ки дар он мафҳумҳои некӣ, бадӣ, ростӣ, дурӯғгӯӣ, адолат, бераҳмӣ ва золимиро дарк намуда, дар худ ғазилатҳои некро рушд медиҳанд. Дар онҳо адабиёти бачагон бо мазмуни баланди тарбиявӣ ҳисси ҳамдардӣ, некӣ, башардӯстӣ раҳмдилӣ, дилсӯзӣ, қобилияти худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ ба рафтори худ ва инчунин барои рушди ҷаҳонбинии ахлоқӣ заминаи фароҳамро меорад.

Омӯзиши забони тоҷикӣ на танҳо воситаи муошират, балки омили муҳимми ҳифз ва интиқоли ААБ (арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ), миллӣ ва умумибашарӣ баҳри тарбияи солими хонандагон мебошад. Фароҳам овардани намунаҳои адабиёти бачагона дар дарсҳои ЗТ имкон медиҳад, ки омӯзгоромӯзишро бо тарбия ҳамоҳанг кунад, зеро жанрҳои мухталиф дар ҳамоҳангӣ дар омӯзиш нақши хосса доранд, масалан, афсонаҳо дар хонандагон

- тарбияи некӣ, мубориза ба бадиро, ҳикояҳо

- ташаккули масъулият ва худогоҳӣ, шеърҳо

-рушди эҳсоси инсонгароёна, масал ва чистонҳо бошад, тарбияи ҳикмат,заковат ва ахлоқӣ иҷтимоиро ташаккул медиҳанд.Ин жанрҳоро омӯзгорондар дарсҳои ЗТ метавонанд, ҳамчун матн таҳлилӣ, маводи хониш ва манбаи муҳокима истифода баранд.

Яке аз фазилатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ин некӣ ва накӯкорӣ мебошад, ки инсон ба воситаи амалҳои некаш ҳамеша дар хотираи инсонҳо боқӣ мемонад. Дар ин хусус педагоги маъруфи тоҷик М.Лутфуллоев қайд кардааст: «Азизон, агар хирман-хирман некӣ кунед ҳам, кам аст. Вале бадӣ як зарраш ҳам зиёд аст. Дар айни замон муҳимтарин некӣ, ки ҳамаамон бояд онро анҷом диҳем, ваҳдат ва ягонагист. Ваҳдат некиест азиз нисбат ба халқамон, ватанамон. Накӯӣ ва накӯкориро мақсади зиндагии худ қарор диҳем» [с.286].

Дар омӯзиши ЗТ тавассути матнҳо робитаи забон, тафаккур ва АА (арзишҳои ахлоқӣ) рушд меёбанд. Масалан, дарсҳои 57-58 (китоби ЗТ, синфи 2-юм муаллифон Шарифзода Ф., Лутфуллозода М ва Ғаниева Б.) мант бо номи “Хирад ва хирадмандӣ” оварда шудааст, ки инсонбидуни ақлу заковат наметавонад, роҳи дурусти зиндагиро пайдо намояд. Коре, ки хирадмандона анҷом намешавад боиси пушаймонист, чуноне ки Фирдавсии бузург гуфтааст:

“Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,

Дилаш гардад аз кардаи хеш реш” [163,с. 11].

Аз ин лиҳоз, бояд ҳамаи пиндору гуфтору кирдори инсон хирадмандона бошад. Бояд гуфт, ки инсон дар гуфтор аввалфикр карда, сипас андешаашро баён созад. Ба воситаи ин матн мо хонандагонро ба омӯзиши илму дониш ва тарбияи илмдӯстӣ ҳидоят менамоем.

Мавқеи масъалаҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар таълими ЗТ аз нигоҳи муҳаққиқи методикаи таълими ЗТҚ. Икромова таъкид мекунад, ки дар синфҳои ибтидоӣ омӯзиши забон ҳамзамон бояд вазифаи тарбиявӣ дошта бошад. Ӯ қайд мекунад: “Дар синфҳои ибтидоӣ омӯзиши ЗТ бе ташаккули

ААБ(арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ) маъноӣ комили педагогӣ надорад, зеро забон пеш аз ҳама воситаи тарбияи шахсият аст” [73.с. 48].

Инчунин дар китоби “Методикаи таълими ибтидоии забони тоҷикӣ”- и М.Лутфуллоев, И.Абдуллоев ва М.Ҷалилова қайд карда шудааст, ки “вазифаи асосии омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи нутқи мебошад. Ин ҷанба ба ҳамаи ҷанбаҳои таълимӣ алоқаманд аст, хусусан ба адабиёти бадеии бачагона” [95, с 27].

Инчунин Ҷ. Икромова. махсусан истифодаи шеър ва ҳикояҳои башардӯстонаро таъкид мекунад: “Матнҳои адабиёти бадеии бачагона, хусусан, шеър, ҳикояҳо ва қиссаҳо дорои мазмуни баланди инсондӯстона, дар ташаккули сифатҳои меҳрубонӣ, ҳамдардӣ, ёрӣ расонидан ва эҳтиром ба дигаронро таъсир мерасонад” [73,с. 52].

Муҳаққиқ Ҷ. Бобокалонова ба масъалаи интихоби матнҳои хониш аҳаммияти хоса зоҳир намуда, қайд кардааст: “Матнҳои китобҳои дарсии ЗТ бояд дорои мазмуни ахлоқӣ- башардӯстӣ бошанд, то хонандагон на танҳо хондан, балки зиндагӣ карданро низ омӯзанд” [40, с. 4].

Инчунин муҳаққиқ нақши ҳикояҳо ҳамчун воситаи ташаккули ахлоқро таъкид намудааст: “Ҳикояҳои кӯтоҳи дорои сюжети равшан ва қаҳрамони нек ба кӯдак имконият медиҳад, ки мафҳумҳои некӣ, адолат ва ҳамдардиро дар сатҳи шуури худ дарк намояд” [40, с. 4].

Муҳаққиқон Ҷ. Икромова ва Ҷ. Бобокалонова бар он андешаанд, ки “Муаллим бояд мазмуни ахлоқии асари бачагоноро дар раванди таҳлили забонӣ ошкор созад, на танҳо онро ҳамчун матни грамматикӣ истифода барад” [73, 40, с. 44,55].

Матни ҳикояҳо дар омӯзиши ЗТ боиси рушди ТАБ-ии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мегардад, ки тавассути он дар онҳо тарбияи инсондӯстӣ шакл гирифта, сифатҳои меҳру муҳаббат, сидқу вафо, ғамхорӣ, дастгирӣ, сабурӣ, масъулиятпазирӣ, ростқавлӣ, поквичдонӣ ташаккул меёбанд.

Бояд қайд кард, ки дар омӯзиши ЗТ омӯзгорон мавриди таҳлили матнҳои тарбиявӣ заминаи рушди хислатҳои наҷиби инсонро дар хонандагон фароҳам меоранд.

Аз ин рӯ мо метавонем, тавассути матни ҳикояҳои мазкур як ҷадвали таҳлили арзишҳои ахлоқӣ – тарбиявиро дар синфҳои 2-3 пешниҳод намоем.

Таҳлили арзишҳои ахлоқӣ – тарбиявиро дар синфҳои 2-3

Ҷадвали №1.

№	Синф	Номи ҳикоя	Муаллиф	Манбаъ	Мазмуни мухтасар	Арзишҳои АБ	Усули омӯзиш	Натиҷаи тарбия
1	2	“Дасти ёрӣ”	Б.Раҳимзода	Ҳикояҳо и бачагона ,1990, с.24-26	Дӯсташ мебинад, ки ҳамсин фаш дар иҷрои супориш мушкилӣ кашида истодааст, кумак мекунад	Инсон дӯстӣ, меҳрубонӣ, дӯстӣ	Хониш: Хондани матн, муҳокимаи рафтрои қаҳрамон	Ташаккули ҳисси ҳамдардӣ, меҳрубонӣ масъулиятшиносӣ.
2	3	“Ёрии дӯст”	Б.Раҳимзода	Забони тоҷикӣ Синфи 3. 2018, с.45-46.	Дӯсташ мебинад, ки дар ҳалли масъалаи риёзи мушкилӣ дорад, дафтарашро дод.	Меҳрубонӣ, дасти ёрӣ.	Соҳтани ҷумлаҳо бокалим а-ҳои дӯст, дӯстӣ, дӯстӣ доно.	Омӯзиши рафтори нек.

Академик М. Лутфуллоев дар асари худ “Эҳёи педагогикаи Аҷам” масъалаи ташаккули инсондустӣ ва равишҳои педагогиро тавассути таҳлилҳои амиқи таърихӣ ва муқоисавӣ баррасӣ мекунад. Ӯ собит месозад, ки “нахустин андешаҳо ва аркони инсонмеҳварӣ маҳз дар тамаддуни Шарқ зӯҳур ёфта, баъдан ба минтақаҳои гуногуни ҷаҳон паҳн шудаанд”. Муаллиф бо истиқрори илмӣ ва устувории методологӣ ба пажӯҳишҳои олимони Ғарб муроҷиат намуда, таъкид мекунад, ки агар даъвати маъруфи Жан-Жак Руссо: “Эй мардум, одам шавед!” танҳо дар асри XVIII дар Аврупо садо дода бошад, пас ибораи маъруфи инсондӯстонаи Шарқ: “Ба ғайр аз инсоният чизе

гаронбахотар нест” - қариб ҳазору ҳаштсад сол пештар дар фазои фикрии Шарқ шакл гирифта буд [91, с.106].

Дар педагогика адабиёти бадеии бачагона ҳамчун василаи методи таълим ва тарбия истифода мешавад. Он ба омӯзиши забон ва китобхонӣ, хондан ва фаҳмидани матн, васеъ намудани луғат, омӯзиши грамматика ва тартиб ва сохти ҷумлаҳо, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ҳисси ҳамдардӣ, инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, дӯстию рафоқат, ҳамкорӣ, коллективӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ кумак мекунад. Омӯзгорон тавассути усулҳои таълимхонандагонро ба омӯзиши ЗТ ҳавасманд мегардонанд ва дар онҳо шавқи омӯзиши ҳикояҳо, шеърҳо, қиссаҳо ва фаъолияти эҷодиро бедор менамоянд.

Дар ҳикояи “Ёрии дӯст” ташаккули масъулият - кӯдак дарк мекунад, ки ба дигарон кумак расонидан хеле муҳим аст. Рушди қобилият ва баррасии ахлоқӣ: саволҳои пешниҳодгардида ба кӯдак меомӯзонад, ки рафтори дуруст ва нек чист. Ба воситаи ин ҳикояҳо хонандагон дар рафтагон бошуурона амал мекунанд. Масалан, омӯзгор метавонад ба хонандагон супориши диҳад, ки ҳикояи кӯтоҳ бо амалҳои ахлоқӣ эҷод намоянд.

Аз ҷиҳати илмӣ адабиёти бадеии бачагона объекти омӯзиши педагогика, психология ва адабиётшиносӣ мебошад. Арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ маҷмуи меъёрҳои маънавӣ мебошад, ки муносибати инсонро нисбат ба ҷомеа, дигарон ва худ муайян месозад. Чунин сифатҳо, аз қабилӣ инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳоксорӣ, ростқавлӣ, адолат, эҳтироми инсон, ҳамдардӣ, мушфиқ, дӯстию бародарӣ, ёрии ҳамдигарӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва масъулиятшиносӣ ба ин арзишҳо мансубанд.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ яке аз вазифаҳои асосии раванди таълиму тарбия ба ҳисоб рафта ва омӯзиши забони тоҷикӣ ҳамчун фанни гуманитарӣ имконияти васеи тарбиявиरो дорост, зеро он бо тафаккур, нутқ ва ҷаҳонбинии хонандаалоқамандии ногузастанӣ дорад. Аз лиҳози мазмунва ғоя адабиёти бачагона дорои ахлоқӣ тарбиявӣ буда, воситаи муҳимми педагогӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Педагоги маъруфи тоҷик М.Лутфуллоев робитаи омӯзиши забони тоҷикиро тавассути фанҳои адабиёт, забоншиносӣ, хусусан адабиёти бадеии бачагона ба муаллимону методистон таъкид карда гуфтааст: “Ҳангоми таълими забони тоҷикӣ ва ё дар бораи методикаи забон сухан рондан вазъи имрӯзаи забоншиносӣ, проблемаи мазмуни жанр, хусусиятҳои забони асари бадеии бачаҳоро ба назар бигиранд” [93,с.13].

Дар бораи омӯзиши забони тоҷикӣ андешаи забоншинос Қ.Рустамовро ба хотир меорем, ки гуфта буд: «Мавқеи забони тоҷикӣ ҳамчун предмети таълим муайян ва тадрихан ба фанни таълим бадал мегардад» [126,с.186].

Муҳаққиқ Ҷ Бобокалонова. ба масъалаи интихоби матнҳои хониш аҳаммияти хоса зоҳир намуда, қайд кардааст: “Матнҳои китобҳои дарсии ЗТ бояд дорои мазмуни ахлоқӣ- башардӯстӣ бошанд, то хонандагон на танҳо хондан, балки зиндагӣ карданро низ омӯзанд” [40, с. 36].

Инчунин муҳаққиқ нақши ҳикояҳоро ҳамчун воситаи ташаккули ахлоқ таъкид намудааст: “Ҳикояҳои кӯтоҳи дорои сюжети равшан ва қаҳрамони нек ба кӯдак имконият медиҳад, ки мафҳумҳои некӣ, адолат ва ҳамдардиро дар сатҳи шуури худ дарк намояд” [40,с. 4].

Ҳикояҳои бачагонаи шоири ширинкалом Боқӣ Раҳимзода, ки кӯдак ба калонсолон ё дӯсташ кумак мекунад, намунаи дурахшони рафтори башардӯстона мебошад, ки дар таҳлили матнҳои ЗТ ба кор бурда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки масъалаҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ-ии синфи ибтидоӣ мавқеимарказӣ доранд ва АБ, яъне шеър, таронаҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо воситаи асосии татбиқи ААБ мебошад.

Масалан, дар ҳикояи “Кумаки беинтизории писарбача” дар ҳикояи Б.Раҳимзода, ки қаҳрамони асосӣ писарбачаи мактабхон тасвир ёфтааст, ки дар роҳ бо як марди солхӯрда вомехӯрад. Пирамард дар бурдани бори вазнин ёфтани роҳ мушкилӣ мекашад. Кӯдак новобаста аз он ки ӯ бисёр ба мактаб рафтанишро дошт, ба пирамард кумак мерасонад, борашро бардошта ба ҷойи лозима ҳамроҳӣ мекунад.

Аз матни ҳикоя бармеояд, ки кӯдак ин амалро на барои подош, балки аз рӯйи вичдон, меҳрубой ва эҳтироми калонсолон анҷом медиҳад. Эҳтироми калонсолон ҳамчун меъёри ахлоқӣ ва рафтори некӣ кӯдак боиси намуна барои ҳамсолон ва дигарон мегардад. Дар ин ҳикоя, ки дорои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстӣ мебошад, хонандагони хурдсолро дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва эҳтироми калонсолон ҳидоят менамояд.

Ба андешаи муҳаққиқ “Қаҳрамони ҳикояҳои башардӯстона бояд бо амали худ ахлоқро омӯзанд, на ба сухани хушку пандомез”[128,с. 18].

Тазаккур мебошад, ки ҳикояҳои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстона дар дарсҳои ЗТ дар хонандагонматн ва муайян кардани қаҳрамонони асосӣ, муҳокимаи саволҳои ахлоқӣ Чаро кӯдак кумак кард? Агар ту мебудӣ, чӣ мекардӣ? водор мекунад, фикри хешро баён созанд [71, с. 42-43].

Дар ҳикояи “Меҳрубонӣ” рафтори як хонандаи хурдсол тасвирёфтааст, ки нисбат ба ҳамсинфаш ё шахси калонсол бо меҳрубонӣ муносибат мекунад. Қаҳрамони асар бо роҳи кумак, ҳамдардӣ ва эҳтиром интиҳоб кардааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки меҳрубонӣ аз амал сар мешавад, инсондӯстӣ нишони тарбияи дуруст аст, рафтори нек муҳити атрофро тағйир медиҳад.

Дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути ҳикоя мо арзишҳои инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдардӣ, эҳтироми дигаронро ташаккул медиҳем, зеро дар кӯдак муносибатҳои иҷтимоӣ шакл мегирад. Дар ин раванд тавассути адабиёти бачагонаи бадеӣ дар омӯзиши ЗТ тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон амалӣ мешавад.

Дар ҳикояҳои мазмуни баландиахлоқӣ - башардӯстона нишон дода мешавад. Матнҳои китобҳои дарсӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ дорои имконияти баланди ТБ-ро (тарбияи башардӯстӣ) зоҳир менамоянд. Дар ҳикояи “Ёрии дӯст”-и Боқӣ Раҳимзода, ки онро барои ХСИ таълиф шудааст, қайд гардидааст, ки “кӯдакон аз хурдӣ тафовути байни дӯстӣ воқеиро аз дӯстӣ зоҳирӣ фаҳмида гиранд” [129,с.42].

Омӯзиши ЗТ дар синфҳои 2-3 метавонад, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ нигаронида шавад.

Эҷодиёти шоираи бачагона Гулчеҳра Сулаймонова низ ба таври густурда ба мавзӯҳои меҳнат, меҳнатдӯстӣ, интизоми меҳнат, эҳтиром ба одамони заҳматкаш, тарбияи ахлоқӣ, сарфаю сариштакорӣ дар меҳнат ва дигар масъалаҳои дорои моҳияти тарбиявӣ бахшида шудааст. Шеърҳои ин суҳанвари ҳассосу нозукбин, ба мисли “Ду бех олӯ”, “Хонаи бобом”, “Се себи хубонӣ”, “Бозор”, “Очам хамир мекунад”, “Холаи зардӯз” ва “Додо”, дар ташаккули ҷаҳонбинии иҷтимоӣ ва меҳнатдӯстии кӯдакон нақши муҳим мебозанд. Ин асарҳо хонандагони хурдсолро ба ҳаёт ва меҳнати созанда раҳнамун месозанд ва бо муҳтавои тарбиявии худ талаботи замонро инъикос менамоянд. Ин намунаҳои шеърӣ на танҳо муҳаббат ба меҳнат ва эҳтиром ба заҳматро дар шуури кӯдакон бедор мекунанд, балки онҳоро ба масъулиятшиносӣ, поквичдонӣ ва иродаи устувор ҳидоят менамоянд. Қироати чунин шеърҳо ба бачагон неруи руҳӣ бахшида, дар онҳо тасаввуроти дуруст дар бораи нақши меҳнат дар зиндагӣ шакл медиҳад.

Мисраъҳои зерин, ки яке аз намунаҳои машҳури эҷодиёти шоираро ташкил мекунанд, ки ин мисраъҳо ифодакунандаи орзуҳои воқеъбинонаро дар зехни кӯдак бедор мекунад:

“Додои мо ронанда,
Додои мо хонанда,
Мешавад додои мо
Инженери хонаҳо”...[59, с. 53].

Дар ҳамгироии омӯзиши ЗТ афсонаҳо, зарбулмасалҳо, мақолҳо, шеърҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Масалан, аз нақли афсонаи “Мӯсича ва рӯбоҳ”, ки ба қалами Б.Раҳимзода тааллуқ дорад, ки бо санъати баланди моҳирона ба назм даровардааст, дар он хонандагон бо се образ, яъне “Мӯсича, “Рӯбоҳ” ва “Зоғча” ошноӣ пайдо мекунад. Хонандагон бо феълҳои атвор ва табиати ҳар як қаҳрамон аллакай ошно ҳастанд, нисбати хислатҳои доштаи рӯбоҳ: ҳиллагарию маккорӣ, муфтхӯрӣ ҳисси нафрат пайдо

мекунанд, мӯсича, ки бисёр ботамкину тарсу аст, дилсӯзию раҳмашон омада, мехоханд ба ӯ ёрӣ расонанд, вале ба қавииродагию далерии зоғча, ки мӯсичаротаскин дода, ӯро ба тааҳаммул кардан даъват кардааст, албатта ин аз он гувоҳӣ медиҳанд, тавассути ин афсона бачагон низ дар худ сифатҳои тааҳаммулпазириро рушд диҳад.

“Мӯсича афшонд пару боли худ,

Гуфт ба ӯ дарди дилу холи худ.

Зоғча хандид ба ин кори ӯ,

Бар ҳама ин содагӣ рафтори ӯ.

Гуфт: “Ту парандаи нодон будӣ,

Содатарин аз ҳама мурғон будӣ

Мӯсича бо маслиҳати зоғча амал мекунад:

Мӯсича мардона зи шохи чинор.

Гуфт: “Бирав, муфтхӯри нобакор!

Макру фиреби ту ба ман шуд аён,

Ман ба ту дигар надиҳам бачагон...” [71, с. 101].

Оқибат онҳо бар муқобили рӯбоҳи фиребгар ғолиб баромаданд. Ба ин васила дар дили кӯдакон аз хурдӣ ҳисси дӯстӣ, раҳму шафқат, меҳрубонӣ, ёрӣ ба заифонро меафзояд, ки инаҳаммияти муҳимми тарбиявӣ дорад.

Хонандагон дар омӯзиши ЗТ бо зарбулмасалу мақолҳо дар мавзуи одобу ахлоқи ҳамида бахшидашударо аз худ мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо хусусияти тарбиявӣ доранд. Масалан, Салом аз хурд - калом аз калон; Ҳунар беҳ, аз мероси падар, дар бачагӣ хондан нақш бар санг мондан аст; Меҳнат кунӣ - роҳат мебинӣ; Аз беадабӣ касе ба ҷое нарасад; Як китоби хуб - беҳ аз як хазинаи бузург ва ғайра. Истифодаи зарбулмасал дар раванди омӯзиши ЗТ, ки бештар дар жанрҳои маҷоз, киноя, ташбеҳ, рамз, ташбеҳ ва ғайра сохта мешаванд, хонандагон бештар моҳияти онҳоро дарк карда, дар амал истифода мебаранд.

Ба ибораи дигар, интиҳоби дурусти мундариҷаи адабиёти бадеии бачагона барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳамчун унсури муҳимми

муҳити таълимӣчавҳари раванди ташаккули шуури инсонгароёна ба шумор меравад. Асарҳои бадеӣ, агар бо чиддият ва мувофиқи хусусиятҳои синнусоли кӯдакон интихоб карда шаванд, метавонанд дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ, масъулияти иҷтимоӣ, эҳтиром ба худ ва дигарон, инчунин дар таҳкими заминаҳои ахлоқии зиндагӣ нақши калидӣ бозанд.

Объекти омӯзиш ва таҳқиқи педагогика равандҳо ва ҳодисаҳои, ки танҳо дар зери таъсири ирода, шуур, муносибатҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти мақсадноки инсон ба вуҷуд меоянд ва самти рушд ва натиҷаи онҳо аз интихоби педагогӣ вобаста аст. Интихоби мундариҷаи таълимии инсонгароёна на танҳо вазифаи методӣ, балки ҷузъи муҳими кафолати ташаккули арзишҳои башардӯстона дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон мебошад. Он ба тарбия мусоидат мекунад, ки насли нав ба муносибатҳои инсондӯстона, ҳуқуқманд, эҳтиромомез ва фарҳангӣ рӯ оварад ва имкониятҳои шахсии худро дар фазои беҳатар ва арзишманд инкишоф диҳад.

Таълим равандест, ки тавассути он омӯзгор бо усулҳои муайян фаъолияти маърифатӣ ва муносибати зеҳнии хонандаро ташаккул медиҳад. Дониш танҳо дар сурате арзиш меёбад, ки дар зеҳни кӯдак ба таҷрибаи шахсӣ табдил ёбад. Аз ин рӯ, муҳити омӯзиш бояд на танҳо иттилоот диҳад, балки эҷодкорӣ, андеша ва ҳавасмандии омӯзандаро бедор кунад. Омӯзгор дар раванди таълим на танҳо вазифаи ташкил ва танзими фаъолияти хонандаро ба уҳда дорад, балки чараҳои таълимиро тарбиявиरो идора карда, ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, эҳсосот ва арзишҳои ахлоқии ӯ роҳнамоӣ менамояд.

Самаранокии ин таъсирот танҳо дар сурате таъмин мегардад, ки амалҳои педагогӣ бо ниёзҳо, ангеҷаҳо ва хусусиятҳои ботинии кӯдакон мувофиқ гардонида шаванд. Танҳо дар натиҷаи чунин ҳамгироӣ фаъолияти маърифатии хонанда фаъол шуда, раванди дарк, муносибат ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар онҳо ба таври табиӣ ташаккул меёбад.

Аз ин рӯ, идоракунии фаъолияти маърифатии ХСИ (хонандагони синфҳои ибтидоӣ) бояд тавассути истифодаи воситаҳои фаъолгардонии таълим ба роҳ монда шавад. Ин кор робитаи мутақобилаи омӯзгор ва

хонандаро таҳким баҳшида, имконият фароҳам меорад, ки фаъолияти омӯзишии кӯдак фаъл, бошуурона ва арзишманд сурат гирад.

Барои муваффақ шудан дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ дар хонандагони хурдсол зарур аст, ки душвории асосии раванди таълим, ки монетаи татбиқи пурраи усулҳои фаългардонии педагогӣ мешаванд, дақиқ муайян карда шаванд. Ин раванд ба омӯзгор имконият медиҳад, ки бо дарназардошти хусусиятҳои синнусолӣ, психологӣ ва сатҳи инкишофи хонандагонро ба эътибор гиранд. Бо чунин муносибат фазои дарсӣ ба муҳити воқеан инсонгароёна табдил меёбад муҳите, ки дар он кӯдак худро шунида, қабулшуда ва дастгиришуда эҳсос мекунад. Маҳз чунин фазо заминаи мусоид барои бедоршавии тавачҷух, рушди эҷодкорӣ, ташаккули худбаҳодиҳӣ ва фаъолияти мустақили зеҳнии хонанда фароҳам меорад.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии инсонӣ вазифаи меҳварии раванди таълиму тарбияи низоми таҳсилоти муосир мебошад. Дар шароити мӯзаарзишҳое чун меҳрубонӣ, раҳмдилӣ, таҳаммулпазирӣ, одамгарӣ ва дар маҷмӯи инсон ҳамчун танзимгари ҳақиқии муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳаёти ҷомеа бо маънои томи худ шинохта мешаванд. Андешаҳои башардӯстӣ дар тамоми давраи замони ҳалли масъалаи асосӣ - ташаккули инсонии комилравона шудаанд. Ин раванд, ҳамеша ба ташкили шароити мусоид барои инкишофи муносибатҳои некхоҳона, ҳамдардона ва иҷтимоӣ-фоиданокӣ инсонҳо таъҷиб доштааст.

Дар таҳлилҳои педагогӣ ва ахлоқии классикони тоҷик, инсонпарварӣ на танҳо арзиш, балки вазифа, масъулият ва меъёри рафтори ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад ва муносибатҳои инсондӯстона - муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар заминаи ҳассосияти баланди ахлоқӣ ва эҳсоси инсонгароӣ ташаккул меёбанд.

Самти башардӯстии педагогика чунин мафҳумҳоро дар бар мегирад: дарки арзиши инсон, нодирӣ ва яғонагии шахсият, эҳтироми ҳуқуқҳои ӯ ба рушду такомули озод, инчунин имконияти нишон додани қобилиятҳо ва истеъдодҳои шахсӣ. Беназирии инсон тавассути рушди арзишҳои ахлоқӣ-

башардӯстӣ дар муҳити воқеӣ ва олами ботинии ӯ арзиши олиро соҳибгардида ва он дар фаъолияти инсон зоҳир мегардад.

Гояҳои башардӯстӣ, ки ба дарки инсон ҳамчун чузъи табиат, худшиносӣ ва рушди пайвастаи шахсият асос меёбанд, пояи ҳаракати қувваҳои пешбарандаи чома ба шумор мераванд.

Дар шароити муосир кӯдакон бояд ба таври мутобиқ бо талаботи замони тарбияёфта, барои зиндагӣ, фаъолиятҳои созанда ва иштироки самаранок дар ҳаёти иҷтимоӣ омода гарданд. Албатта, барои ба даст овардани чунин натиҷа онҳо ба дастгирӣ ва роҳнамоии калонсолон ниёз доранд. Кӯдак бояд дарк намояд, ки дар чараёни рушди шахсӣ ва иҷтимоӣ як ҳамсафари комилҳукуки насли калонсол ба ҳисоб меравад.

Ҳассосияти хонандагони хурдсол нисбат ба рафтор ва амалҳои атрофиён танҳо дар сурате равшан ва комилан маъно пайдо мекунад, ки онҳо на танҳо мақсаду моҳияти ин амалҳоро дарк кунанд, балки муносибати калонсолонро нисбат ба худ ва имкониятҳои муоширати мустақилона бо ҳамсолони худ низ пурра фаҳманд. Ин равиш ба рушди дарки иҷтимоӣ, эмпатия ва қобилияти эҳсосӣ ва ҳулосагирии кӯдакон мусоидат мекунад.

Давраи кӯдакӣ ҳамчун марҳилаи нозуки тарбия арзёбӣ мешавад, зеро дар ҳамин марҳила кӯдак аз ҳолати камшууроно ба марҳилаи шуурнокии фаъолиятҳои худ мегузарад. Дар ин синну сол кӯдак қобилияти идоракунии мустақилонаи рафтори худро пайдо карда, ба назорати шууроноаи амалҳо ва ҳуқуқ атвори худ оғоз менамояд.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ (хонандагони синфҳои ибтидоӣ) ба воситаи шаклҳои гуногуни фаъолият ва ҳамкорӣ сурат мегирад. Дар ин раванд барои кӯдак муҳим аст, ки эҳсоси ҳамдардӣ, ҳамфикрӣ ва ҳисси масъулият тадриҷан рушд кунад, дар ҳоле ки омӯзгор вазифадор аст, ки ҳама нишонаҳои беэҳтиромӣ ё рафтори нодурусти кӯдакро саривақт мушоҳида намуда, ба таври муассир роҳнамоӣ ва ислоҳ намояд.

Аз нигоҳи психологӣ бошад, АББ ранг ва ҳаракатҳои эҳсосоти кӯдакро рушд медиҳад, ки ин ҳаракатҳо барои хонандагони синни 7-10 хеле

аҳаммияти муҳим дорад. Ба ташаккули ҳисси ҳамдардӣ, эмпатия, сифатҳои қаҳрамон, рафтори некро аз худ мекунад, ташаккули шахсият, тарзи фикрронӣ ва образи қаҳрамон ва сюжет намунаи шахсият ва қарорҳои ахлоқӣ барои кӯдакон мегардад. Рушди ақлонӣ ва забонӣ тавассути омӯзиши ЗТ дар мавридҳои таҳлил, тафсир ва навиштани иншо дар мавзӯҳои мухталифи матнҳои ҳикоя ёрӣ мерасонад. Масалан, дар ҳикояи “Дасти ёрӣ” ташаккули эмпатия – кӯдак ҳис мекунад, ки ҳамсинфаш бамушкили рӯбарӯ шудааст. Муносибати иҷтимоӣ: - омӯзиши ҳамкориҳои коллективӣ.

Заминаи педагогика ва психологияро бо АБ дар шакли ҷадвал нишон медиҳем.

Ҷадвали № 2.

Механизм	Педагогика	Психология	Мисолҳо аз АБ
Таҳлили матн	Омӯзиши забон, сохтани ҷумла, лугат	Ташаккули тафаккур, тафсир	Ҳикоя “Дасти ёрӣ”
Муҳокима	Саволҳои омӯзишӣ, муҳокимаи рафтори қаҳрамон	Ташаккули эмпатия ва ҳамдардӣ	Ҳикояи “Ёрии дӯст”
Эҷод ва нақл	Навиштани иншо, таҳияи афсона	Ифодаи ҳис ва фикр	Навиштани як давраи кумак ба дӯст
Намоиш ва нақл	Қобилияти суҳанварӣ, хониши ифоданоки матн	Рушди иҷтимоӣ ва ҳиссиёт	Ҳикояҳои кӯтоҳ бо амалҳои ахлоқӣ.

Дар назарияҳои муосири психология хусусияти асосии инсондӯстӣ одамгарӣ доништа мешавад. Бо вуҷуди ин, дар маркази ин мафҳум қабл аз ҳама назари некбинона ба оянда, омодагии озодона ба татбиқи неруи эҷодии шахсӣ, эътимод ба қобилият ва имкониятҳои худ, инчунин ҳуқуқи худинкишофдиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ меистад. Ҳамаи ин омилҳо ба шаклгирии шахсияти арзишманд мусоидат мекунад.

Инсондӯстӣ ҳамчунин тарзи тафаккурест, ки инсонро водор месозад, то дар ҳама ҳолат рафтори инсониро ҳифз кунад, аз бераҳмӣ ва бешафқатӣ канораҷӯӣ намояд ва сифатҳои аввалии инсонии худро аз даст надихад.

Муҳимтарин вазифаи иҷтимоии низоми таҳсилот дар шароити кунунӣ таъмини рушди устувори арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии насли наврас мебошад. Ҳалли ин масъала аз омӯзгорон тақозо мекунад, ки сохтор, намунаҳо, шароити педагогӣ ва технологияҳои ташаккули фарҳанги башардӯстии шахсро ба таври илмӣ дарк намоянд.

Мо ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ҳамчун ҷузъи муҳими тарбияи ахлоқӣ таҳлил намуда, онро ҳамчун хислати асосӣ ва ҷудонашавандаи шахсият эътироф мекунем. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ яке аз хусусиятҳои муҳими таркибии фарҳанги маънавии инсонро ташкил медиҳанд ва ҳамчун пояи инсонгароии ҷомеа дар шароити муосир арзёбӣ мегарданд.

Муҳаққиқ А.М. Виноградова дар таҳқиқоти худ исбот мекунад: “Набудани ғояҳои инсондӯстона дар муносибатҳои ҳаррӯзаи кӯдак бо дигарон метавонад ба ҳалалдор шудани робитаҳои иҷтимоии ӯ сабаб гардад. Дар чунин ҳолат кӯдак дар посух ба талаботи калонсолон ба ашкрезӣ, инчиқӣ ва воқунишҳои эҳсосии носолим майл пайдо мекунад, ки худ нишондиҳандаи норасоии тарбияи башардӯстона мебошад” [187, с.141].

Тибқи хулосаҳои В.А. Абраменкова, “ташаккули шуури ахлоқӣ як равандест, ки аз дониши умумии кӯдак дар бораи некӣ ва муносибатҳои башардӯстона оғоз шуда, танҳо дар натиҷаи дастгирӣ ва меҳнати пайвастаи калонсолон ба рафтори дуруст табдил меёбад ва гузаштан аз дониш ба амал кори осон нест ва мураббӣён бояд пайваста кӯдакони ба дарки маъноӣ ҳақиқии рафтори ахлоқӣ ҳидоят кунанд” [172, с.3–16].

И.Қ. Зиёев ва З.И. Зиёева шуури ахлоқиро ҳамчун низоми мураккаби донишҳои инсонӣ шарҳ дода, ба таркиби он чунин ҷузъҳоро дохил менамоянд: маҷмуи арзишҳо, самтгирии арзишӣ, эҳсосоти ахлоқӣ ва идеалҳои ахлоқӣ. Аз нигоҳи онҳо, ин унсурҳо вазифаи танзимкунандаи рафтори иҷтимоии кӯдакро ба уҳда дошта, барои ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи ӯ замина фароҳам месозанд [69, с.8].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инсон будан ва муносибати инсонпарварона (башардӯстӣ), пеш аз ҳама, дар рафтор ва амалҳои шахсият таҷассум мегардад. Ҳар як сифати башардӯстӣ нишондиҳандаи дараҷаи инкишофи ахлоқии шахс буда, ҳамчун меъёри арзёбии хулқу одоби ӯ хизмат мекунад. Мафҳуми “ахлоқ” нисбат ба истилоҳи “башардӯстӣ” таърихи дарозтар дошта, садсолаҳо ҳамчун самти муҳимми тарбия ва танзимгари муносибатҳои инсонӣ дар ҷомеа истифода мешавад. Дар давраҳои аввал ахлоқ ҷузъи фалсафа буда, вазифаи он танзими муносибати шахс бо ҷомеа ва табиат ба ҳисоб мерафт.

Аксари муҳаққиқон ахлоқро “фалсафаи амалӣ” медонанд. Аввалин андешаҳои муназзам дар бораи ахлоқро ба Арасту мансуб медонанд, ки се асари маъруфи худро бо номи “Этика” навиштааст. Илме, ки масъалаҳои ахлоқро меомӯзад, «этика» ном дорад.

Профессор А. Нурзода таъкид мекунад: “Ахлоқ вожаи арабӣ буда, маънои хулқу одоб, рафтор ва кирдори инсонро ифода мекунад. Ахлоқ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ маҷмуи меъёр ва қоидаҳои рафтори одамонро дар бар мегирад. Дар шакли умумӣ, ахлоқин низоми устувори ақидаҳо ва тасаввуроти инсон дар бораи рафтори дуруст дар ҷомеа мебошад” [113, с.144].

Омӯзгорон И.Қ. Зиёев ва З.И. Зиёева низ таъкид менамоянд, ки “вожаи “ахлоқ” аз калимаи арабии “хулқ” гирифта шуда, маъноҳои хӯ, одат, таъб, рафтор, сират, тавозӯъ ва хулқи некро ифода мекунад” [69, с.8].

Ба андешаи онҳо, мафҳуми ахлоқ бо истилоҳи адаб, одоб, сурат ва сират низ ба таври ҳаммаъно истифода мешаванд.

Ё. Одинаев ахлоқро чунин шарҳ медиҳад: “Ахлоқ - маҷмуи меъёрҳо ва қоидаҳои муомила ва муносибати одамон дар оила ва муҳити иҷтимоӣ мебошад” [118, с.316].

Муҳаққиқон Ш. Бердиев ва Б. Шохмуродов таълимоти фалсафӣ дар бораи ахлоқро яке аз шохаҳои асосии фалсафаи амалӣ шуморида, онро

“Таълимот дар бораи зиндагии дуруст” ном мебаранд. Онҳо ахлоқро дар ду шакл тавсиф мекунад:

1. Ҳамчун сифати шахсият- маҷмуи хислатҳои рафторӣ, мисли ростӣ, софдилӣ, поквичдонӣ;

2. Ҳамчун меъёри муносибатҳои иҷтимоӣ- низоми қоидаҳои ахлоқӣ, ки рафтори байни одамонро танзим мекунад [33, с.9].

Истифодаи матнҳои адабӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ (синфҳои 1-4), хусусан ҳангоми таҳлил ва бардоштҳои маънавии хонандагон, воситаи муассирест барои парвариши зина ба зинаи ахлоқ ва одоби иҷтимоӣ. Таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳад, ки хондан ва баҳси ҳикояҳои кӯдакона на танҳо малакаи фаҳм ва нутқи хонандагонро инкишоф медиҳад, балки муҳаббат ба одамон, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, некхоҳӣ, дӯст доштани Ватан ва масъулиятшиносиро низ таҳким мебахшад.

Тавассути омӯзиши фанни ЗТ хонандагон ба муҳимтарин мафҳумҳои тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ ошно шуда, дар худ чунин сифатҳои АБ-ро рушд медиҳанд. Омӯзиши ЗТ асоси рушди тарбияи ахлоқии хурдсолон гардида, ба воситаи хонишу дарки ҳикояҳо, афсонаҳо, шеърҳои таронаҳо, чистонҳо, зарбулмасалу мақолҳо сифатҳои шахсӣ- иродавии ҳешро инкишоф медиҳанд. Хонандаи хурдсол тадричан ниёзҳо ва идеалҳои ахлоқиро дар худ ташаккул медиҳад ва худро бо образҳои намунавии рафтор ва шахсият муқоиса мекунад, ки ин ба таҳкими ирода ва пайравии ӯ ба чунин меъёрҳои идеалӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши адабиёт ба рушди эҳсосот, равандҳои маърифатӣ ва ташаккули шахсият таъсир мерасонад. Психологи маъруф Л.С. Виготский вазифаҳои адабиёти бадеии бачагонро чунин нишон додааст:

1. Тарбиявӣ – сифатҳои ахлоқӣ (меҳрубонӣ, ростқавлӣ, ҳамдардӣ), ҳисси вазифа ва адолатро инкишод медиҳад;
2. Эстетикӣ – завқ, ҳисси зебоӣ, ва дарки зебоии забонро инкишоф ва донишро ғанӣ мегардонад;

3. Когнитивӣ (маърифатӣ) – табиати инсон, табиат ва фарҳангро ошкор мекунад, маҳорату малакаҳоро инкишоф медиҳад.
4. Гуфтугӯӣ (муоширатӣ) – нутқро инкишоф дода, малакаҳои муоширатиро рушд медиҳад;
5. Миллӣ- маданияу фарҳангӣ – ошноӣ бо анъанаҳои халқи худ.

Истифодаи имконпазир дар ЗТ иборат:

1. Рушди нутқ- тавассути истиораҳо, эпитетҳо ва муқоисаҳо захираи луғатро ғанӣ мегардонад;
2. Ташаккули малакаҳои баъри монологӣ мувофиқ ва ифодаи муқолама-инкишофи малакаҳои бадеӣ ва шифоҳӣ тавассути эҷодкорӣ, такрорӣ ва навиштани иншо;
3. Рушди арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстона тавассути образҳои қаҳрамон, кӯдакон фаҳмидани ангеҷаҳои амал, ҳамдардӣ ва таҳлили некӣ бадиро меомӯзанд.
4. Мувоҳиса – суҳбат бо хонандагон ёрӣ мерасонад, ки дарси ахлоқиро фаҳманд ва муносибати хешро ба амал ва ҳодисаҳо баён созанд.
5. Ҳамдардӣ – ҳамдардӣ бо қаҳрамонон қобилияти дарки ҳиссиёти дигаронро инкишоф медиҳад;

Истифода бо усулҳо:

1. Хондан ва мувоҳиса – таҳлили матн, муҳокимаҳо дар бораи қаҳрамонҳо, эҳсосот, амалҳо ва интихоби яке аз меъёрҳои ахлоқӣ;
2. Вазифаҳои эҷодӣ – нақшофарӣ, тасвири персонажҳо, навиштани нома ба қаҳрамонҳо, навиштани иншо;
3. Таҳлили муқоисавӣ: Муқоисаи аломатҳо, вазъиятҳо ва амалҳо бо таҷрибаи шахсӣ;
4. Кор бо воситаҳои забоншиносӣ – муайян кардани калимаҳои маҷозӣ, маъно ва нақши онҳо дар матн [50, с. 282].

Бояд қайд кард, ки АББ воситаи ҷудонашавандаи инкишофи ҷамаҷонибаи кӯдак мебошад, ки дар он тарбияи забонӣ ва ахлоқӣ бо ҳам зич алоқаманд аст.

Ҳангоми тарбияи арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии шахсияти кӯдак риояи принципҳои тарбия муҳим мебошад. Системаи принципҳои тарбияи башардӯстӣ, ки дар асоси назарияи фаъолияти бонизом ташаккул ёфтааст, чунин унсурҳоро дар бар мегирад:

1. Принципи фаъолият. Ин принцип бар он далолат мекунад, ки ташаккули арзишҳои умуми фарҳангӣ танҳо дар чараёни фаъолияти мустақими ҳуди хонанда самаранок ба амал меояд.

2. Принципи муттасилӣ. Мафҳуми муттасилӣ ба пайвастагии бефосила байни ҳамаи зинаҳо ва марҳилаҳои раванди таълиму тарбия ишора мекунад, ки бе он инкишофи шахсият ягонагӣ ва пайдарҳамиро аз даст медиҳад.

3. Принципи ягонагӣ. Тибқи ин принцип, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии хонандагон набояд чузъӣ ё пароканда сурат гирад ва онҳо бояд ҳамчун маҷмуи ягона ва ҳамгиро инкишоф дода шаванд.

4. Принципи бароҳатии равонӣ. Ин принцип ба бартарафсозии ҳар гуна омилҳои музтарибкунанда дар раванди таълиму тарбия равона шуда, фазои дӯстӣ ва ҳамкорию дар коллектив таъмин менамояд. Он ба муносибати эҳтиромона ба шахсият ва фардияти ҳар як кӯдак таъя мекунад.

5. Принципи гуногунрангӣ. Бар асоси ин принцип, дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстӣ аз методҳои гуногун ва шаклҳои таъсиррасонӣ истифода бурда шавад. Ҳамзамон, ба кӯдак имкони интихоб кардани роҳи мувофиқи тарбиявӣ дода мешавад.

6. Принципи эҷодкорӣ. Ин принцип мутамарказ ба он аст, ки раванди таълиму тарбия ба тарқиб, рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва ташаббускории кӯдак равона карда шавад, то ки ӯ тавонад имкониятҳои дохилии худро ба таври пурра истифода барад.

Арзишҳои ахлоқие, ки дар шуури кӯдак тадриҷан ҷой мегиранд, ҳамчун пояи танзими рафтор баромад намуда, дар ташаккули шахсияти дорои масъулият, қобилияти ҳамдардӣ ва руҳи инсонпарварона нақши муҳим мебозанд. Ин навъи рафтори ахлоқӣ аз муттаҳидшавии меъёрҳои ахлоқӣ,

тарбия, дониш ва муҳити иҷтимоӣ шакл мегирад ва раванди инкишофи он одатан дар ду самти асосӣ пеш меравад:

1) Ташкили фазои иҷтимоӣ тарбиявӣ, ки барои фаъолияти солими кӯдак мусоид буда, арзишҳои инсонӣ ва руҳияи башардӯстиро таълим ва тақвият мебахшад;

2) Табдил ёфтани арзишҳои ахлоқӣ ба одатҳои устувори рафтор, ки дар амалҳои ҳаррӯзаи кӯдак таҷассум ёфта, ба шаклирии рафтори худидорашаванда оварда мерасонад.

Арзишҳои инсонӣ, инсонгароӣ ва руҳияи инсондӯстӣ унсурҳои марказии фарҳанги ахлоқии шахсиятро ташкил медиҳанд. Ин арзишҳо дар ташаккули ҷаҳонбинии кӯдак, тарзи муносибати ӯ бо атрофиён ва қобилияти арзёбии ҳолатҳои иҷтимоӣ аз дидгоҳи башардӯстона нақши меҳварӣ мебозанд.

Хулосаи боби якум

Таҳлили адабиёти марбут ба мавзӯ нишон дод, ки дар педагогикаи муосир, махсусан дар методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, масъалаи ворид кардани ғояҳои воқеии башардӯстӣ ба раванди таълим ҳанӯз ҳам то охир ҳалли илмӣ наёфтааст. Дар айни замон, таҳқиқи назариявии мероси олимони зикргардида нишон медиҳад, ки тарҳи модели ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона ҳамчун намунаи системаи раванди педагогӣ таҳия ва баррасӣ мегардад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки яке аз воситаҳои муассири ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар кӯдакони синни хурдсол истифодаи матнҳои адабиёти бадеии бачагона мебошад. Хусусан, анвои гуногуни фолклор ва адабиёти писандида, аз қабили ҳикояҳои кӯтоҳу муфассал, насри пандомӯз, сурудҳои мардумӣ, афсонаву ривоятҳо, муаммоҳо, зарбулмасалу мақол, латифа, дoston ва романҳои анъанавӣ дар худ нақши бузурги арзишӣ ахлоқии тоҷиконро таҷассум мекунанд. Ин намунаҳои шифоҳӣ ва хаттӣ фарҳангӣ ҳамчун сарчашмаи пурмаъноӣ тарбия

хизмат намуда, ба хонанда имкон медиҳанд, ки ормонҳои миллӣ, зебоишиносӣ, ҳақпарастӣ, каромат, адолат ва эҳсоси инсондӯстию худшиносиро аз роҳи таҷрибаи бадеӣ дарк ва эҳсос намояд.

Чалби хонандагон ба адабиёти бадеии бачагона имкон медиҳад, ки тамоми рангомезиҳои зиндагӣ, эҳсосоти инсонӣ, лаззату шодӣ, мақлубият ва пирӯзихоро дар зехн ва хаёли худ дубора эҳсос намояд. Ин таҷрибаҳо дар кӯдак заминаи шаклгирии арзишҳои инсонӣ, ба монанди некбинӣ, ҳамдардӣ, меҳрубонӣ, ростӣ, масъулиятшиносӣ ва ҳассосияти иҷтимоӣ мегардад.

Бо вучуди аҳаммияти бузурги адабиёти бадеии бачагона, дар амал на нақши он дар ташаккули арзишҳои башардӯстӣ ва на роҳҳои методии истифодаи он дар дарсҳои ибтидоӣ ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Ин ҳолат яке аз мушкилоти ҷиддии низоми таълим ва тарбияи муосири кишварро ташкил медиҳад.

Моҳият, мазмун ва сохтори арзишҳо, раванди ташаккул, муносибати арзишмандона ба таълим, инчунин асосҳои таҳсилу тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар ин боб муфассал тавсиф гардиданд.

Таҳлили вазъи воқеӣ нишон дод, ки инсонпарвар будани раванди таълим ҳамчун ҳадафи марказии ислоҳоти соҳаи маориф эътироф мешавад.

Дар натиҷаи баррасии маводи таҳқиқӣ метавон ба хулоса омад, ки поя ва руҳияи асосии таълимоти инсонпарваронаи адибону маорифпарварони тоҷик бар эҳтироми инсон, адолати иҷтимоӣ, баробарҳуқуқӣ дар муошират, некхоҳӣ, шаъну шарафи шахс ва меҳнатдӯстӣ бунёд ёфтааст. Ин арзишҳо, агар дар чараёни таълим бо матнҳои бадеии дорои ғояҳои башардӯстона пайваستا истифода шаванд, ба ташаккули зехни ахлоқии хонанда, парвариши худшиносӣ ва масъулиятшиносии ӯ мусоидат менамоянд. Ҳамин омилҳо дар маҷмӯъ ба тарбия ва камолоти шахсияти дорои ахлоқи ҳамида, ҷаҳонбинии солим ва рафтори инсонпарварона замина мегузоранд.

Таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳад, ки хондан ва баҳси ҳикояҳои бачагона на танҳо малакаи фаҳм ва нутқи хонандагонро инкишоф медиҳад,

балки муҳаббат ба одамон, эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ, некхоҳӣ, дӯст доштани Ватан ва масъулиятшиносиро низ таҳким мебахшад.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ мачмуи сифатҳо, қобилиятҳо ва муносибатҳои иҷтимоии шахсро дарбар мегиранд, ки дар фаъолияти ӯ бо эҳсоси масъулият, эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, ҳифзи муҳити зист, начибкорӣ ва ҳамдардӣ зоҳир мешаванд. Ин арзишҳо ба кӯдак имкон медиҳанд, ки дар ҳолатҳои мураккаб ва бухронӣ рафтори дуруст нишон диҳад ва ба беҳбудии ҷомеа саҳм гузорад. Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ босамар аз давраи томактабӣ ва зинаи ибтидоии таҳсилот оғоз меёбад, зеро дар ҳамин давра пояҳои асосии ахлоқи шахсият гузошта мешаванд.

БОБИ ДУЮМ. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-БАШАРДӢСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИӢТИ БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

2.1. Роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои методии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар таълими забони тоҷикӣ.

Имкониятҳои беҳтарини ворид намудани роҳи воситаҳои афзалиятноке, ки ба раванди ташаккули инкишофи шахсияти воқеан инсондӯст ва комил мусоидат мекунад, дар низоми таҳсилот ва тарбияи башардӯстии насли наврас мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Пажӯҳишҳо заминаи методологиро барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия фароҳам оварда, дар ташаккули назария ва концепсияи инсонмехвари маориф нақши калидӣ бозиданд.

Асарҳои илмӣ-методии мутафаккирони гузашта ва муосир ҳамчун сарчашмаи боварибахш хизмат менамояд.

Манбаъҳои илмие, ки ҷанбаҳои назариявӣю методии мавзӯи таҳқиқро фарогирифта, робитаҳои устувори байни фаъолияти таълимии субъектҳои раванди омӯзиш ва натиҷаҳои бадастомадаро шарҳ медиҳанд. Ин манбаъҳо хусусиятҳои хоси робитаҳои иҷтимоӣ ва педагогиро дар раванди таълим ба таври муфассал таҳлил намуда, шабоҳат ва фарқияти ҳодисаҳои табиӣю иҷтимоӣ ва педагогиро нишон медиҳанд, инчунин дараҷаи таъсирбахшии онҳо дар шартҳои гуногуни таълимиро баҳогузорӣ мекунад. Дар маҷмӯъ, ин манбаъҳо ба муайянсозии асосҳои назариявӣ ва қонуниятҳои татбиқи ААБ дар раванди таълиму тарбияи хонандагони синни хурдсол мусоидат менамояд.

Замина ва таҳкурсии методии татбиқи дастурҳои педагогӣ оид ба тарбияи ААБ-и хонандагони хурдсолро асарҳои олимони соҳаҳои педагогика ва психология ташкил медиҳанд. Ин муҳаққиқон ба тавсеаи илмии арзишҳои асосии инсонгарой, ворид намудани меъёрҳои муносибатҳои неки инсонӣ ба таҷрибаи таълим, ташкили муносибатҳои созандаи иҷтимоӣ ва муайянсозии

роҳҳои рушди ҳаёти хушбахтонаи инсон ва ҷомеаи муосир саҳми назаррас гузоштаанд.

Ин манбаъҳои илмӣ ҷанбаҳои гуногуни ҳамкорӣ ва муносибатҳои инсонӣ дар ҷаҳони муосирро, ки ба муҳити шахсии фард ва ҷомеае, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад, иртиботи мустақим ё ғайримустақим доранд, таҷассум менамоянд. Олимон моҳият, самт ва хусусиятҳои татбиқи арзишҳои умумибашарию дар шароити иҷтимоӣ-педагогии муосирро шарҳ дода, равандҳои ташаккули тафаккури инсонпарварона ва эҳтиёҷоти маънавии шахсро бо асосҳои илмӣ тавзеҳ медиҳанд.

Муҳаққиқон воқеияти иҷтимоӣ-педагогии замони муосирро дар партави нишонаҳои методологӣ ва меъёрҳои тарбияи инсонгароёна таҳлил карда, зарурати таҳкими арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар ҳамаи сатҳҳои низоми таҳсилот бо далелҳои илмӣ асоснок месозанд.

Истифодаи таҳқиқотҳои олимони педагог ва равоншинос, аз ҷумла, Н.Е. Щуркова [170], «Алифҳои тарбияи ахлоқӣ» таҳти таҳрири И.А. Каирова ва О.С. Богданова [74,32], В.А. Слостенин [148], В.И. Максакова [103], М. Лутфуллоев [90], Ф. Шарифзода [166], Ҷ. Икромова [73] ва дигарон барои мо зарур доништа шуд. Зеро маҳз ин муаллифон равандҳои таълиму тарбияро дар заминаи омӯзиши синфҳои ибтидоӣ ва самти ташаккули муносибатҳои воқеан инсонпарварона, нигоҳдории муҳити ахлоқии солим, роҳҳои таъсирноки инкишофи арзишҳои муҳимми инсонӣ бо таҳлил ва асоснокии илмӣ баён намудаанд.

Бояд қайд кард, ки фанни забони тоҷикӣ фанни асоси ва калидии низоми таълим ба ҳисоб меравад. Ба қавли К.Д. Ушинский “Забони тоҷикӣ фанни марказӣ буда, оғози тамоми фанҳои дигарро ташкил медиҳад. Он дар раванди таълим ба инсон “насими шодоб” мебахшад ва барои рушди фикрронии мустақил ва тафаккури мантиқӣ замина фароҳам меорад. Дар муассисаҳои таълимӣ омӯзиши забони тоҷикӣ мувофиқӣ мақсади дарс ба роҳ монда мешавад, ки он ба ташаккули андешаи солим, қобилияти зеҳнӣ, ва рушди тафаккури хонандагон мусоидат менамояд. Ҳамзамон, дар раванди омӯзиш

муҳаббат ба шогирдон, эҳтиром ба забон, адабиёт ва тамаддуни миллӣ ташаккул меёбад” [156 с.5].

Педагоги маъруфи тоҷик М.Лутфуллоев дар “Азизномаи лутф” кайд мекунад, ки “Забони тоҷикии мо, ки худ ширину гуворост, муҳити тоза, оромӣ осудагиро мепарварад. Лаҳни форамо гӯши шунавою тоза, муҳити гуворо мебояд; ҳам гӯянда ва ҳам шунавандаи ин забон одамони поку покиза, оӣ аз ҳар гуна фиску фучур бошанд” [92, с.11].

Зикр кардан ба маврид аст, ки тавассути омӯзиши ЗТ хонандагон муносибати самимии инсониродар якҷоягӣ бо коллектив меомӯзанд ва мавзӯҳое, ки хусусияти инсонпарварона доранд, дар ташаккули сифатҳои онҳо замина мегузоранд.

Дар омӯзиш боз манбаҳои илмӣ дигар, ки ба таҳия ва татбиқи дурнамои башардӯстии таҳсилот бахшида шудаанд, дар онҳо масъалаи истифодаи шаклҳои таълиме, ки ба инкишофи шахсияти хонандагони хурдсол равона шудаанд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ин сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки башардӯстӣ муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагон яке аз меъёрҳои асосии рушди таҳсилоти муосир ба шумор меравад.

Хусусан, чунин манбаҳо, монанди “Масъалаҳои муҳими раванди муосири таълиму тарбияи мактабӣ” ва “Идоракунии низоми тарбиявии мактаб: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он” равандҳои тарбиявиро дар заминаи инсонгароӣ таҳсилот баррасӣ намуда, чараҳои тарбияро аз дидгоҳи башардӯстии таълим шарҳ ва асоснок мекунанд. Ин манбаҳо ба таҳияи шаклҳо ва технологияҳои нави таълимӣ, мутобиксозии технологияҳои классикии педагогӣ ба талаботи инсонпарваронаи замони муосир, инчунин беҳсозии механизмҳои ҳамкорӣ дар раванди таълиму тарбия ихтисос ёфтаанд. Онҳо роҳҳои самараноки ворид намудани имкониятҳои шаклҳои классикии таълимро ба технологияҳои нав пешниҳод намуда, камбудихоро ошкор ва роҳҳои такмилёбии онҳоро нишон медиҳанд.

Дар ин маъхазҳо хонанда ҳамчун субъекти марказии раванди таълиму тарбия муаррифӣ гардида, башардӯстии муносибатҳои байнишахсии ХСИ

яке аз самтҳои асосӣ ва ҳадафҳои меҳварии низоми таҳсилот маънидод мешавад.

Афкори сершуморе, ки дар ин самт ба нашр расидаанд, масъалаҳои муҳим, аз ҷумла, таҷрибаи омузгорони мактаби ибтидоӣ дар ташаккули шахсияти башардӯст, ҷамъиятдӯст, хайрхоҳ ва дорои ҷаҳонбинии инсонпарваронаро мавриди таҳлил ва баҳогузорӣ қарор додаанд.

Таҳлил ва омӯзиши ин сарчашмаҳо ба мо имконият дод, ки модели илмӣ-амалии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар хонандагони хурдсол таҳия намуда, онро дар рафти озмоиши педагогӣ мавриди истифода қарор диҳем ва дурустиву қобили татбиқ будани онро тасдиқ намоем.

Қисме аз сарчашмаҳои истифодашуда дастурҳои марбут ба методологияи тадқиқоти дар бар мегирифтанд, ки аз ҷиҳати илмӣ меъёрҳои арзёбӣ ва таҳлили дараҷаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ҳам дар хонандагони хурдсол ва ҳам дар омузгорон ва дигар субъектҳои раванди педагогӣ асоснок менамуданд. Дар миёни ин сарчашмаҳо, асосан, он манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуданд, ки масъалаҳоро аз дидгоҳи таърихӣ-педагогӣ баррасӣ мекунанд. Онҳо мазмунан рӯйдодҳо ва шароити таърихию, ки аҳаммияти иҷтимоӣ-педагогӣ доранд ва дар гузаштаҳои дур ё наздик ба вуқӯъ омадаанд, инчунин равандҳои дар замони муосир амалкунандаро инъикос менамоянд. Аз ҷумла, ин гурӯҳ тавсифномаи осори назариявии педагогони гузашта таҳлили тахассусии таҷрибаи ғании таълимӣ-тарбиявии ҷомеаи байналмилалӣ ва таҷрибаи ватаниро дар бар мегирад.

Бояд таъкид намуд, ки дар миёни адабиёти истифодашуда нуқтаҳои назар ва таҳқиқоти олимони варзидаи тоҷик, аз қабилӣ Ҷонон Бобокалонова, Саидрахмон Саидов, Неъматҷон Файзуллоев ва Муҳаммадсалим Тағоев, М. Файзуллоевава дигарон аҳаммияти хосса доранд. Таҳқиқотҳои онҳо, ки ба таърихи инкишоф, хусусиятҳои жанрӣ ва механизмҳои истифодаи адабиёти бадеӣ дар таълиму тарбияи кӯдакону наврасон бахшида шудаанд, барои

амиқтар фаҳмидани роҳҳои воридсозии арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба муҳити таълимӣ заминаи муайян ва бозғатимод фароҳам оварданд.

Муҳаққиқон И.Х. Каримова ва Ф.Б. Мирзоева дар таҳқиқотҳои ҳеш асоси методологии мафҳуми арзишҳои башардӯстона, омилҳои ташаккули онҳо ва роҳҳои истифодаи мақсадноки ин арзишҳоро дар амалиёти таълимӣ таҳқиқотҳои муҳаққиқон равшан ва илмӣ асоснок менамоянд.

Ҳамзамон, андешаҳои олимони М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, Н. Файзуллоев., А. Нурзода, У. Зубайдов, Б. Раҳимов, Саидов С. ва дигарон, ки ба масъалаҳои рушд ва такмили тафаккури маънавию ахлоқии хонандагон, нақши адабиёти бадеӣ дар ташаккули сифатҳои инсонӣ ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дахл доранд, дар раванди таҳлил ва ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ нақши муҳим бозиданд. Маҳз дар асоси ин андешаҳо имконият пайдо гардид, ки гиреҳи мушкилоти ба миёномадаро дар чараёни таҳқиқот бо далелҳои илмӣ кушоем ва роҳи дурусти иҷрои ҳадафҳои таҳқиқотро муайян созем.

Таҳқиқи маҷмуи манбаъҳои илмӣ ва методие, ки ба омӯзиши раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳамчун заминаи муҳимми рушди шахсияти инсондӯст равона шудаанд, нишон медиҳад, ки сарчашмаҳои новобаста аз он ки барномавӣ, ҳуқуқӣ-меъёрӣ, концептуалӣ, назариявӣ методӣ, таҷрибаи инноватсионии педагогҳои пешқадам, ё натиҷаи корҳои илмӣ чун диссертатсия, монография ва маҷмуи мақолаҳои муҳаққиқон бошанд, дар маҷрои муштарақ қарор доранд. Мундариҷаи онҳо гувоҳ аст, ки дар фазои тағйирёбандаи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа зарурати такмили ҳадафҳои башардӯстона дар низомии маориф, инчунин инсонмехвар гардондани муносибатҳои иҷтимоиву таълимӣ, беш аз пеш афзалияти амалии худиро нишон медиҳад.

Инсонпарварона сохтани мазмун ва равандҳои таълим ҳамчун самти афзалиятноки ислоҳоти низомии маориф шинохта шудааст.

Дар айни замон, ғояи инсонпарварӣ дар нақшаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба солҳои қаблӣ хеле бештар роҳ ёфта, ба сифати ҷузъи

чудонашавандаи раванди таълим ва тарбия чойгоҳ пайдо кардааст. Ин раванд на танҳо ҳадафҳои стратегии маорифро инъикос менамояд, балки ба ташаккули шахсияти дорои арзишҳои устувори ахлоқӣ-башардӯстӣ, ҳудогоҳӣ, эҳтироми инсон ва масъулияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз зумраи кишварҳост, ки “Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак”-ро қабул ва имзо намудааст ва аз ин рӯ вазифадор мебошад, ки риоя ва ҳифзи тамоми ҳуқуқҳои дар Конвенсия зикршуда ҳам барои калонсолон ва ҳам барои кӯдакон таъмин карда шаванд.

Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд: “Тарбияи насли наврас бояд ба он равона гардад, ки онҳо шахсони соҳибмаърифат, ватандӯст ва дорои ахлоқи баланд бошанд” [206]

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ислоҳот ва дигаргунсозии демократӣ дар тамоми сохторҳои низоми маориф ба он оварда расонид, ки чорӣ намудани муносибатҳои инсонпарварона дар муҳити таълим ба талаботи вақт табдил ёфта, татбиқи он амри ногузир ва ҳатмӣ гардид.

Чи хеле ки қайд кардем, баъзе паҳлуҳои арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АББ (адабиёти бадеии бачагона) то ҳол ба таври кофӣ омӯхта ватаҳлилу коркард нашудааст.

Махсусан, маҳорати фаъолияти мустақилонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, аз ҷумла, ташкили хониши асарҳои бадеии кӯдакона бо мазмунҳои башардӯстона, ки хислатҳои неки инсонӣ, мисли меҳрубонӣ, росткорӣ, эҳтиром, ҳамдарди ро тарқиб мекунанд ва хислатҳои манфиро носазоро мазаммат менамоянд, то ҳол дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии хонандагони хурдсол бо дақиқӣ ва равшании илмӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор нагирифтааст.

Албатта, мақсади мо ин нест, ки гӯё дар ин самт ҳеҷ кор сурат нагирифта бошад. Адабиёти ғановати баланди классикӣ ва муосири тоҷик саршор аз ғояҳои инсондӯстона аст ва мутахассисону муҳаққиқони миллӣ зимни таҳқиқоти худ ба таври ҷузъӣ ба нақшу мақоми он баҳо додаанд. Ин таҳқиқоти амиқ, таҳияи моделҳои илмӣ-методӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои муассири

ворид кардани адабиёти бадеӣ ба раванди тарбия ва омӯзиши хонандагони хурдсолро боз ҳам ошкортар менамояд.

Бинобар ин, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар масъалаи самтҳои инсонпарварона кардани таҳсилоти ибтидоӣ то ҳол ақидаи дақиқу ягона ва методологии мушаххас ташаккул наёфтааст. Мафҳуми “башардӯстӣ” бештар дар доираи муносибатҳои байни инсонҳо шарҳ дода мешавад, дар ҳоле ки талаботи давру замон воқеиятҳои васеътар ва амиқтарро тақозо мекунад. Чомеа ва инсон имрӯз ба рафторҳои ниёздоранд, ки на танҳо ба муносибати нек бо одамон, балки ба эҳтиёт ва ҳифзи табиат, дарки моҳияти аслии инсондӯстӣ, баҳо додани нақши меҳнати эҷодкорона дар тарбияи шахсият ва масъулияти умумиинсонӣ нисбат ба ҳаёти рӯйи замин равона шудаанд.

Инсонпарварӣ ва инсондӯстӣ мафҳумҳои мебошанд, ки ҳам табиати зинда ва ҳам ҷаҳони ғайризиндари фаро гирифта, дар маркази онҳо инсон ҳамчун мавҷуди хирадмандқарор дорад. Инсон вазифадор аст, на танҳо дар бораи манфиати худ ё гурӯҳи иҷтимоии худ, балки дар бораи муътадил нигоҳ доштани ҳаёт дар кураи Замин, ҳифзи муҳити зист, муносибати оқилона бо мавҷудоти дигар ва пос доштани арзишҳои иҷтимоӣ ғамхорӣ кунад. Танҳо дар ин сурат инсон метавонад сазовори унвони баланду масъулияти “Инсон” ягона мавҷуди дорой шуур, хирад ва вичдон бошад.

Боиси қаноатмандист, ки дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон китобҳои зиёди кӯдакона бо забони ноби тоҷикӣ, бо ороиши зебо, мазмунҳои баланди тарбиявӣ ва ба талаботи замони мувофиқ ба нашр расида истодаанд. Илова бар ин, афзоиши тарҷумаҳо аз адабиёти кӯдаконаи халқҳои ҷаҳон ба забони тоҷикӣ фазаи маърифатии кӯдаконро ғайр гардонда, имкони шиносоии хонандагони синни хурд бо гуногунрангии ҷаҳонбинии фарҳангҳои дигарро дар онҳо хеле васеъ менамояд.

Бо вучуди ин, агар ба умқи мафҳуми инсонпарварӣ амиқтар назар афканем, мебинем, ки як қатор ҷузъиёту паҳлуҳои муҳиме вучуд доранд, ки то ҳол аз ҷониби назариячиёни соҳа пурра таҳқиқ нашудаанд. Ҳарчанд ин мафҳум дар адабиёти бадеии тоҷик густурда таҷассум ёфтааст, аммо аз

мавқеи педагогӣ ва раваншиносӣ тарзи истифодаи он бо мақсади ташаккули шахсияти муосир, созанда ва мутобиқ ба талаботи ҷомеаи имрӯз дар сатҳи зарурӣ арзёбӣ нашудааст.

Гарчанде дар Консепсияи миллии тарбия ва таҳсилот ба ин масъала ишораҳои муфассал карда шудааст. Ин вазъ нишон медиҳад, ки барои ба роҳ мондани раванди устувори тарбияи башардӯстӣ тавассути адабиёти бадеӣ зарурати ҷиддии таҳияи дастурҳои методии нав, барномаҳои таълимии таҷдидшуда ва роҳҳои самараноки амалисозии хониши тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба миён омадааст.

Бояд қайд кард, ки дар чараёни омӯзиши ЗТ-ии синфҳои ибтидоӣ пеш аз ҳама, чараёни таълимию тарбиявии забон ва қонуниятҳои алоқамандии онҳоро муайян кардан лозим аст.

Педагоги маъруфи тоҷик М. Лутфуллоевдар китоби Осор 4. “Асосҳои таълими ибтидоии забони тоҷикӣ” чараёни таълимию тарбиявии забонро дар асоси се вазифаи асосӣ пешниҳод кардааст:

- 1) “Вазифа ва мазмуни таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ (чиро омӯзонидан лозим?);
- 2) Принсип, метод ва тарзҳои таълим (чӣ тавр омӯзонидан лозим?);
- 3) Шартҳои мувофиқтару самараноктари аз нуқтаи назари илмӣ асоснок кардашудаи таълим (чаро он тавр не, ин тавр омӯзонидан лозим?) [93, с 9].

Методикаи омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо вазифаҳои грамматикӣ имло, азхудкунии дониш, инкишофи нутқ, машқи хат ва инчунин роҳҳои тарбияи ахлоқӣ- башардӯстиро дар хонандагон низ меомӯзонад” [95, с. 9].

Ҷамҷунин, педагоги маъруф М.Лутфуллоев методикаи таълими забони тоҷикиро, ки он дорои усулҳои илмӣ - таҳқиқотӣ мебошад, чунин муайян намудааст:

1. “Омӯхтан ва ҷамъбасти намудани таҷрибаи пешқадами муаллимон (мушоҳидаи фаъолияти педагогии муаллим дар дарс ва берун аз дарс аз он суҳбат, омӯхтани ҳуҷҷатҳои мактаб, таҳлил, ҷамъбасти).

2. Омӯхтани фаъолиятҳои таълимии хонандагон (мушоҳида бурдан дар дарс: суҳбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ бо бачаҳо, гузарондани корҳои гуногуни хатии пешакӣ, санҷишӣ, мушоҳидаи нутқи гуфтор ва фаъолияти эҷодии талабаҳо, истифодаи саволномаҳо, сабти овоз, тестҳо ва ғайра).

3. Таълим ва таҷрибаҳои махсусе, ки барои санҷиши системаи муайяни методӣ ташкил карда мешавад (доир ба таълими ягон мавзӯ, фасл ва ё тамоми мавзӯҳо).

4. Ташкили озмоиш ё таҳқиқоте, ки мақсадаш муайян намудани самаранокии ин ё он метод, тарз, шакли таълим ё воситаи таълим мебошад.

5. Омӯхтан ва таҳлил намудани мероси пешқадами педагогҳо-методистони гузашта ва муосир” [95с. 9].

Ҳар як омӯзгор саъи менамояд, ки роҳу усулҳои гуногуни таълимиро интихоб намояд, то ки шогирдаш дар ҳалли масъалҳои марбути таълим ҳудаш мустақилона амал намояд. Аз ин лиҳоз, дар омӯзиши ЗТ истифода аз методҳо ба фаъолияти мустақилонаи амалӣ омода намудани хонандагон мебошад. Барои ҳар як омӯзгор лозим меояд, ки навҳои гуногуни дарсҳоро бояд донад ва ҳар як дарсро ба нақша дарорад. Дар асоси банақшагирии дарсба омӯзгор имкон медиҳад, ки дар чараёни дарс қадом методҳоро ба кор мебарад ва дар раванди он хелҳои гуногуни матнҳо, ҳикояҳо, талаботи машқҳоро ба назар мегирад.

Яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои таъмин намудани таълими самарабахши забон барои хонандагони синни хурди мактабӣ наздик кардани маводи таълимӣ ба муҳити ҷаҳонбинии кӯдак ва ҷолибу шавқовар сохтани он бо роҳҳои гуногун мебошад. Дар интихоби матнҳо ва мавзӯҳои маводи таълимии ЗТ хусусиятҳои синну солии бачагони хурдсолро ба назар мегирем.

Дар омӯзиш мавзӯҳоеро интихоб мекунем, ки моҳияти тарбиявӣ ахлоқӣ дошта, дар онхасташи хонандагон мушоҳида нагардад. Ҳосил кардани дониш, маҳорату малака дар дарсҳои грамматикӣ, имлоӣ ва мустақамкунӣ сурат мегирад, ки омӯзгор тавассути дарси ЗТ илова бо супоришҳои машқҳои китоби дарсӣ ва дигар корҳои хаттӣ шифоҳӣ ва

унсурҳои такрорӣ ба роҳ мемунад. Масалан, ёфтани ҳиссаҳои нутқ (исм, сифат, феъл), тартиб додани ҷумлаҳо, навиштани ЭССЕ, ба сутунҷаҳочудо кардани калимаҳо, луғат ва ғайра. Иҷроиши ҳар машқ тарзҳои гуногун дорад, аз ин рӯ мазмунидарс рангоранг вашавқовар мегузарад.

Забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ба қавли К.Д. Ушинский, «фанни марказист. Вай оғози ҳамаи фанҳо буда ҳамчун гулзори ҳамешабахор нақҳат ва таровати тозае мебахшад. Забони тоҷикиро дар мактаб омӯзгоре дуруст ва мувофиқи мақсад дарс медиҳад, ки :

- фикри солим, зеҳни мунаввар, тафаккури миллӣ дошта бошад;
- миллат, ватан, забон, адабиёт, таърих ва шогирдони худро дӯст дорад;
- ба арзишҳои миллӣ арҷ гузорад;
- эҷодкору фидокор бошад;
- нисбат ба заҳмати худ ва шогирдон дилсӯзона муносибат намояд»[93,с.155]

Дарс сохтори гуногун дорад ва мақсади он аз мазмуни мавод баррасӣ мегардад. Бинобар ин, омӯзгор мебояд ҳар лаҳзаи дарс машқҳои мувофиқро ба роҳ мунад. Моҳияти ин равиш чунин аст, киматҳои, шеърҳо ва парчаҳои бадеӣ дар китоби дарсӣ ба тавре интиҳоб ва тарҳрезӣ мешаванд, ки хонанда дар ҷараёни хондан, таҳлил ва иҷрои вазифаҳо тарбияи ахлоқӣ, арзишҳои инсонӣ, меҳру муҳаббат, масъулиятшиносӣ, эҳтироми калонсолон, дӯстдоштани табиат ва Ватанро тадричан аз худ намояд.

Дар асоси модели таҳиянамуда мо якҷанд намунаҳои машғулиятҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ дар заминаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ башардӯстӣ дар дарсҳои ЗТ нишон додем.

Тарҳиташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар ҷадвал нишон дода шудааст.

Ҷадвали № 3.

Мақсад	Мазмун	Метод	Фан	Синф	Шакл	Натиҷа
Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башард	Ҳикояи “Ёрии дӯст”	Хониши матн, муҳокима,	Забони тоҷикӣ	1	Кори гуруҳӣ, муҳокима	Инкишофи нутқ,некӣ ва ёрӣ, қабули

Идомаи ҷадвали 3.

башардӯстӣ		Саволу ҷавоб, навишти иншои ЭССЕ.			дар гурӯҳҳо, муқоиса	қоидаҳои ибтидоӣ
Инкишофи сифатҳои ахлоқӣ, инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, дилсӯзӣ, дӯстӣ	“Мусич ва рӯбоҳ”	Хониши матн, саволу ҷавоб, усули Кластер	Забони тоҷикӣ	1	Иҷрои машқ, пуркардани сутунчаҳ навиштан и се ҷумла.	Рушди фикрронӣ, инкишофи нутқ, луғатомӯзӣ ва инкишофи тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ
Инкишофи тарбияи ахлоқи-башардӯстӣ, сифатҳои некӣ, дӯстӣ, ёрӣ.	Дар одоби нарм будан	Саволу ҷавоб, таҳлилишеър, кори ду нафарава гурӯҳӣ	Забони тоҷикӣ	2	Муайян кардани шакли дурусти калимаҳо и ахлоқӣ-башардӯстӣ	инкишофи нутқ, тарзи дурсти имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтору рафтор, қобилияти муоширати дуруст.
Фарқгузорӣ байни муомилаи нек ва бад, ташаккул додани сифатҳои меҳнатдӯстӣ, татбиқи риояи қоидаҳои ахлоқӣ-муоширатӣ дар ҳаёт.	Матни “Хислатҳои хуби инсонӣ”	Усули “Чархи андешаҳо”, Хониши матн, сохтани ҷумлаҳо.	Забони тоҷикӣ	2	Калимаҳо и ахлоқӣ – башардӯстиро ҷудо кардан, сохтани ҷумлаҳо бо калимаҳо и “хунар, меҳнат, некӣ, дӯстӣ”	Ошноӣ бо имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтору болутфу марҳамат, рафтори намунавӣ.
Риояи қоидаҳои ахлоқӣ дар муоширати байниҳамдигарӣ, ташаккули сифатҳои ҳамдардӣ, мушфику меҳрубонӣ, инсондӯстӣ.	Дар бораи дӯстии душманӣ	Хонаши матн, кор бо луғат, сохтани ҷумла, кор бо усули “Рӯзнома”	Забони тоҷикӣ	2	Кори гурӯҳӣ, ошноӣ бо калимаҳо и башардӯстӣ ҷумлаҳо оро ба қисмҳои ҳикоя.	Ташаккули сифатҳои ҳамдардӣ, мушфику меҳрубонӣ, инсондӯстӣ ва башардӯстӣ

Идомаи ҷадвали 3.						
Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	“Одоби ҳамида”	Усули “Аҳром”, муқоисаи неки ва бадӣ, кор бо гурӯҳ, машқ.	Забони тоҷикӣ	3	Тартиб додани ибора бо калимаҳо и “бача, меҳрубон, нақӯкор”, дар сутунҷаҳо сифатҳои ҳамидаро навиштан .	Дарки арзиши инсон, муҳаббат якдигарӣ, ва неруи ақлу дониш. Ташаккули сифатҳои неки ва нақӯкорӣ.
Ташаккули сифатҳои ҳамида, ҳамдардӣ, дӯстӣ, мушфику меҳрубонӣ, инсондӯстӣ.	Ҳикояи “Қадри падар”	Хониши матн ва нақли он, саволу ҷавоб, баҳс, тарзи дурусти имло, бозии нақшофарӣ	Забони тоҷикӣ	3	Бозидани нақши падару модар, қир оати ифоданок и шеърҳо васфи падару модар.	рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, фикрронӣ, эҷодӣ, инкишофи нутқ, эҳтироми падару модар, дӯст доштан, ёриву ёварӣ ба падару модар.
Инкишофи тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар заминаи жанрҳои адабӣ	“Дӯсти ҳақиқӣ”	Хониши матн ва нақли он, саволу ҷавоб, кор бо луғат, корҳои ду нафарӣ, бозии “Ки зуд меёбад”	Забони модарӣ тоҷикӣ	4	Фарқи дӯстро аз душман ҷудо кардан, иҷрои супоришҳо, қироати шеър васфи дӯст.	Инкишофи нутқ, тарзи матиқии фикр, тарзи дурусти имло, рушди сифатҳои неки инсонӣ, нафрат исбат ба сифатҳои бади инсонӣ.
Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, одаму одамгарӣ, раҳмдилӣ, покию ростқавлӣ.	Матни “Рафиқи бад”	Хониши матн ва нақл, кор бо луғат, муқоиса, усули диаграмма и “Венн”, машқ.	Забони тоҷикӣ	4	Муқаррар намудани дӯст аз душман, сифатҳои дуст, шинохти дӯсти воқеӣ.	Ташаккули сифатҳои неки инсонӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, раҳму, шафқат, одаму одамгарӣ, бадбинӣ нисбати амалҳои зишт.

Арзишҳои инсондӯстиро, аз қабилӣ эҳтиром, ҳамдардӣ, раҳму шафқат, дилсӯзиро. дар хонандагон тарбия намуда, муносибати шоистаи ҳамдигарфаҳмиро дар онҳо ташаккул додан лозим аст.

Дар ин замина гуфтаҳои пурмухтавои Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмонро баҳри тарбияи ахлоқӣ- башардӯстӣ ироа намудааст: “Арзишҳои башардӯстӣ, аз ҷумла, меҳрубонӣ, таҳаммулпазирӣ ва эҳтироми ҳамдигар, асоси пешрафти ҷомеа мебошанд” [209].

Дар асоси омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагонаи мо барои ХСИ мавзӯро интихоб мекунем, ки ба тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ онҳоро ҳидоят намоянд. Масалан,

Ҳикояи “Ёрии дӯст”

Мазмуни ҳикояи “Ёрии дӯст”-и Боқӣ Раҳимзода аз дӯстии ду рафиқ Анвар ва Азиз оғоз мегардад, ки онҳо ҳамсоя ва ҳамсинф буданд. “Рӯзе муаллим ба хонандагон супориш медиҳад, ки масъалаи душвори риёзиро ҳал кунанд. Азиз дар ҳалли масъалаи душворӣ мекашад ва наметавонад онро мустақилона иҷро намояд. Вақте ки Азиз ба назди Анвар меояд, Анвар ба ҷойи он ки роҳи ҳалро ба ӯ фаҳмонад, дафтараширо медиҳад, ки Азиз танҳо кӯчонад. Оқибат рӯзи дигар дар дарс муаллим Азизро ба назди тахтаи синф даъват мекунад. Азиз, ки танҳо ҷавобро аз дафтари дӯсташ кӯчонда буд, наметавонад тарзи ҳалли масъаларо фаҳмонад ва дар назди синф шармсор мешавад” [130, с.34].

Сипас омӯзгор таваҷҷуҳи хонандагонро ба он нигаронид, ки рафтори кадоме аз қаҳрамонҳо мақбули онҳо гардид.

Муҳокима дар синф: Хонандагон фикрҳои худро баён карданд.

Ҷавоб ба саволҳо:

1. Бачаҳо кӯчонидан аз дафтари дӯст оё амали дуруст аст?

2. Оё Анвар ба дӯсташ муносибат дуруст кард?

3. Агар ту мебудӣ, ҳамин тавр рафтор мекардӣ?

Хулосаи омӯзгор: Бачаҳо кӯчонидани вазифаи одамо танбал мекунад ва дониши ӯро зиёд намекунад. Аз ин рӯ бояд дар омӯзиш ба кӯчонидан роҳ

надихем, балки роҳи ҳалли масъалаҳоро кушоем. “Кӯмак ба дӯст қарзи инсонӣ аст, на масъулиятибеандоза”- мегӯяд шоир Б.Раҳимзода.

Омӯзгор: Аз забони мутафаккиризабардаст С.Шерозӣ гуфтанием:

“Дӯстон бошад, ки гирад дасти дӯст,

Дар парешонҳолию дармондагӣ”[**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**].

Супориш:

1.Навиштани иншо дар шакли“ЭССЕ”“Дӯсти ман”.

2.Шумо дар худ чӣ гуна сифатҳоро меҳаҳед ташаккул диҳед, бо усули “Рӯзнома” пур намоед:

№	Манмеҳаҳамчунин сифатҳо дошта бошам.
1.	Хоксор,

Натиҷа: Аз ин ҳикоя чунин хулоса баровардан лозим аст, ки шоир тавассути ин ҳикояҳои пурмазмунӣ ахлоқӣ ба хонанда таъкид менамояд, ки дар интихоби дӯстӣ воқеиива дар ҳама ҳолатҳо барои дастгирии дӯст омода бошад, на дӯсте, ки ба монанди Анвар ба ту имкон диҳад, ки аз дафтар кӯчонӣ, балки дӯсте, ки ба ту омӯхтани корро ёд диҳад.

Ҳикояи “Мӯсича ва рӯбоҳ”-и Б. Раҳимзода

Мазмуни ҳикоя аз он оғоз мегардад, ки “парандагон ҳар баҳорон дар шоҳи дарахтон лона ва насл мегузоранд. Мӯсича низ дар шоҳи дарахт лона мегузорад, вале ҳар баҳорон рӯбоҳе омада бачаҳои ӯро меҳӯрад ва ӯ ноумед, маъюсу ғамгин мегашт. Дар ҳамсоғии мӯсичазоғчае зиндагӣ мекард ва ин вазъиятро дида ба мӯсича кумак мекунад. Дар натиҷа мӯсича бар муқобили рӯбоҳ ғолиб мебарояд ва бачаҳоиашро эмин нигоҳ медорад”. [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа., с. 31-32**]

Роҳ ва воситаҳо:

Супоришҳо:

1.Марҳилаи хониш: Хондани матни ҳикоя.

2.Чудо кардани ҷумлаҳое, ки мафҳумиарзишҳои ахлоқӣ- башардӯстиро дар бар мегиранд.

Марҳилаи фаҳмиш: Саволҳо:

1. Мӯсича чаро ғамгину маъюс гардид?
2. Ба кумаки мӯсича кӣ омад?
3. Оё инрафтори зоғчаро “дӯстӣ” гӯем, дуруст аст?
4. Оё шумо парандагонро дӯст медоред?

Марҳилаи забонӣ: ёфтани калимаҳои ахлоқӣ (меҳрубонӣ, ёрӣ, ғамхорӣ);

Сохтани ҷумла бо калимаи “дӯстӣ”. Навиштани се ҷумла дар мавзуйи “Мададӣ дӯст”.

Омӯзгор ба бачаҳо мурочиат карда мегӯяд: Бачаҳо ростӣ, некӣ ва ҳақиқат ба бадӣ, маккорию фиребгарӣ ҳамешапирӯзӣ меорад.

Боусули “Кластер” мафҳумҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ, ки дорои кадом сифатҳо мебошад, доираҷаҳоро пур кун

Расми 1. Модели сифатҳои асосии башардӯстӣ

Натиҷаи дарс: Тавассути ин дарсхонандагон бо калимаҳои, ки ифодакунандаи мафҳуми башардӯстӣ мебошанд шинос мешаванд, рушди фикрронӣ, инкишофи нутқ, ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ва инкишофи тарбияи ахлоқӣ- башардӯстиихонандагон дар ин ҳикоя, ки дар заминаи афсонаи халқӣ эҷод гардидааст, аҳаммияти муҳим пайдо мекунад.

Шеър М. Миршакар “Дӯстӣ” Хонандагон баъд аз хонда баромадани шеър:

“Дӯстӣ – зӯру тавоноии мо,

Дӯстӣ- нури таҷаллои мо.

Дӯстӣ-сарчашмаи баҳту зафар,

Дӯстӣ – боғи пур аз шахду шакар”...[106, с.27].

Супориш:

1. Дар сутунчаҳо чудо кардани сифатҳои дӯстӣ;

2. Дар бораи “Хислатҳои дӯстӣ ман” навиштани ЭССЕ;

Хонандагон аз матни шеър бо имлои калимаҳои “дӯст”, “боғи шакар” ва “сарчашмаи зафар” ошно шуда, ҷумлаҳо месозанд. Иҷроиши ин супоришҳо имкони васеи ТАБ-ро дар хонандагон фароҳам меорад.

Бо мақсади нишон додани самаранокии чунин равиш, якчанд намунаҳои таҳлили дарсҳоро аз китоби “Забони тоҷикӣ” –и синфҳои ибтидоӣ, истифода аз роҳи усулҳои таълим бар роҳ монда шудааст, меорем, ки ҳар кадоми онҳо ҳадафҳои забонамӯзӣ ва тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро ба таври муназзам алоқаманд мекунад.

Дарси 7-8 дар синфи 1-ум: Омӯзиши забони тоҷикӣ дар заминаи хониши адабӣ

Афсонаи “Оҳу, Гунчишкак ва Муш”

“Буд, набуд, оҳуе буд. Вай дар баландии хушобуҳаво ва сералафи кӯҳсор зиндагӣ мекард. Рӯзе ӯ гунчишки беқарорро дид. Оҳу сарашро бардошта, ба вай гуфт:

-Чӣ ин қадар частухез дорӣ, магар ба саёҳат омадӣ?

-Не ман се шабу се рӯз парвоз карда, назди ту омадам. Дӯст мечӯям. Ман мехоҳам бо ту дӯст шавам,-ҷавоб дод Гунчишкак. Оҳу розӣ шуд. Онҳо аз ҳамон рӯз дӯстона зиндагӣ мекарданд. Як рӯзитобистон Оҳу ва Гунчишкак дар саҳро бозӣ мекарданд. Ногоҳ Мӯши ғамгинеро диданд.

-Муш, чаро ту ғамгинӣ?- пурсид Оҳу.

-Ман се шабу се рӯз аз як деҳаи дурдаст омадам. Танҳо ва хеле гуруснаам. Мехоҳам дӯст пайдо кунам. Шумо маро ба дӯстӣ қабул мекунед? –гуфт Муш. Оҳу ва Гунчишкак маслиҳат карданд ва розӣ шудаанд. Онҳо дӯстона зиндагӣ мекардад ва хостанд, ки хона созанд. Ҳар яки онҳо ба

якдигар кумак мерасониданд, вале мебинанд, ки дӯсташон Оҳу ба дом меафтад ва ба ӯ кумак мерасонанд. Хамин тавр дӯстон хушу хурсандона умр ба сар мебурданд” [76,с.24-26].

Баъди хондани матни афсона омӯзгор ба хонандагон савол ва супориш пешниҳод мекунад:

Супориши 1.Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

- 1.Се симои асосии афсонаро номбар кунед?
- 2.Чӣ тавр Оҳу ва Гунчишк дӯст шуданд?
- 3.Як рӯз ба Оҳу чӣ ҳодиса рух дод?
- 4.Чӣ тавр Муш ва Гунчишк ба Оҳу ёрӣ расонданд?
- 5.Афсона бо чӣ анҷом меёбад?

Супориши 2. Дар дафтаратон сифатҳои мусбати қаҳрамонҳоро нависед.

- 1.Ҳикояро хонед,сифатҳои хуби қаҳрамонро нишон диҳед ва нависед.
2. Агар дӯсти Шумо ба ягон душвори рӯбарӯ шавад, кумак мерасонед?

Бозиинақшофарӣ :Дар синф хонандагон тавассутиин метод яке нақши оҳу дигаре нақши гунчишкак ва сеюмин нақши мушро мебозанд.

Дар заминаи ин бозӣ дар хонандагон нутқи шифоҳӣ, муоширатӣ, оҳанги талаффузи нутқ, воҳидҳои забонӣ,тарзи навиштани исмҳои хос, инчунин дар онҳо сифатҳои неки инсонӣ, аз қабилӣ дӯстӣ, ҳамдардӣ, ваҳдат, ягонагӣ, муттаҳидӣ ва инсондӯстӣ ташаккул меёбанд.

Дарси 9-10“Рӯбоҳ ва Лаклак”

“Дар як замоне, дар як маконе Рӯбоҳ ва Лаклак бо ҳам дӯст буданд. Рӯбоҳ гуфт:

Чӯраҷон ту камнамо нашав! Ба хонаи ман биё, туро як зиёфат кунам!

Лаклак ба хонаи Рӯбоҳ рафт. Рӯбоҳ шавла пухт ва ба табақ кашида овард.

-Марҳамат, чӯраҷон, хӯрдан гир,- гуфт.

Лаклаки бечора ба табақи паҳн нӯл зад, нӯл зад, аммо шавларо дуруст хӯрда натавонист.

Рӯбоҳ табақи шавларо дар як дам лесида, тоза карда, ба Лаклак гуфт:

-Қўрачон, ками маро ба чойи зиёд дон, хўроки дигар надорам.

-Ба ҳаминаш ҳам раҳмат,-гуфт Лаклак, - пагоҳ ба хонаи ман биё!

Рӯбоҳ ба хонаи Лаклак меҳмон шуд. Лаклак дар кӯзаи гарданборик ош овард.

-Хўр, қўрачон, хўр,-гуфт,- ками маро ба чойи зиёд шумор,хўроки дигар надорам.Рӯбоҳ кӯзаро лесид, бӯй кард. Аммо аз ош сер хўрда натавонист. Лаклак нули дарозашро ба даруни кӯза дароварда, баҳазур хўрдан гирифт.Рӯбоҳ бо шиками гурусна ба хонааш омад. Бо ҳамин дўстии онҳо ба охир расид”.

“Кунад ҳамчинс бо ҳамчинс парвоз,

Кабўтар бо кабўтар, боз бобоз” [76,с. 28-29].

Мустаҳкамкунии дарс:

1. Муҳокима

1.Ба фикри шумо, ба меҳмон чӣ тавр муносибат кардан лозим аст.

2. Барои вайрон нашудани дўстиРӯбоҳ ва Лаклак ба фикри шумо, бояд чӣ тавр хўрокро пешкаш кардан лозим.

2. Савол ва супориш:

1.Рӯбоҳ дар чӣ ба Лаклак шавла овард?

2.Чаро Лаклак шавларо хўрда натавонист?

3.Рӯбоҳ чӣ кор кард?

4.Лаклак кадои хўрокро пухт?

5.Чаро Рӯбоҳ аз кӯза хўрда натавонист?

6.Чаро даклак чунин кард?

7. Рӯбоҳ ба чӣ ҳолат афтод?

Иҷрои машқ:

3.Дар дафтаратон ду ҷумла бо калимаҳои “рӯбоҳ” ва “лаклак” нависед.

Аз китоби У.Кайковус “Қобуснома”, ки дар боби 12 “Дар бораи қабули меҳмон ва рафтан ба меҳмонӣ ва одоби он” як порчаи хурдакакро ёдрас мекунем. “Эй писар, меҳмонро хоҳ дўст бошаду хоҳ бегона иззату икром бикун. Агар айёми мева бошад, пеш аз таом меваҳои тару хушк пеш биёр, то

бихӯрад. Меҳмон то яку ду бор нагӯяд, ки бинишин, аз пеши худ манишин. Меҳмон аз ту бузургтар бошад, манишин. Бо меҳмон нишастӣ, бо вай суҳбат оро, нон бихӯру хоксор бош. Агар ба меҳмони равӣ, гурусна марав ва сер низ марав, то нон битавонӣ хурдан, ки мизбон наранҷад. Аз дастархон чизе бо худ мабар, ки хорист. Бисёр махӯр, ки зишт аст. Ҳамин тавр одоби меҳмондорӣ ва маҳмоннавозиро боядомӯхт [76]

Матни додашударо таҳлил намуда, тарзи одоби меҳмондориро омӯzed.

Кор бо луғат:

Мизбон- соҳиби хона

Зишт – бад

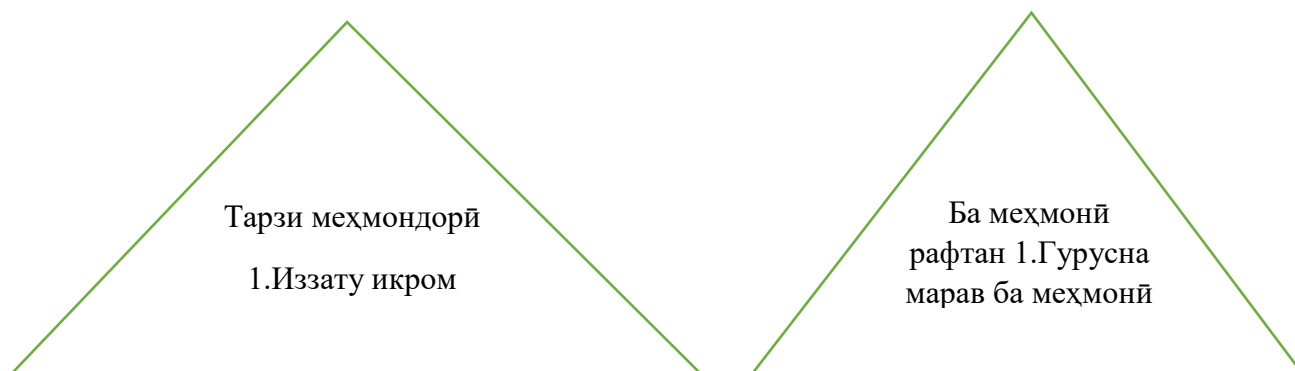
Хоксор – фурутан

Хорӣ –хорузор, залилӣ

Корҳои гурӯҳӣ:

Хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо менамоем:

Усули кор: Дар дафтаратон одоби меҳмондорӣ, ба меҳмонӣ рафтанро бо усули “**Аҳром**” ҷудо намоед: Гурӯҳи якум: Тарзи меҳмондорӣ, гурӯҳи дуюм тарзи ба меҳмонӣ рафтан. Кадом гурӯҳ зудтар бо ин усултарзи меҳмондорӣ ва меҳмонравиро пур мекунад.

Дарси 11-12

Сағи Оташнишонҳо

“Оташнишонҳо сағҳои махсус доранд, ки барои аз оташ наҷот додани кӯдакон кумак мекунанд. Яке аз ин гуна сағҳо Пайгир ном дошт. Вай кӯдакони зиёдеро ҳангоми сӯхтор наҷот додааст. Рӯзе хонае оташ гирифт.

Вақте ки ба назди он хона оташнишонҳо омаданд, зане давида омад. Вай бо оҳу фиғон гуфт, ки духтарчааш даруни хона мондааст. Оташнишонҳо Пайгирро ба хона равон карданд. Вай дар байни дуду оташ ғоиб шуда рафт. Панҷ дақиқа гузашту сағ намоён шуд. Пайгир бо дандонҳояш як духтаракро аз либосаш гирифта, бардошта овард. Модари кӯдак давида духтарчаашро ба оғӯш гирифт. Сағ саросема боз давида ба хона даромад. Даре нагузашта вай боз чизеро бардошта овард. Оташнишонҳо ва дигарон инро дида, охи сабук кашиданд ва табассум карданд. Пайгир лухтакеро начот дода буд”[76,с. 51-52].

Ба саволҳо аз матн ҷавоб ёбед.

- 1.Кадом сағҳоро сағҳои махсус меноманд? Онҳо чӣ кор мекунанд?
- 2.Чӣҳодиса рӯй дод?
- 3.Кӣ ба назди оташнишонҳо омад? Ӯ чӣ гуфт?
- 4.Оташнишонҳобарои начоти духтарак чӣ кор карданд?
- 5.Пайгир духтарчаро чӣ тавр овард?
- 6.Модари духтарак чӣ кор кард?
- 7.Чаро Пайгир бори дуюм ба хона даромад?

Муҳокима дар синф:

1. Бачаҳо ба фикри шумо, амали сағ дуруст аст.
- 2.Чӣ лозим шуд, ки сағдуюм маротиба хона даромад.

Омӯзгор: Бачаҳо матни “Сағи оташнишонҳо”-ро муайян кунед: ҳикоя, шеър, афсона.

Ҷумлаҳои ба қисмҳои ҳикоя мувофиқ гузоред.

Оғоз	Одамон инро дида, охи сабук кашиданд ва табассум карданд. Пайгир лухтакеро начот додааст.
Қисми асосӣ	Яке аз ин гуна сағҳо Пайгир ном дошт. Вай кӯдакони зиёдеро начот додааст.
Анҷом	Рӯзе хонае оташ гирифт

Таҳлили намунаҳои дарс тавассути роҳи усулҳои гуногуни таълим.

Дарси забони тоҷикӣ дар синфҳои 2-юм.

Дарсҳои 27-28

Дар бораи одоби муомила чӣ медонед? Фикратонро баён кунед.

Дар одоби нармабудан

“Ба тундиву тезӣ одат нақун, нармадил бош. Дағалӣ нақун. Дуруштиву дағалӣ кунӣ, меҳрубонӣ намебинӣ.

Ҳеч гоҳ бадӣ нақун, ки бадӣ неқӣ намеорад. Агар касе туро озорад диҳад, бикӯш, то беозор ҷавобаш бидиҳӣ. Беозорӣ сифати хуби инсон аст” [71, с.30]. (Унсурмаолии Қайқовус).

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Қайқовус бештар чиро таъкид кардааст?
2. Бо дӯсту душман созиш кардан чӣ маънӣ дорад?
3. Барои чӣ шахси беозорро ҳурмат мекунанд?
4. Шеърро таҳлил кунед.

Неқ дарёбу бад мақун зинҳор,

Ки баду неқ боз хоҳӣ дид.(Ҳусайн Воизи Қошифӣ)

Мафҳуми неқ ва бадро чӣ тавр мефаҳмед:

Мафҳуми неқ-

Мафҳуми бад-

Бо калимаҳои “неқ” ва “бад” ҷумла созад.

Супориши 2.

1. Ҷумлаи чорумро рӯбардор кунед. Калимаҳоро шуморед.
2. Бо калимаҳои тезӣ, дӯстӣ, дағалӣ ҷумла созад. Нависед.

Калимаҳои муқобилмаъноии сутуни чапро аз калимаҳои сутуни рост ёфта нависед [71, с.30].

Сутуни рост	Сутуни чап
Сулҳ	Шом
Субҳ	Неқӣ
Бадӣ	Душманӣ
Дӯстӣ	Ҷанг

Матни “Хислатҳои хуби инсон”

“Бо касбу ҳунар ва меҳнати ҳалоли худ зиндагӣ кунед. Ҳунари худро хор накунад. Онро дӯст доред. Бе нуқсонӣ бе фиреб кор кунед. Ба халқ некӣ кунед. Касеро ғайбату тухмат накунад. Бо одамон ғамхор бошед. Илм омӯzed. Хоксору фуртан бошед. Одобӣ суҳбат, нишастан, хӯрдан, нӯшидан, саломро риоя кунед. Суҳбат бо некон кунед. Ба молу чизи одамонҳасад набаред. Эҳтироми устодон ва падару модарро ба ҷо оред. Одобу кирдори некро ҳамеша ва дар ҳама ҷо риоя кунед”.[**Ошибки! Неизвестный аргумент ключа., с.42**]

Супориш:

- 1.Матро хонед, дар сутунча сифатҳои неки инсониро ҷо намоед.
- 2.Ба калимаҳои “ҳунар”, “меҳнат”,“хоксор”, “салом”, “некӣ” ҷумла тартиб диҳед.

Дар дафтаратон сифатҳои меҳнатдӯстиро дар усули “**Чархи андешаҳо**” нависед.

Расми 2. Сифатҳои меҳнатдӯсти

Ҳадаф ва самти омӯзиш аз матн:

Дар ин қисми таълимӣ тавачҷуҳ баинкишофи нутқ, тарзи дурсти имлои калимаҳо, рушди одоби гуфтору рафтор, қобилияти муоширати дуруст, фарқгузори байни муомилаи нек ва бад, инчунин ташаккул додани сифатҳои меҳнатдӯсти. Хонандагон бояд қоидаҳои ахлоқӣ-муоширатиро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ кунанд.

Дарсҳои 25-26

Матнро хонед. Мазмунашро нақл кунед. Дар бораи ҳамсоиятон хотираҳоятонро ба ёд оред.

Ҳамсоияҳо

“Карим ва Ниёз дар ҳамсоиягӣ зиндагӣ мекарданд. Як рӯз бузғолаҳои Карим ба ҳавлии Ниёз даромада, полизаширо поймол карданд. Ниёз бузғолаҳоро дағалона аз ҳавлӣ берун кард. Карим ба назди Ниёз омада узр пурсид:

- Ҳамсоия, маро бубахш, ки беҳабар монда.

Ниёз ба узри Карим эътибор надода, бо ўчанҷол кард.

Карим дар ҷавоби ин муомила чизе нагуфт, бузғолаҳояширо гирифта бурд.

Рӯзе ҳезумхонаи Ниёз оташ гирифт. Алангаи оташ доман паҳн мекард. Ниёз дар танҳои оташро хомӯш карда наметавонист.

Карим зуд ба ёрӣ шитофт. Ҳамсоияҳо якҷоя оташро хомӯш карданд.

Ниёз аз ёриву ғамхориҳои Карим ҳайрон шуда гуфт:

-Ман туро ранҷонда будам, вале ту ба ман некӣ кардӣ.

-Карим гуфт:

- Мо ҳамсоияем. Аз байни ҳамсоияҳо ҳар гуна гапу кор мегузарад. Аз ҳар чӣ ранҷидани ҳамсоияҳо хуб нест. Беҳуда нагуфтаанд, ки “Ҳамсоияи наздик аз ҳеши дур беҳтар аст”.

1. Ниёз аз кирдори худ пушаймон шуд ва аз Карим узр хост” [71,с. 28-29].

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1.

1. Бузғолаҳо ба кучо даромаданд ва чӣ карданд?
2. Ниёз бузғолаҳоро чӣ кард?
3. Ниёз ба Карим чӣ гуна муносибат кард?
4. Дар хомӯш кардани оташ кӣ ба Ниёз ёрӣ расонд ва барои чӣ?
5. Ба фикри шумо Ниёз ба чӣ хулоса омад?

Супориши 2.

1. “Ифодаҳои зеро кардан” ва “оташ паҳн кардан ”-ро шарҳ диҳед.
2. Ҷумлаи “Одам бародари одам-ро” шарҳ диҳед.

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад. (Ҳофизи Шерозӣ)

Супориши 3.

1. Аз ҷумлаи дуҷумлаи матн ду ҷумла созад.
2. Фарқи миёни Карим ва Ниёзро маънидод кунед.
3. Аз Карим узр хостани Ниёз чӣ маънӣ дорад? Шарҳ диҳед.

Супориши 4.

2. Пандро аз ёд кунед.
3. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
4. Дар бораи дӯсти худ 2-3 ҷумла нависед[71,с. 28-29].

Дар сугунҷаҳо фазилятҳои нек ва бадро ҷудо кунед.

Фазилятҳои хуби инсонӣ	Фазилятҳои бадии инсонӣ
Ҳоксорӣ	Ҳасисӣ

Дарсҳои 29-30

1. Калимаи “Ватан”-ро шарҳ диҳед. Аз харита Ватани азизамонро ёбед.
2. Суруди миллии Тоҷикистонро саред.
3. Шеъри Ашӯр Сафархонед.

Ватан

“Ҳоки Ватанам сурмаи чашмони ман аст,
Рӯи Ватанам оинаи рахшони ман аст.
Нури Ватанам офтоби тобони ман аст,
Меҳри ватанам дар дили ҷӯшони ман аст.
Манро Ватанам тарбия бисёр намуд,
Фарзанди ба худ неку вафодор намуд.
Дарвозаи иқбол ба рӯям бидушод,

Пас хидмати ӯ хитоби вичдони ман аст”[71, с.31-32]. (Ашӯр Сафар)

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1.

1. Мазмуни шеърро нақл кунед.
2. Ватан ба шоир чӣ қорҳо кардааст? Сатрҳои 5-6-7-ро нависед.

3.Чаро шоир хоки ватанро ба сурмаи чашм, оинаи рахшон, офтоби тобон монанд кардааст?

Супориш 2.

1. Шеър аз чанд сатр ё мисраъ иборат аст? Мисраъҳои 2 ва 3-ро нависед, аз ёд кунед. Калимаҳои ин сатрҳоро ё мисраъҳоро ҳисоб кунед [71,с.31-32].

Ситораҳои дурахшони ватанро дар ситораҷа нависед.

Синоними калимаҳои **“Ватан”**-ро ёфта, дар дафтаратон нависед.

Меҳри Ватан аз зодгоҳ сар мезанад.Тавассути шеъри “Ватан”-и А.Сафар дар хонандагони хурдсол ифодаҳои забонӣ, имлоидурусти навиштани калимаҳо, оҳанг, ифоданок қироати шеър, инкишофи нутқ, тарзи фиккронӣ ва инчунин ҳисси муҳаббат ба Ватан, ватандӯстӣ, ҳифзи марзу буми он, дӯстдоштани миллат, қарзи Ватан –Модар, содиқона хизмат кардан ба халқу ватанро дар онҳо бедор карда, сифатҳои шучоатмандӣ, далерӣ, нотарсӣ, инсонпарварӣ, дӯстию бародариро ташаккул медиҳем.

Дарсҳои 31-32

Ҳикояи “Қадри падар”

“Меғӯянд, ки рӯзе як ҷавон бо марде дучор шуд. Мардро ба хонааш бурда, бисёр эҳтиром кард ва ҷаҳор ҳазор дирам ба ӯ дод. Он мард дар ҳайрат монду гуфт:

- Эй чавон, ман ба ту ҳаргиз некие накардаам. Ин инъом ба чӣ сабаб кардӣ?

- Чавон гуфт:

- Ба сабаби он ки ту дӯсти падарам ҳастӣ. Падарам туро эҳтиром мекард.

Ҳеч неъмат беҳтар аз фарзанд нест,

Чуз ба чон фарзандро пайванд нест.

Ҳосил аз фарзанд гирад коми мард,

Зинда бо фарзанд монад номи мард”[71, с. 32-33]. (А.Чомӣ)

Савол ва супоришҳо:

1. Матнро хонед. Мазмуни онро нақл кунед.

2. Дар бораи падар ва дӯстони падаратон ҳикоя кунед. Онҳо чӣ хел одамонанд?

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Чавон дар роҳ киро дид ва ўро ба кучо бурд?

2. Чаро мардро он чавон эҳтиром кард?

3. Чаро он мард аз корҳои кардаи шахс дар ҳайрат монд?

4. Чавон дар ҷавоби ҳайрати мард чӣ гуфт?

Аз асари “Гулистон”-и мутафаккири бузург Саъдии Шерозӣбачаҳояк ҳикояро мехонем.

“Меҳмони пире шудам дар Диёри Бакр, ки моли фаровон дошт ва фарзанде хубрӯй. Шабе ҳикоят кард, кимаро ба умри хеш чуз ин фарзанд набудааст. Дарахте дар ин водӣ зиёратгоҳ аст, ки мардумон ба ҳоҷат хоستان ба он ҷо раванд. Шабҳои дароз дар пои он дарахт ба Ҳақ бинолидаам, то маро ин фарзанд бахшидааст. Шундаам, ки писар бо рафиқон оҳиста ҳамегуфт: Чӣ будӣ, гар ман он дарахт бидонистаме кучост, то дуо кардамею падар бимурдӣ.

Ҳоҷа шодикунон, ки писарам оқил аст ва писар таъназанон, ки падарам фартут.

Солҳо бар ту бигзарад, ки гузор

Накунӣ сӯи турбати падарат.

Ту ба чойи падарат чӣ кардӣ хайр,

Ту ҳамон чашм дорӣ аз писарат?”[136,с.176].

Муҳокима:

Бачаҳо оё рафтори писар баШумо писанд омад. Агар Шумо мебудед, бо падаратон чӣ гуна муносибат мекардед.

Супориши 2. Ба дафтратон нависед.

1. Дар мавзуи «Қадри падар» матни мухтасар тартиб диҳед.

2. Матнро ин тавр сар кунед.

Намуна: Падарам ҳар саҳар ба кор меравад.

Супориши 3.

1.Шеърро аз ёд кунед.

2.Ба чойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ ёфта, ҷумлаҳо тартиб диҳед:

Диёри Бакр... ба Ҳақ

фарзанд... дарахт

водӣ... фартут[71, с. 32-33].

Натиҷа хонандагон аз матнҳои омӯхташуда, тарзи тартиб додани ҷумлаҳо, рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, фикрронӣ, эҷодӣ, инкишофи нутқ, ошноӣ бо имлои дурусти калимаҳо ва дар баробари ин тарбияи эҳтироми падару модар, муносибати меҳрубона бо калонсолон, ҳамдардӣ, дӯстдоштани падару модар, ёриву ёварӣ ба падару модарро вазифаи аввалиндараҷаи худ бояд донанд ва амалӣ созанд.

Дарсҳои 35-36

Афсонаи “Дӯсти ҳақиқӣ”

“Буд, набуд, Хораку Хасак ном ду хорпуштаки бо ҳам дӯст буд. Рӯбоҳе ба дӯстии онҳо ҳасад бурд ва хост, ки ҳар ду ро бо ҳам душман кунад. Аввал ӯ назди Хорак омад. Хорак дар теппачае занбурӯғ мечид.

Рӯбоҳ гуфт:

- Хорак, ҳой, Хорак! Медонӣ, Хасак дар ҳақиқи ту чиҳо мегӯяд?

- Медонам,-ҷавоб дод Хорак.

Рӯбоҳ гаранг шуд. Вай ин ҷавобро интизор набуд, зеро ӯ ба Хорак сухани дурӯғу бофтаи худро гуфтани буд.

- Ин гапҳоро ҳоло касе намедонаду ту аз кучо медонӣ? – пурсид Рӯбоҳ.

Аммо Хорак дигар ба сухани Рӯбоҳ гӯш надоду ба тӯби кулӯлаи пур аз сӯзан табдил ёфта, ғелон-ғелон аз теппа фуromaд. Рӯбоҳ, ки хиллаш нагузашт, сахт ба ғазаб омадва назди Хасак рафт.

-Хасакчон, медонӣ, Хорак дар ҳаққи ту чихо мегӯяд? – айёрона пурсид Рӯбоҳ.

-Медонам, - ҷавоб дод Хасак ва ба Рӯбоҳ эътибор надода, ба роҳаш рафт.

Зоғи пире, ки дар шохи дарахт нишаста кирдори Рӯбоҳро тамошо мекард, гуфт:

-Худатро ин қадар азоб надех. Наход як чизи одиро надонӣ: дӯсти ҳақиқӣ медонад, ки дӯсташ дар бораи вай ягон сухани бад намегӯяд” [72,с. 36-37]. АзизиАзиз.

Савол ва супоришҳо:

Супориши 1. Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Хораку Хасак чӣ гуна дӯст буданд?
2. Рӯбоҳ чӣ мақсад дошт?
3. Вай ба Хасак чӣ гуфт?
4. Хасак чӣ кор кард?
5. Рафтори Рӯбоҳро чӣ тамошо мекард?
6. Зоғ ба Рӯбоҳ чӣ гуфт?
7. Дӯсти ҳақиқӣ чӣ хел мешавад?

Супориши 2. Калимаҳои зерини матнро дар дафтар нависед.

1. Чаро калимаҳои Хорак, Хасак бо ҳарфи калон навишта шудааст?
2. Калимаҳоро нависедва ба онҳо ибораҳо тартиб диҳед: чонӣ, ҳасад, гаранг, дурӯғ, ҳила, айёрона.
3. Байтро беғалат нависедва ба зери калимаҳои ӯ-дор хат кашед.

“Барои дӯстон чонро фидо кун,

Валекин дӯст аз душман чудо кун” [72,с. 36-37].

Абдурахмони Чомӣ

4.Калимаҳои ҳаммаъноӣ дӯст, фидо-ро ёбед.

5.Дар бораи дӯсти ҳақиқӣ ду ҷумла нависед.

Супориши 3. Кор дунафарӣ:

Хонандаи 1-ум: ваъда, воқеъ, шеър, таъна, раъд, маъмул

Хонандаи 2-юм: аъло, маълум, меъда, таъриф, эълон, толеъ [72,с. 36-

37].

Ҷавоби дурустро ба давра гиред.

1	Ҳайвонҳои хонагӣ: рӯбоҳ, паланг, хирс, хорпушт, маймун
2	Ҳайвонҳои ваҳшӣ: гов, сағ, гурба, гӯсфанд, буз, асп
3	Сабзавот: турб, шалғам, лаблабу, пиёз, картошка, сабзӣ
4	Меваҳо: нок, гелос, анҷир, анор, себ, хурмо, лимӯ, зардолу

Навиштани иншо(ЭССЕ) дар мавзӯи “Дӯстӣ”

Хонандагон мавриди фоданок қироат кардани шеър, хондани ҳикояҳо, афсонаҳо бо имлоӣ калимаҳои нав шинос мешаванд, инкишофи нутқ, тарзи беғалат навиштани калимаҳо,чудо кардани исм хос ва ҷинс ва инчунин бомафҳумҳои дӯстӣ, дӯсти ҷонӣ, дӯсти забонӣ,дӯсти бовафо, шодии дил аз дӯстӣ, гулафшонӣ аз дӯстӣ, дӯсти доно, дӯсти нодон ошно мешаванд. Хонандагон дар натиҷаи хонда баромадани матнҳои тарбиявӣ сифатҳои дӯстӣ, дуруст интиҳоб кардани дӯсти беҳтарин, дасти ёрӣ дароз кардан ва ҳамдардиро дар худ ташаккул медиҳанд.

Хониши шеър «Гулбахор».

Савол: Амали қаҳрамон хуб аст? Чаро?

Агар духтаре ҳамном бошад → эҳтиёт дар муносибат, мазох манъ.

1. Хатнависӣ

Тамрини ҳарфи «г».

Назорати нишаст, масофа, дастгирии инфиродӣ.

2.Ҷамъбаст ва арзёбӣ

Шеър боз хонда мешавад.

Калимаҳои омӯхташуда, саволу ҷавоб.

Иҷрои машқҳои китоб - интиҳобӣ.

Калимаҳое, ки дар сутунча нишон додааст, илова намуда мувофиқи сифатҳо дуруст гузоред?

Хислати “Бад”	Хислати “Нек”
Ростқавл, меҳрубон,	Дурӯғгӯ, фиребгар,

Хонанда 3 дӯсташро навишта → барои ҳар кадом бо 3 хислати некчумла месозад.

Намуна: Гавҳар ростгӯ аст. Гавҳар ҳалолкор аст.

Вазифаи хонагӣ - машқи китоб ва ё замима бо интиҳоби омӯзгор;
ба хонандагони суҷдон - матни осоншуда, машқи хат бештар.

Арзёбӣ

Арзёбии пурра ё интиҳобӣ тибқи чадвали салоҳият; 2–3 хонанда ба таври инфиродӣ баҳогузорӣ мешаванд.

Натиҷаи дарс: Ин дарс ба ташаккули эҳтиром ба неъмат, парвариши ахлоқи нек, ҷалби кӯдак ба мутолиа ва рушди малакаҳои забонӣ равона шудааст.

Матн “Одоби ҳамида”. Ба муаллим

Дар мавзӯи мазкур таваҷҷуҳ ба симои омӯзгор равона мешавад. Дар оғози дарс бо хонандагон суҳбат ташкил мегардад: хонандагон хотироти солҳои 1-3-юмро дар бораи устодон ба хотир меоранд, мисол меоранд ва бамаънои “вожаҳои муаллим”, “устод”, “омӯзгор” таваҷҷуҳ мекунанд. Баъдан матни дарсӣ коркард мешавад: вожаҳои душвори луғавӣ шарҳ дода шуда, бо онҳо ҷумлаҳои мустақил сохта мешаванд.

Хониши матн ду марҳила дорад - аввал хомӯшона, баъдан бо овози баланд ва ифода. Дар ҷараён омӯзгор ба оҳанг, суръати нутқ, имову ишора, нафасгирӣ, баланд-пастии садо ва ҷасоҳати нутқ таваҷҷуҳ мекунад. Баъд аз хониш, хонандагон калимаҳо ва ибораҳои тавсифкунандаи симои омӯзгорро ҷудо мекунанд, имлои дурусти онҳоро дар дафтар сабт менамоянд

Баҳс

“Акрам дар қоғазеб навишту аз Акбар пурсид:

-Ин кадом рақам аст?

Акбар гуфт:

-Нух!

Акрам қоҳ-қоҳ хандид.

-Нодон!- гуфт вай. – Ин нух не, ин шаш аст! Дурусттар зехн бимон!

Акбар ранчид.

-Худат нодонӣ, - гуфт вай норозиёна, - нухро шаш мегӯй! Боз механдӣ?

-О, ин шаш аст!

-Не Нух!

Ин дам Аскар омад. Ба баҳси онҳо геш додухандааш омад. Вай
маслиҳатомезона гуфт:

- Фикри ҳардуютон ҳам дуруст аст. Барои он ки рӯ ба рӯ нишастаед”

[72,с. 23].

Азизи Азиз

Супориш ва саволоҳо

1. Дар ҷумлаҳо зер калимаҳои мувофиқро гузоред.

Акрам хандид.Инне, инаст!Ин дамАскар омад.Вай
гуфт.

Бозии «Нақшофарӣ».

1. Дар нақши Акраму Акбар ва Аскар бозӣ кунед.

2. Рақами шашро тавре гузоред, ки аз тарафи муқобил ба 9 монанд
бошад.

3. Як муколамадар мавзуи “Шиносой” тартиб диҳед.

Намуна:

Номи манСобира.

Натиҷаи дарс аз манти хондашуда дар хонандагон инкишофи нутқ,
тарзи муошират, ғанӣ гардидани захираи луғавии калимаҳо, такмили
малакаҳои имло ва навишт, инчунин фаҳмиши ададҳо ва ҳисоб ба амал

меояд. Ҳамзамон тавассути матн дар онҳо тарбияи ахлоқӣ, муносибати байнихамдигарӣ, ҳамдардӣ, дӯстии рафикаона, кумак ба ҳамдигарӣ ва дигар сифатҳои инсонӣ ташаккул меёбад.

Дар бораи дӯстию душманӣ

“Чун дӯсти нав гирӣ, дӯсти кӯхнаро фаромеш накун. Дӯст онро дон, ки тӯродӯст дорад.

Агар душман дошта бошӣ, аз ӯ натарс ва дилтанг нашав, зеро ҳама кас душман дорад. Ба душманат душманӣ макун. Агар аз душман шакар ёбӣ, онро заҳр шумор. Душмани худро кам мабин ва нагӯй, ки ӯ хурду нотавон аст” [72, с.66]

Унсурмаолии Кайковус

Савол ва супориш:

1. Дар матни боло доир ба дӯстию душманӣ чӣ гуфта шудааст, бигӯед.
2. Мазмуни ҷумлаи охири матнро бо панди зер муқоиса бикунед:

Душманат гар пашша бошад, камтар аз филаш мадон

Супориш:

1. Дар сутунҷаҳо сифатҳое, ки ба дӯст ва душман мансуб аст, дар шакли дурустҷудо намоед.

Сифатҳои дӯст	Сифатҳои душман
Бахилӣ, ҳасудхӯр, қасосгир, нопок, бераҳм, бешафқат, носипос.	Меҳрубон, ғамхор, дилсӯз, раҳмдил, поксирит, нақӯкор, мададгор.

2. Бо калимаҳои “**дӯсти нав**”, “**дӯсти кӯхна**”, “**дӯсти доно**”, “**дӯсти нодон**” ва “**душман**” ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Дарси 44-45. «Каждум ва Сангпушт»

“Каждуме бо нияти бад ба сафар баромад. Ногоҳ ба лаби оби паҳновар расид. Сангпуштеро бар вай раҳм омад, бар пушташ савор кард ва худро дар об андохт. Ҳангоми шино ба гӯши Сангпушт садои неши Каждум, ки ба пушти вай мезад, расид.

Сангпушт пурсид:

- Ин садои чист?

Каждум ҷавоб дод:

- Ин садои неши ман аст, ки бар пушти ту мезанам.

Ҳарчанд медонам, ки бар он таъсире намерасад, аммо одати худро наметавонам гузошт.

Сангпушт ба об ғуре рафт, Каждумро мавҷи об бурд”[72,с.187].

Абдурахмони Ҷомӣ

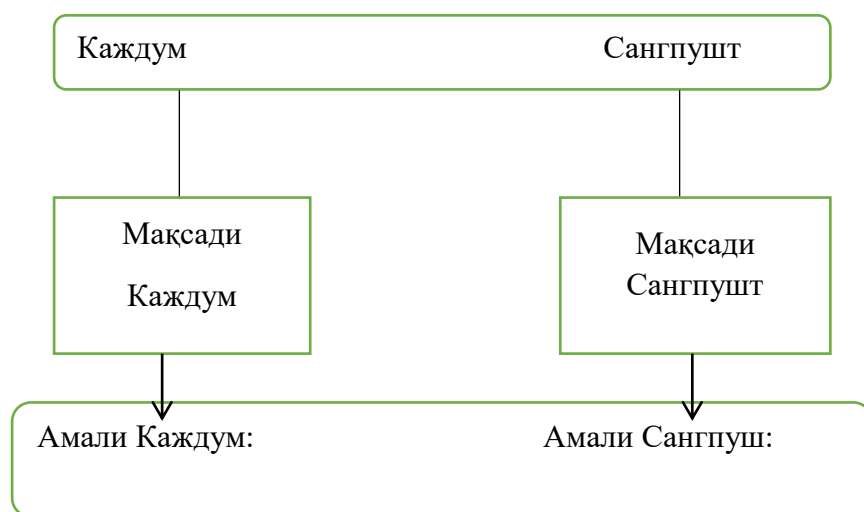
Савол ва супориш:

1.Сангпушт ба Каждум чӣ некӣ кард?

2.Каждум нисбат ба Сангпушт рафтори дуруст кард?

Маъноии зарбумасали “**Чоҳкан зери чоҳро**” бо мазмуни ин ҳикоя муқоиса кунед.

3.Тарҳи пешниҳодшударо муайян созед.

Натиҷа хонандагон аз матни ҳикоябархурдор гардида, дар онҳо инкишофи нутқ, тарзи матиқии фикр, тарзи дурусти имлои навишти калимаҳо ва инчунин рушди сифатҳои неки инсонӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, раҳму шафқат ташаккул ёфта, нисбат ба сифатҳои бади инсонӣ, аз қабилӣ бахилӣ, нопокӣ, макру фиребгарӣ, дурӯғгӯӣ ва ғайра нафрат пайдо мекунамд.

Намунаи дарси забони тоҷикӣ дар синфи 4-ум.

Дарси 8 “Чашни Меҳргон”

Аз рӯи солшумории ниёғони мо 22-юми сентябри моҳи Меҳр аст. Рӯзи шонздаҳуми моҳи меҳро, ки рӯзи Меҳр ном дошт, эронӣни қадим муборак шумурда, чашн мегирифтанд ва ин чашро Меҳргон меномиданд.

“Меҳрубонӣ кун ба чашни меҳргону рӯзи меҳр,
Меҳрубонӣ беҳ зи рӯзи меҳру чашни Меҳргон” [72,с. 51-52].

Маъсуди Саъди Салмон

Ин моҳро аз он сабаб Меҳрмоҳ мегӯянд, ки мардум дар ин моҳ ба якдигар бештар меҳрубонӣ мекунанд. Аз ҳосили ғаллаву мева ба ҳамдигар ҳада медиҳанд. Дар замони мо чашни Меҳргонро ҳамчун чашни ҳосил кайд мекунанд. Дар рӯзҳои чашни Меҳргон зироати ғалладона пухта мерасад. Ҳосили сабзавоту меваҳо фаровон мешавад. Рӯи дастархонро ҳама гуна дастранчи деҳқонону боғдорон зебу зинат мебахшад.

Меҳргонро, аз рӯи ривоятҳо, аз рӯзи ғалаба ё пирӯзии Фаридун бар Заҳҳок чашн мегиранд[72с. 51-52].

Савол ва супориш:

1. Барои чӣ ин чашро Меҳргон мегуфтанд?
2. Барои чӣ ин моҳро Меҳр мегуфтанд?
3. Дар чандуми моҳи Меҳр онро чашн мегиранд?
4. Бо солшумории мо Меҳрмоҳ кай оғоз мешавад?
5. Агар моҳи Меҳр 22-юми сентябр оғоз шавад, 16-уми Меҳр ба кадом рӯз баробар аст.

Машқи 86. Дар маҳаллаи шумо Меҳргонро чӣ тарз чашн мегиранд?
Ҳикоя кунед.

Машқи 87. Машқи «Худамро месанҷам».

“Меҳрубони кун ба чашни меҳргону рӯзи меҳр,
Меҳрубони беҳ зи рӯзи меҳру чашни Меҳргон”.

Машқи 88. Монанди намуна ду ҷумла тартиб дода нависед.

Ман ба модарам, падарам, хоҳаронам, бародаронам ва ҳамсинфонам меҳрубонӣ мекунам. Хоҳарам, бародарам, модарам, падарам, бобоям ва бибиям ба ман меҳрубонӣ мекунанд.

Бахшида ба чашни Меҳргон ҳамсинфон, дӯстон, падару модарва хоҳару бародари аввал ба тарзи шифохӣ, баъд аз хатӣ табрик кунед. Аввал сохтор ва мазмуни табрикнома ро бо ҳамдигар баррасӣ намоед.

Бачаҳо Шумо боз кадом чашнҳои миллиро медонед сутунчаро пур кунед

№	Чашнҳои милли	Фаслҳои сол
1.	Чашни “Наврӯз”	Март
2.		
3.		

Натиҷа хонандагон аз матни пешниҳодгардида, дар бораи чашни қадимаи “Меҳргон” маълумот ба даст оварданд, ки дар он муборизаи ду қувва “некӣ” ба “бадӣ” пирӯзӣ насиб гардидааст вабо ҳамдигардар муносибат меҳрубонӣ, инсондӯстиро меомӯзанд ва амал мекунанд.

Боби 3. Матни “Дӯсти ҷонӣ, нонӣ ва забонӣ”

Машқи 92. Матро хонед ва муайян кунед, ки суҳан дар бораи кадом дӯст меравад?

«Собир ном бача қалами худро дар мактаб банохост шикаст. Қалами дигар надошт. Ба Аҳмадҷони шарикдарсаш гуфт: «Агар қалами дигар дошта бошӣ, ба ман амонат бидеҳ, ки хат нависам». Аҳмадҷон хурсанд шуда қаламдони худро во карда, панҷ дона қалам бароварда гуфт: «Аз инҳо кадомаш, ки даркор бошад бигир. Коғаз ҳам, чӣ қадар даркор бошад, медихам. Ману ту шарик ҳастем. Ҳар чиз ки ман дошта бошам мисли чизи худ гирифта, сарф кун» [72, с. 54-55]. (Садриддин Айни)

Супориш: Муҳокима:

Дар бораи рафтори дӯстон фикри худро баён кунед.

Тартиб додани ибора бо калимаҳои “қалам”,
“шарик”, бача” “ҳамсинф”, “қаламдон”.

Машқи 93. Матнро хонед ва муайян кунед, ки сухан дар бораи кадом дӯст меравад?

“Гавазне дар наздикии сабзозоре бемор буд. Дӯстону азизон ҳама ба дидани вай омаданд, то ҳолашро бипурсанд. Вақте дӯстон ба дидани вай меомаданд, аз алафи сабзозор барои хӯрдани худ истифода мекарданд ва тамоми сабзозоро хӯрданд. Дар охири кор гавазни бечора чон дод, на аз беморӣ, балки аз гуруснагӣ. Зарари дӯстони бад нисбат ба фоидашон бештар аст” [72, с. 54-55].

Машқи 94. Таркибҳоро хонед ва аз рӯйи намуна ба се гурӯҳҷудо карда нависед.

Намуна :

“Дӯсти чонӣ – сирри дилашро мегӯяд.

Дӯсти забонӣ- хушомад мегӯяд.

Дӯсти нонӣ – фоида меҷӯяд”. (Мақоли халқӣ)

Хушомад мегӯяд, фоида меҷӯяд, дар наздат як чиз мегӯядду дар ақиб чизи дигар, сирри дилашро мегӯяд, сиррашро пинҳон мекунад, то иҷро шудани кораш хубӣ мекунад, чизеро дарёғ намедорад, ҳамеша дӯст буданро таъкид мекунад, ғалатҳоро нишон медиҳад, баҳонамекобад, суханҳои туро ба дигарон хабар медиҳад, ваъдаҳои хушку ҳолӣ медиҳад, агар пул надошта бошӣ , бо дигарон дӯст мешавад.

Машқи 95. Машқи имло. Панди зеринро бо навбат ба ҳамнишини худ бигӯед ва нависед. Дафтарҳои худро иваз карда, ғалатҳои ҷойдоштаро ислоҳ кунед.

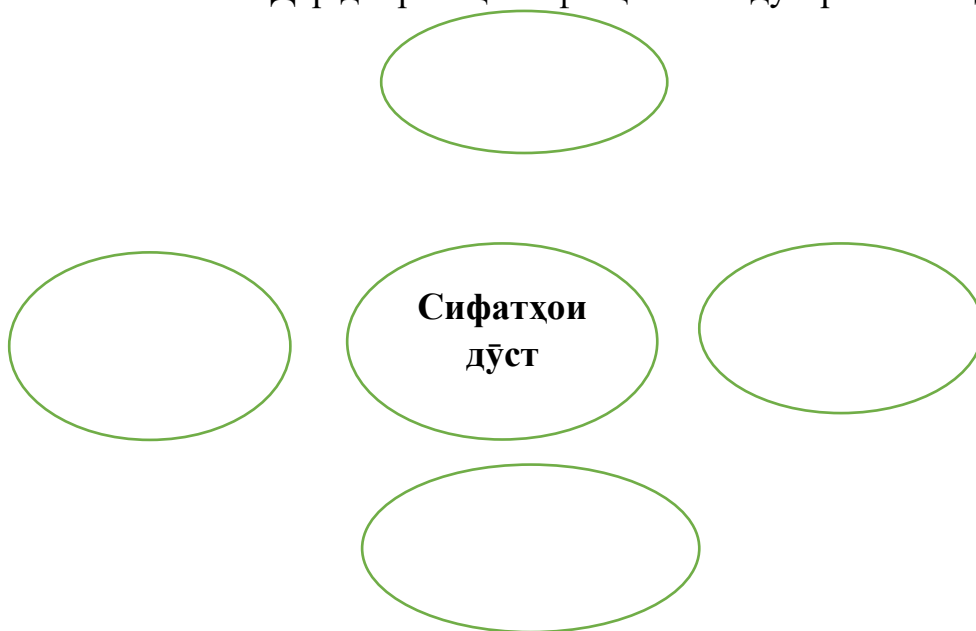
“Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,

Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.

Ҳеч талхӣ нест дар дил талхтар

Аз фироқи дӯстони пурҳунар” [72, с. 54-55]. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Дар доирачаҳо сифатҳои неки дӯстро нависед.

Машқи 101. Матро хонед ва ба рафтори дӯстон баҳо диҳед.

Матни “**Рафиқи бад**”

“Хуршед ва Чамшед дар байни кӯхҳо роҳ мерафтанд. Нохост ба онҳо як хирс дучор омад. Чамшед тарсид ва давида ба як дарахт баромад. Хуршед гурехта натавонист ва худро мурда вонамуд карда, хобид.

Хирс омада, пой ва рӯйи Хуршедро бӯйи карду ба роҳаш рафт.

Чамшед аз дарахт поён фуromaда хандиду гуфт:

Хирс ба гӯшат чӣ гуфт?

Хуршед чунин ҷавоб дод:

Хирс гуфт, ки одаме, ки дар вақти мусибат рафиқи худро партофта мегурезад, рафиқи бадаст” [72,с. 60- 61].

Савол ва супориш:

1. Симоҳои матн кӣоянд?
2. Онҳо ба кучо рафтанд?
3. Барои чӣ рафтанд?
4. Онҳо бо чӣ вомехӯранд?
5. Ин воқеа кай рух дод?
6. Ин воқеа дар кучо рух дод?
7. Оё онҳо ба ҳамдигар ёрӣ расонданд? Барои чӣ?

8. Чаро хирс ба одам зарар нарасонд?

Супориш 2.

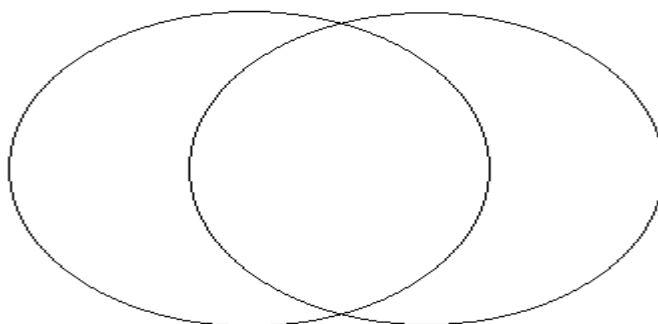
1.Худро дар чойи онҳо тасаввур кунед. Чӣ гуна рафтор мекардед?

2.Агар онҳо шуморо ба сафар даъват кунанд, бо онҳо меравед? Чаро?

3.Фикри асосии матн аз чӣ иборат аст?

4.Ба матн сарлавҳаи мувофиқ интихоб кунед.

Машқи 102. Мазмуни матнҳоро бо ҳам муқоиса карда, умумият ва фарқи онҳоро дар диаграммаи Венн нишон диҳед.

Расми 3. Диаграммаи Венн

Машқи 105. Дар бораи дарси имрӯза бо аҳли хонавода суҳбат кунед. Бо онҳо маслиҳат намуда, панҷ сифати рафиқи хуб ва бадро фикр карда нависед.

Рафиқи хуб:

Рафиқи бад:

Дӯст ё бародар?

Шеърро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Шодӣ ва Ҳодӣ

“Дар як бинои барҳаво,

Андар чаҳорум ошён.

Ҳамсоияи якдигаранд,

Шодию Ҳодӣ, чӯрачон.

Шодӣ ба гулҳо резад об,

Хонад гаҳу бегаҳ китоб.

Ҳодӣ вале рӯзи тамои

Дар фикри зикри хӯрду хоб.
Шодӣ, набошад модараш,
Бозӣ кунад бо додараш.
Ҳодӣ намечунбад зи чо,
Ҳарчанд гиряд хоҳараш.
Ман чӯраам бо он яке,
Аз чӯраҳои кадрдон.
Оҳиста гӯйи акнун ба ман:
Шодист ё Ҳодист он? ”[72, с.62-63].

Убайд Раҷаб

Савол ва супориш:

1. Дар матн сухан дар бораи кӣҳо меравад?
2. Онҳо дар кучо зиндагӣ мекарданд?
3. Гуфтору кирдори онҳоро номбар кунед.
4. Ба гуфтору рафтори онҳо баҳо диҳед.

Омӯзгор аз бачаҳо пурсон мешавад.

1. Бачаҳо шумоён бо кадоме аз симоҳои матн дӯст будан мехоҳед?
Барои чӣ?

2. Ба фикри шумо, муаллиф бо навиштани ин шеър ба мо чиро таъкид мекунад?

Бачаҳо шоир дар образҳои қаҳрамонон Шодӣ ва Ҳодӣ дар шеър чӣ гуна сифатҳои шахси комилро нишон додааст. Бояд мо ба кӣ пайравӣ кунем, то ки бачаи боодобу боақл шаваем.

Машқи 108. Ба ҷойи нуқтаҳо амалҳои Шодӣ ва Ҳодиро нависед.

Намуна:

Шодӣ – ба гулҳо об мерезад,

Ҳодӣ – дар фикри хӯрдану хоб рафта аст,

Машқи 195. Шеърро ифоданок хонед ва маънидод кунед.

Дӯстонро гум макун

“То тавонӣ, дӯстонро гум макун,

Дӯстони меҳрубонро гум макун.
Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкун касонро гум макун.
Дӯстро аз дӯст, чонам, фарқ кун,
Дӯсти пайванди ҷонро гум макун”[72,с. 115-116].

Мирзо Турсунзода

Машқи 198. Ибораҳоеро, ки ҳусни зоҳирӣ ва ботиниро ифода мекунад, муайян карда, дар ду қатор нависед.

Духтари зебо, рафтори дуруст, бачаи доно, шахси меҳнатдӯст, мижғони сиёҳ, қомати рост, абруи ҳамида, одоби ҳамида, сухани нек, чеҳраи зебо,

Намуна:

“Ҳусни зоҳирӣ: духтари зебо,
Ҳусни ботинӣ: рафтори дуруст”,...[72,с.117].

Машқи 199. Ибораҳоеро, ки хислатҳои хуб ё бадро ифода мекунад, муайян карда, дар ду қатор нависед.

Шахси дуругӯй, одами ростгӯй, модари меҳрубон, писари ҷанҷолӣ, падари ғамхор, марди кордон, марди танбал, шахси хабарқаш, духтари китобдӯст, одами бетамиз.

Намуна:

“Хислатҳои хуб: одами ростгӯй”,
Хислатҳои бад: шахси дуругӯй”, ... [72,с.117].

Мавзӯ: “Одоби муошират” (2 соат)

Натиҷаҳои интизории дарс.

Хонанда пас аз анҷоми дарс метавонад:

- 1.Мазмун ва мақсади сухани гӯяндаро муайян карда, хулоса барорад;
- 2.Матлабро бо шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳӣ ифода намояд;
- 3.Ҳикояҳои то ~300 калимаро бо 5–6 калимаи нав дарк намуда, фикри асосиро ҷудо кунад;
- 4.Матни хаттии сохторнок эҷод кунад ва дар навишт имлоро риоя намояд;

5.Одоби муоширатро дар вазъиятҳои гуногун дуруст амалӣ созад.

Мақсади дарс (мушаххас)

Хонандагон бояд:

- қаҳрамонони матнро шиносанд ва рафторашонро муқоиса кунанд;
- ба гуфтору рафтори симоҳо баҳо диҳанд;
- фикри асосии матнро ҷудо намоянд;
- калимаҳоро дуруст нависанд (беғалат);
- дар амали воқеӣ одоби суханро риоя кунанд.

Воситаҳо: китоб, панду мақол, зарбулмасал, варақаҳои корӣ.

Равиши дарс (бозофарӣ-шуда, ихчам ва методӣ)

Қисми ташкилии дарс: Одобисалом, танзими синф, омодагии хонандагон, гузориш аз вазифаи хонагӣ.

Сухбат: дар доираи мавзӯ бо хонандагон сухбат намудан.

Оё бо калонсолон ва бо ҳамсолон якхел сухан мекунед? Чаро?"

“Оё калонсолон дар бораи тарзи муошират ба шумо чизе омӯхтаанд? ”

2.Муколамаи муқоисавӣ

Синф ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

Гурӯҳ 1 - Муоширати хуб	Гурӯҳ 2 - Муоширати нодуруст
Мисол меоранд, чаро чунин рафтор хуш аст	Мисол меоранд, чаро чунин рафтор номатлуб аст

Баъд аз муҳокима панд дар тахта сабт мегардад:

“Ҳар бад, ки ба худ наменвисандӣ”,

Бар кас наменвисанд, эй бародари ман”.

(Хонандагон шарҳ медиҳанд ва ба дафтар менависанд.)

3. Кор бо матн

Матни “Одоби беодоб”-ро мехонанд → симоҳо муайян карда мешаванд → гуфтору рафтори онҳо баҳогузорӣ мешавад.

Саволҳои роҳнамо:

1. Кадом қаҳрамон хушмуомила буд?

2.Чӣ нишонаи беодобӣ дар матн пайдо шуд?

3. Агар ту дар чойи ӯ мебудӣ, чӣ мекардӣ?

4. Тақсим ба гурӯҳҳо - кор бо вазъиятҳо

Ҳар гурӯҳ як ҳолатро мегирад ва қоидаҳои муоширатро месозад:

1. Дар меҳмонӣ бо калонсолон
2. Вақте меҳмон ба хона меояд
3. Дар чойи бегона роҳгум шудан
4. Гум кардани падару модар дар бозор

Муаллим иҷрои гурӯҳҳоро назорат мекунад → пас муаррифӣ → таҳлил.

5. Иловагӣ

Машқи навишт: калимаҳои «муоширати нек» ва «муоширати бад».

Ҷумласозӣ аз рӯи қоидаҳои таҳияшуда.

Муколамаи кӯтоҳ бо оҳанги дуруст.

6. Ҷамъбаст ва арзёбӣ

Хонанда ба забони худ ҷавоб медиҳад:

“Муоширати хуб чӣ маъно дорад?”

“Қадам рафтор номуносиб аст?”

Баҳогузорӣ аз рӯи фаъолият, ифодаи фикр, хатнависӣ.

7. Вазифаи хонагӣ

Бо хонавода 10 қоидаи муошират бо калонсолон тартиб диҳанд.

Мисол (дар шакли намунавӣ):

1. Бо калонсолон бо калимаи “Шумо муроҷиат мекунем”.

2. то 10 банд.

Нишондиҳандаҳои ҳислатӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули онҳо.

Матни зерин ҳамчун ҷадвале мебошад, ки воситаи арзёбии инкишофи хусусиятҳои шахсии хонандагон хидмат мекунад. Ин нишондиҳандаҳо хусусияти инфиродӣ дошта, ба омӯзгор имкон медиҳанд, ки сатҳи пешрафт, масъулият, муошират ва муносибати кӯдакро дар раванди таълим воқеъбинона мушоҳида ва сабт кунад. Ҳангоми баҳогузорӣ омӯзгор ба

рафтор, ангеа, масъулиятпазирӣ ва тарзи иҷрои вазифаҳои таълимӣ таъяменамояд.

Ҷадвали №4.

Худтанзимкунӣ ва идоракунии рафтор

Хислат	Нишондиҳандаи хислатӣ
Мустақилият дар амал	Хонанда мекӯшад супоришро аввал мустақилона иҷро кунад, роҳҳои ҳалли худро сустҷӯ менамояд ва танҳо дар ҳолати зарурат аз дигарон кумак мепурсад.
Интизориҳои баланд аз худ	Дар иҷрои ҳар вазифа меёриҳои баланд мегузорад, ба сифати натиҷа аҳаммият медиҳад ва ҳатто берун аз баҳогузори низ супоришро бо масъулият анҷом медиҳад.
Таваккал дар омӯзиш	Омода аст таҷриба кунад, роҳҳои навро санҷад ва иштибохро ҳамчун қисмати рушди шахси қабул намояд - бо назардошти он, ки хатар барои ӯ вучуд нашофта бошад.
Тобоварӣ ва устуворӣ	Ҳангоми душворӣ ё ноқомӣ ақиб намегардад, фаъолиятро то анҷом расондан идома медиҳад ва қобилияти барқароршавиро нишон медиҳад.
Вичдон ва арзишмандӣ	Дар рафтор ростқавл аст, бо меҳрубонӣ бархӯрд мекунад, адолатро риоя менамояд, ба гуфтаи худ содиқ мемонад, масъулиятро эҳсос мекунад, рафтори шаффоф дорад ва фарҳанги дигаронро эҳтиром мегузорад.

Ҷадвали №5.

Муносибат бо дигарон

Хислат	Тавсиф
Аҳаммият ба дигарон	Бо ҳамсолон боэҳтиром ва ором рафтор мекунад, ба сухани дигарон бодикқат гӯш медиҳад, сухани онҳоро қатъ намекунад ва фазои муоширати солихро нигоҳ медорад.
Таҳаммулпазирӣ	Иқдоми ақидаҳои гуногунро мепазирад, ба фикрҳои дигарон эҳтиром мегузорад ва фарқи назарияҳоро ҳамчун монета не, балки ҳамчун имкони омӯзиш қабул мекунад.
Қобилияти ҳамкорӣ	Дар кори гурӯҳӣ фаъолона иштирок менамояд, ба аъзои гурӯҳ эҳтиром мегузорад, ҳиссаи худро дар иҷрои вазифаҳо эҳсос мекунад ва барои анҷоми вазифаҳои муштарак муносибати дуруст ва кумаки ҳамсолонро ба назар мегирад.

Ҷадвали №6.

Иштирок ва саҳмгузори дар фаъолият

Хислат	Тавсиф
Эътимод ба қувваи худ	Дар муҳокимаҳо фикрашро равшан баён мекунад, ҳангоми иҷрои супоришҳо бештар ба қобилиятҳои худ таъяменамояд ва кумакиро танҳо дар ҳолати зарурӣ дархост мекунад.

Хислат	Тавзех
Идомаи чадвали 6.	
Масъулият пазирӣ	Ҳангоми супориши кор онро бо масъулият қабул намуда, омода аст барои натиҷа посух гӯяд ва иҷрои вазифаро ба таъхир намегузорад.
Фаъолият ва ташаббус	Дар раванди дарсӣ фаъол аст, интизор намешавад, ки танҳо дигарон оғоз кунанд; пешниҳодҳо мекунад ва барои пешбурди фаъолият саҳм мегузорад.

Чадвали №7.

Андешаронӣ ва фаъолияти зеҳнӣ

Хислат	Тавсиф
Фикрронии сатҳи боло	Барои ҳалли масъалаҳо усулҳои таҳлил, муқоиса, хулосабарорӣ ва стратегияҳои фикрронӣ истифода мебарад.
Эҷодкорӣ	Идеяҳои тоза пешниҳод мекунад, роҳҳои ғайриоддӣ пайдо менамояд ва дар иҷрои вазифаҳо равишҳои навро меҷӯяд.

Тавассути омӯзиши АББ дар дарсҳои ЗТ хонанда на танҳо хондан, навиштан, калимасозӣ ва ҷумласозиро меомӯзад, балки тадричан малакаи фикрронӣ, суҳанпардозӣ ва баёни мустақили андешаро низ рушд медиҳад. Машқҳои имло, луғатҳо, сохтани калима аз реша, таркиби ҷумлаҳои сода ва мураккаб, бозгӯӣ намудани матн, нақл, саволу ҷавоб ва муколама дар ҷараёни дарс ба кӯдак имконият фароҳам меорад, ки калимаҳоро дуруст истифода барад, аз матн ибораҳои калидиро ҷудо намояд, аз рӯи онҳо ҷумла бисозад ва дар шакли мустақил порчаи хурд нависад.

Истифодаи матни бадеӣ дар якҷоягӣ бо фаъолиятҳои амалӣ -монанди хондани ифоданок, нақшбозӣ, хулосабарорӣ ва навиштани порчаҳои хурд ё иншо - шароитро ба вучуд меорад, ки дониш аз сатҳи калима ба сатҳи маънӣ гузарад. Дар ин раванд хонанда на танҳо мазмуни матнро дарк мекунад, балки онро бо суҳанони худ бозгӯӣ намуда, хулоса мебарорад ва баён мекунад, ки кадом рафтор хуб ва кадом нодуруст аст.

Дар натиҷа, раванди таълими ЗТ ба рушди нутқ, тафаккур ва саводнокии кӯдак мусоидат намуда, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ низ замина мегузорад, зеро тавассути образҳои адабӣ хонанда бо идеалҳои

инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон, ростқавлӣ, меҳрубонӣ, ватанпарварӣ ва масъулиятшиносӣ ошно мегардад ва онҳоро тадричан ба рафтори ҳаррӯзаӣ худ ворид мекунад.

Бояд қайд кард, ки адабиёти бачагон дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо воситаи забонамӯзӣ, балки омили тарбиявии муассир гардида, дар ташаккули шахсияти фарҳангӣ ва инсонгароии хонанда нақши калидӣ мебозад.

2.2. Адабиёти бачагона ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагон дар таълими забони тоҷикӣ

Дар замони муосир масъалаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар ташаккули ақлухиради насли наврас яке аз вазифаҳои муҳим раванди таълиму тарбия ба ҳисоб меравад. Адабиёти бадеии бачагона ҳамчун воситаи пуртаъсири тарбия имкониятҳои фарох барои рушди сифатҳои инсонӣ, аз қабили инсондӯстӣ, ростқавлӣ, адолатпарварӣ, меҳнатдӯстӣ ва эҳтиром ба дигарон дорад.

Бо дар назардошти дигаргуниҳои босуръати иҷтимоӣ ва болоравии талаботи ҷомеаи муосир, низомии таълиму тарбия бояд пайваста тақвину ёбад ва усулҳои омӯзиш ба тавре ташкил карда шаванд, ки дар баробари донишҳои зеҳнӣ, тарбия ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ низ таъмин гардад.

Марҳилаи кӯдакӣ яке аз давраҳои муҳим ва муосид барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии шахсият ба ҳисоб меравад, зеро дар ин синну сол пояҳои шахсият гузошта шуда, сифатҳои ахлоқии кӯдак тадричан ба шакли ғаёбӣ рушд мекунад. Ин раванд тавачҷуҳи пайвастаи омӯзгорон ва волидонро тақозо мекунад. Зарурати омӯзиши ин масъалаҳо аз вазъи нави ахлоқӣ ва равонии ҷомеа, махсусан аз хислати мураккаб ва баъзан мушкили муносибатҳо дар байни кӯдакон, наврасон ва аъзои оила сарчашма мегардад. Имрӯз ба рушди арзишҳои умуминсонӣ тавачҷуҳи хосса дода мешавад, зеро маҳз ин арзишҳо пойгоҳи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба шумор мераванд. Танҳо дар чунин раванд муҳити мактаб метавонад шароити

мусоид барои парвариши эҳтиром, ҳамдардӣ, масъулиятшиносӣ ва нигоҳи инсондӯстона ба ҷаҳон фароҳам оварад. Ин гуна муносибати ягонаи педагогӣ имконият медиҳад, ки ХСИ тадриҷан ба шахсиятҳои дорои фарҳанги муоширати солим, рафтори нек, ҳудогоҳӣ ва муносибати инсонпарварона ба дигарон табдил ёбанд.

Дар заминаи ҳамгирии омӯзиши ЗТ бо АББ (адабиёти бадеии бачагона) амалӣ намудани чунин фаъолиятҳо рафтори инсондӯстонаи кӯдак ғанӣ гардида, сифатҳои ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар ӯ таҳким меёбанд ва дар маҷмӯъ, заминаи устувор барои ташаккули босифати арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ фароҳам оварда мешавад.

Таҳқиқ ва баррасии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии кӯдак аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ бевосита ба тавзеҳ ва таҳлили мафҳумҳои «арзиш», «ахлоқ», «инсондӯстӣ», «муносибатҳои инсондӯстона» ва «тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ» вобаста аст, ки дар раванди омӯзиш нақши асосӣ мебозанд.

Ин мафҳуми мазкур «муносибатҳои башардӯстона» шакли муносибатҳои байнишахсӣ ва байнигурӯҳӣ мебошанд, ки дар асоси принципҳои инсондӯстӣ ташаккул меёбанд ва маҷмуи ҳамгирии субъект бо ҷаҳони ҳастӣ, бо дигар одамон ва ҳуди шахсиятро фаро мегиранд.

Ба андешаи бисёре аз муҳаққиқони мутааллиқи башардӯстии таълим (Б.С. Братусь, В.А. Ситаров, А.В. Зосимовский ва дигарон), моҳияти фарҳанги маънавии шахс дар тамоюли башардӯстона нухуфтааст. Ин тамоюл мавқеи ахлоқии инсон мебошад, ки танҳо ба мавҷуде, ки дорои шуур буда, ҳамчун шахсият амал мекунад, хос аст.

Муҳаққиқон робитаи зичи омилҳои барангезанда ва ҳолатҳои эҳсосии шахсияти кӯдакро таъкид намуда, қайд мекунанд, ки эҳсосот муҳарриқи асосист, ки ангеҷаҳои дохилро ба фаъолият табдил медиҳад ва рафтори воқеии кӯдакро амалӣ месозад.

Онҳо зарур медонистанд, ки дар синфҳои фазаи рафоқат, ҳамкориҳои самимӣ ва дастгирии мутақобил ташаккул дода шавад, зеро маҳз чунин муҳит ба

рушди эҳсосоти нек, муносибатҳои солими байнишахсӣ ва тарбияи инсоният мусоидат мекунад.

Таҳқиқоти муҳаққиқон исбот карданд, ки фаъолияти якҷоя, муоширати доимӣ ва таҷрибаи ҳамкорӣ муносибатҳои эҳсосӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии хонандагонро шакл дода, ба ташаккули шахсияти дорои арзишҳои инсонӣ - масъулият, эҳтиром, дӯстӣ ва ҳамдардӣзамина мегузорад.

Педагог И.Ф. Харламов бар он андеша аст, “муҳити баландсифати ахлоқӣ дар муассисаи таълимӣ яке аз омилҳои калидии ташаккули ахлоқи солим ва арзишҳои инсонӣ дар хонандагон маҳсуб мешавад”. Ӯ қайд мекунад, ки “методикаи илмӣ асосёфтаи тарбия бояд на танҳо дониш диҳад, балки ба тамоми қувваҳои руҳӣ, маънавӣ ва ҳиссии хонанда таъсир расонад; ниёзҳои ботинии ӯро қонеъ намуда, барои бедор сохтани ангезаи солими рафтор ва ташаккули шуури ахлоқӣ шароит фароҳам оварад ва танҳо дар чунин раванд рафтори арзишманд, муносибати инсондӯстона ва масъулиятшиносӣ дар шуури кӯдак устувор мегардад” [161, с. 65].

Муҳити мазкур бояд бар пояи принципҳои инсондӯстона ва фарҳанги ҳамдигарфаҳмӣ ташкил ёфта, ба ташаккули муносибатҳои эҳтиромомез, инкишофи одоби муошират, ҳисси масъулият, меҳрубонӣ ва дигар арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ такон бахшад.

Арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар натиҷаи якҷояшавии унсурҳои гуногуни ахлоқи нек, дониш ва малакаҳои иҷтимоӣ, фарҳанги муошират, одоби рафтор, сифатҳои миллӣ-қавмӣ ва мероси таърихиву фарҳангии ҷомеа ташаккул меёбанд. Онҳо на танҳо маҷмуи қоидаҳои рафторӣ мебошанд, балки таҷассумгари таҷрибаи иҷтимоӣ, ҷаҳонбинии инсон ва эҳсоси масъулияти ӯ дар муносибат бо атрофиён ба ҳисоб мераванд.

Бо ташаккули пурраи ин арзишҳо аз овони кӯдакӣ, шахс ба як фардияти баркамол табдил меёбад вадар рафтораш намунаи ахлоқи нек нишон медиҳад, дар фаъолияти маърифатӣ ва меҳнатӣ худтакмилдиҳиро пайгирӣ мекунад ва дар ҳаёти иҷтимоӣ мавқеи фаъол мегирад.

Бояд қайд кард, ки арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ҳосили ҳамбастагии сифатҳои инсонӣ - инсонгарой, инсондӯстӣ, некбинӣ ва эҳтиром ба дигарон буда, имконият медиҳанд, ки кӯдак ҷаҳонро бо воқеияти инсонпарварона дарк намояд. Ин арзишҳо ўро водор месозанд, ки идеалҳои башардӯстиро бифаҳмад, ҳодисаҳои иҷтимоиро бо назари арзишмандона баҳогузорӣ кунад ва муносибаташ бо табиат, ҷомеа ва атрофиёро дар асоси эҳтиром, масъулият ва ҳамдардӣ танзим намояд.

Дар омӯзиш мақом ва масъулияти омӯзгор дар ташаккули шахсияти ХСИ хусусияти муайянкунандаи педагогӣ дорад. Таъсири омӯзгор ба равандҳои рушд ва иҷтимоишавии кӯдак дар ин синну сол ҳамчун яке аз омилҳои асосии инкишофи шахсият шинохта мешавад.

Аз ин рӯ, омӯзгор бояд дар бораи аҳаммияти муносибатҳои нек байни одамон, зарурати ташаккули эҳтиром ба дигарон ва парвариши ҳисси ғамхорӣ огоҳ бошад. Омӯзгор вазифадор аст ба хонандагон талқин намояд, ки инсон арзишмандтарин ва олитарин мавҷуди зиндаи олам аст. Ҳамчунин, ў бояд ба шогирдон фаҳмонад, ки чунин хислатҳои манфӣ, чун бепарвоӣ, беэҳтиромӣ, поймол намудани ҳуқуқи дигарон, муфтхӯрӣ ва танбалӣ на танҳо ба муносибатҳои байнишахсии кӯдакон ва омӯзгор таъсири манфӣ мерасонанд, балки боиси коста шудани нуфузи шахс дар миёни ҳамсолон шуда, мақоми иҷтимоии ўро паст мегардонанд.

Нақш ва мақоми омӯзгор дар тарбия ва камолоти шахсияти ХСИ дорои аҳаммияти хос буда, таъсири он дар ташаккули ҷаҳонбинии ҳанӯз шакл нагирифтаи кӯдак, роҳнамоии рафтору андешаи ў ва гузоштани пояҳои аввали хислатҳои инсонии устувор басо бузург арзёбӣ мегардад. Таъсири омӯзгор ба рушди шахсият дар ин синну сол бебаҳост ва ин ҳақиқат аз ҷониби тамоми педагогон ва равоншиносони классикӣ ва муосир тасдиқ гардидааст. Назари равоншиносон бар он аст, ки ХСИ ба тарҳи шахсии «идеали ҳаётӣ» эҳтиёҷманд мебошанд, ки онро бештар дар симои устодиғамхору меҳрубондида метавонанд.

Таҳлилҳо нишон дод, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ раванди бисёрҷабҳа буда, ба чор унсури асосии сохторӣ тақия мекунад:

1. Унсури маърифатӣ. Ин унсур ба азхудкунии донишҳои ахлоқӣ, фаҳмиши қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор, инчунин ба усулҳои ба даст овардан ва тавсеаи донишҳо вобаста мебошад. Он асоси маърифатии муносибатҳои башардӯстонаро ташкил медиҳад.

2. Унсури фаъолиятӣ. Ин унсур майл ва омодагии шахсро барои амалӣ кардани сифатҳои олий, ба монанди некӯкорӣ, ҳамдардӣ, масъулият ва ҳифзи дигар мавҷудоти зинда дар бар мегирад. Яъне арзишҳои ахлоқӣ танҳо дар заминаи рафтор ва амалҳои воқеӣ маъно пайдо мекунанд.

3. Унсури аксиологӣ (арзишшиносӣ). Ин унсур инсонро ҳамчун мавҷуди олий ва соҳибшаъну шараф эътироф мекунад. Дар баробари ин, он эҳтиром ба ҳуқуқи озодихоии инсон, риояи қоидаҳои ҳамзистӣ, эҳтиром ба анъанаҳои миллӣ ва фарҳанги ҷомеа дар мадди аввал мегузорад.

4. Унсури инфиродӣ (шахсӣ). Ин унсур бар он асос меёбад, ки инсондӯстӣ ва хушахлоқӣ бояд ҳосили интихоби озодонаи шахс бошанд. Интихобе, ки дар заминаи таҷрибаи шахсӣ, ибратгирӣ аз муносибатҳои инсондӯстонаи атрофиён ва фаҳмиши шахсии некиву бадӣ ташаккул меёбад.

Мафҳуми арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ маҷмуи хусусиятҳо, муносибатҳо ва қобилиятҳои шахсро дар бар мегирад, ки барои рушди комили шахсият ва фаъолияти самараноки ӯ дар ҷомеаи демократӣ аҳаммияти муҳим доранд. Ин арзишҳо руҳияи некӯкорӣ, ахлоқи писандида, эҳтироми инсон ва масъулияти иҷтимоиро инъикос намуда, зербинои рафтори солими иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Дар қорҷӯби ин мафҳум унсурҳои зайл мавқеъ мегиранд:

1. Доништан ва эътирофи сифатҳои нек. Шахс бояд зоти азалии ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, зарурати вучуди онҳо дар ҳаёти ҳар як фард ва таъсири мусбати ин сифатҳоро ба муносибат бо дигарон дарк намояд.

2. Фаҳмидани аҳаммияти иҷтимоии ахлоқи нек. Арзишҳои инсонӣ танҳо хусусияти шахсӣ надоранд, балки ба ҳамзистӣ, тартиби иҷтимоӣ ва

манфиати умумии ҷомеа мусоидат мекунад. Фард бояд бидонад, ки рафтори нек ба беҳбудии худ ва муҳити иҷтимоӣ таъсири мустақим дорад.

3. Шиноҳти сифатҳои манфӣ. Шахс бояд мафҳумҳо ва зухуроти рафторҳои носолиро, аз қабилӣ худпарастӣ, бераҳмӣ, беинсофӣ ва таҷовуздарк намуда, хатар ва зарари онҳоро барои худ ва ҷомеа бифаҳмад.

4. Огоҳӣ аз ҳуқуқҳо ва қобилияти амалисозии онҳо. Арзишҳои башардӯстӣ инҳоро дар бар мегиранд: донишҷӯи ҳуқуқу озодаҳои шахс, малакаи истифодаи онҳо дар ҷорҷӯбаи қонун ва эҳтироми ҳуқуқи дигарон.

5. Масъулияти шахсӣ ва иҷтимоӣ. Шахс бояд дарк кунад, ки ҳар амал ва интиҳоби ӯ дар назди ҷомеа, давлат ва қонун масъулияти мушаххас дорад. Рафтор бояд бо меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мутобиқ бошад.

6. Муносибати танқидӣ ва ғайри шаҳрвандӣ. Ин арзишҳо қобилияти баҳогузорӣ ба воқеияти иҷтимоӣ, тарқиби баробарҳуқуқии шаҳрвандон, пуштибонии соҳибхитияри халқ ва интиҳобҳои озодонаи ахлоқиро дар бар мегиранд.

7. Қобилияти муқолама ва ҳамкорӣ. Шахс бояд тавонад бо дигар шаҳрвандон, гурӯҳҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ муқоламаи созанда ба роҳ монад, баҳсҳоро бо эҳтиром ва маданият ҳал намояд.

8. Огоҳии шаҳрвандӣ ва ҳувияти миллӣ. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ фаҳмиши мансубият ба кишвар, ҷомеа ва давлатро тақвият медиҳанд. Ин ҳам огоҳӣ аз муҳити ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва забонии кишвар ва ҳам эҳтирому ифтихор аз онҳост.

Рафтори арзишмандонаи ахлоқӣ, ки аз синни кӯдакӣ ташаккули худро меёбад, тадриҷан ба одатҳои устувори рафторӣ мубаддал мешавад.

Адабиёти бадеии бачагона, пеш аз ҳама, дорои аҳаммияти баланди тарбиявӣ буда, тавассути калом бадеӣ, образҳои равшан ва қиссаҳои дорои ғояи ахлоқӣ, дар зеҳни кӯдак арзишҳои инсониро, аз ҷумла, нақҷорӣ, меҳрубонӣ, ростқавлӣ, адолат ва эҳтиром тадриҷан ташаккул ва тақвият мебахшад.

Адабиёти бадеии бачагона на танҳо воситаи фароғат, балки омили пурқудрати тарбия мебошад. Тарбия бошад, омили тақдирсозест, ки самти рушди шахсиятро муайян мекунад. Аз ин рӯ, адабиёт бадеии бачагона ҳамчун «китоби зиндагӣ» амал мекунад, он роҳи дурустро нишон медиҳад, ҷаҳонбинӣ месозад ва ба кӯдак имкон медиҳад, ки моҳияти зиндагиро амиқтар дарк намояд.

Дар чанд соли охир адабиёти бадеии бачагона, ҳам дар соҳаи назм ва ҳам дар наср, марҳилаи пурмахсул ва рушдбандаро паси сар намудааст. Дар ин давра хонандагон бо силсилаи асарҳои арзишманду тарбиявӣ шинос гардиданд, аз ҷумла, китобҳои М. Миршакар – “Онҳоро дӯст медорам” ва «Аз ҳама ширин», асари А. Шукӯҳӣ – “Об аз кучо меояд?”, китоби Г. Сулаймонӣ - “Шаддаи марҷон”, повести сегонаи А. Баҳорӣ - “Аҷоиботи Нодар” ва достони “Саргузашти Усмон”. Ҳамчунин асарҳои Ғаффор Мирзо - “Гулҳои дастабаста” ва “Насихатҳои Бобосалом”, навиштаҳои А. Шарифӣ - “Ҳадея», Б. Ортиқов - «Бачаҳои лолазор» ва “Ҳандалак”, асари А. Атобоев - “Шиносой”, китоби Н. Розик - “Лона”, асари Алӣ Бобоҷон - “Некӣ ба некӣ”, навиштаҳои Н. Бақозода - “Оши ҳалол”, китоби М. Ҳайдаршо - “Дарё омад”, инчунин маҷмуаи ашъори шоирон Бобо Ҳоҷӣ, Гулрухсор, Мавҷуда Ҳакимова ва маҷмуи ҳикояву повестҳои Баҳром Фирӯз ба таърифи расида, ба дасти хонандагон расиданд. Ин осор, ки дорои арзишҳои ахлоқӣ ва башардӯстонаи баланд мебошанд, дар рушди зеҳнӣ ва маънавии хонандагони хурдсол саҳми назаррас гузоштаанд.

Асарҳои зиёди адибон ганҷинаи адабиёти бадеии бачагонороғанӣ гардонданд, аз ҷумла, як қатор асарҳои муаллифони маъруфи тоҷик ва рус, аз қабили М. Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Деҳоти Г. Сулаймонова С. Маршак, К. Чуковский, А. Барто, С. Михалков, Н. Носовба забони содаю рангин эҷод гардида, ба хонандагони синни хурди мактабӣ ва наврас пешниҳод шудаанд.

Илова бар ин, дар солҳои охир ба саҳнаи адабиёти бадеии бачагона насли нави нависандагони боистеъдод ворид гардид. Муҳаммад Ғоиб, Ҷӯра Ҳошимӣ, Латофат Кенчаева, Маҳбуба Неъматова, Ҳабибулло Имомиддинов,

Н. Бақозода, Азизи Азиз вадигарон бо фаъолияти эҷодии худ ба ғанигардонию ин самти адабиёт сахми назаррас гузоштанд. Бехтарин намунаҳои асарҳои онҳо дар маҷмуаи дастаҷамъии "Гулдаста" гирд оварда шудаанд, ки ба густариши арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ ва эстетикӣ адабиёти бадеии бачагона мусоидат менамояд.

Мавзӯҳои асосии адабиёти бадеии бачагона, услуби эҷодии нависандагон ва тарзи ба миён гузоштани масъалаҳо дар солҳои охир рангоранг ва ғанитар гардиданд. Муаллифони адабиёти тоҷик масъалаҳои муҳимми зиндагии миллатро ба маркази диққати худ табдил дода, тавассути образҳои равшан ва ҳикояҳои таъсирбахш хонандаро ба арзишҳои инсонӣ, ахлоқӣ ва ватанпарастӣ раҳнамоӣ мекунанд. Мавзӯҳои бахшидашудаи адабиёти бадеии бачагона гуногунмазмун буда, хонандаи имрӯзаро ба масъалаҳои инсондӯстӣ, ахлоқӣ, раҳму шафқат, ғамхорӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ҳидоят менамояд. Махсусан, мавзӯи ватандӯстӣ дар адабиёти тоҷик решаҳои таърихӣ устувор дорад. Ин андеша дар романҳои устод Садриддин Айнӣ - «Ятим», дар достони Абулқосим Лоҳутӣ - «Ватани шодӣ», ҳамчунин дар ашъори ватандӯстонаи Ҳ. Юсуфӣ ва М. Турсунзода равшан инъикос меёбад ва яке аз самтҳои муҳимми тарбиявиро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, барои хонандагони синни хурдсол эҳсоси муҳаббат ба ватан бештар аз шеъри маъруфи М. Миршакар - «Ман калон мешавам» оғоз меёбад ва аз ҳамин матн дар зеҳни онҳо тухми ватандӯстӣ сабзиш меёбад.

Кӯдаконе, ки ин шеърро солҳои гузашта шунидаанд, имрӯз ба синни калонсолӣ расида, худ бобо ё бибӣ шуданд, аммо наслҳои навабарагон ва абадагонии онҳониз ин сатрҳоро пеш аз оғози таҳсил дар мактаб ёд мегиранд ва лабрез аз эҳсоси меҳру муҳаббат ба Ватан мешаванд. Мавзӯи ватандӯстӣ меҳвари асосии офаридаҳои М. Миршакар ба шумор рафта, ин эҳсоси баланд дар шеъри «Мо аз Помир омадем» ва «Чистонҳои Бобосалом» бо шевоии махсусии инъикос ёфтааст.

Ҳарчанд аз офаридаи шудани "Чистонҳои Бобосалом" солҳои гузаштааст, ин асар то имрӯз таровати тарбиявии худро гум накардааст. Ҳангоме ки

саволҳое мисли ”аз ҳама ширинтар чист? ”, ”аз ҳама тезравтар чист? ” ё ”аз ҳама фарбеҳтар чист? ” ба забон меоянд, дар зеҳни хонанда ҷавобҳо худ ба худ шакл мегиранд: ширинтарин - нону намаки ҳалол ва меҳмоннавозии мардумони тоҷик, тезтарин - қадамҳои устувор ва қавиירוдагии халқи тавоноӣ мо ва фарбеҳтарин - замини ҳосилхез ва пурбаракати Ватани маҳбубамон Тоҷикистон мебошад. Хонанда, бо мутолиаи чунин осор, на танҳо аз рӯйдодҳои Ватан огоҳ мешавад, балки дар ниҳоди худ эҳсоси масъулиятро нисбат ба сарнавишти ҷомеа ва шаҳриравадӣ худ ташаккул медиҳад. Кӯдак мефаҳмад, ки ӯ ҷузъи ҷудонашавандаи Ватан аст ва ҳар амалаш ба ободиву пешрафти он таъсир мегузорад.

Ифодаҳои меҳнат, заҳматкашии мардум ва кадршиносии кори ҳалол бо самимият дар шеърҳои эҷодкардаи адибони адабиёти бачагон инъикос ёфтааст. Шоир М. Миршакар бо забони содда, аммо пурмазмун арзишҳои меҳнатдӯстӣ ва эҳтироми заҳмати дигаронро ба хонанда мерасонад:

“Меҳнат кун, эй бачагон,

Меҳнат- калиди ҷаҳон

Касе, ки заҳмат кашад.

Комеб шавад бегумон” [105, с 55].

Ин сатрҳо дар зеҳни хонанда андешаи муҳимро шакл медиҳанд: ҳар луқмаи нон, ҳар қатраи об ва ҳар як амали хурди инсонӣ меҳнаткаш арзиши бузурге дорад, ки бояд онҳоро эҳтиром кард ва кадр намуд.

Асарҳои, ки барои кӯдакон офарида мешаванд, дар аксар маврид ба масъалаҳои меҳнат, манзараҳои зебои табиат, муҳити деҳот, покиву тозагӣ, ахлоқи нек ва дигар мавзӯҳои дорои моҳияти тарбиявӣ бахшида шудаанд. Яке аз адибони барҷастае, ки дар ин самт саҳми назаррас гузоштааст, Нӯъмон Розик мебошад. Эҷодиёти ӯ бештар ба мавзӯҳои меҳнат ва меҳнатдӯстӣ равона шуда, дар ташаккули асосҳои тарбияи меҳнатии хонандагонӣ хурдсол нақши муҳим мегузорад.

Адабиёти бадеии бачагона, ҳамчун бахши муҳимми фарҳанги адабии тоҷик ва ҷаҳонӣ, дар худ маҷмуи арзишҳои маънавӣ, зеҳнӣ, эҳсосӣ ва

ахлоқиро таҷассум менамояд. Ҳамин хусусиятҳо боис мегарданд, ки он дар ташаккули сифатҳо ва арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муассир ва назаррас бозад.

Истифодаи самараноки адабиёти бадеии бачагона ҳамчун манбаи муҳимми мазмуни таълими ибтидоӣ ба баланд шудани сифати таълим, рушди фарҳангӣ ва таҳкими ҳувияти миллӣ дар миёни хонандагон мусоидат менамояд. Ин раванд ба низоми муосири маориф шароит фароҳам меорад, то ба ҳадафҳои стратегие, ки ҷомеа пешбинӣ кардааст, бо суръат ва натиҷаҳои муассиртар ноил гардад.

Муайян гардид, ки ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар се марҳилаи зерин сурат мегирад:

1) Зинаи баланд (эҷодкорӣ) - маҷмуи арзишҳо ва маҳоратҳои ташаккул меёбанд, ки ба хонанда имкони мустақилона ҷустуҷӯи сифатҳои инсонии олий аз адабиёти бадеӣ, дарёфти идеалҳои башардӯстӣ ва татбиқи онҳо дар рафторро фароҳам меорад. Дар ин марҳила хонанда қобилияти эҷодкорона дар баробари дарки маънавий-ахлоқӣ ба даст меорад.

2) Зинаи миёна (сермаҳсулӣ) - шавқи устувор нисбат ба рафтори башардӯстона ташаккул меёбад, хонанда дар фаъолият ташаббус нишон медиҳад, арзиши рафтори некро аз бад фарқ карда метавонад ва муносибати арзёбӣ ба амалҳои худ ва дигарон пайдо мекунад.

3) Зинаи паст (мутобиқшавӣ) - дар ин марҳила шавқи ноустувор ба амалҳои башардӯстона ба вучуд меояд, хонанда моҳияти рафтори некро пурра дарк намекунад ва арзишҳои ахлоқиро бештар дар сатҳи такрорпазирӣ қабул мекунад.

Имкониятҳои адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол дар вазифаҳои зерин таҷассум меёбанд:

а) Вазифаи маърифатӣ - хонанда тавассути мутолиаи матнҳои бадеӣ донишҳои иловагӣ ба даст меорад ва ҷаҳонбинии ӯ густариш меёбад.

б) Вазифаи тарбиявӣ - таҷрибаи иҷтимоӣ ташаккул ёфта, фаҳмиши рафтори қобили қабул ва муносибатҳои инсонӣ бой мегардад.

в) Вазифаи эҷодкорӣ - хонанда имконияти истифодаи қобилиятҳои инфиродии худ, аз ҷумла, қобилияти ҳамдардӣ, таҳлил ва ташаккули рафтори башардӯстонаи шахсиро ба даст меорад.

г) Вазифаи ҷубронӣ - адабиёти бадеии бачагона имкон медиҳад, ки баъзе арзишҳои ахлоқии норасо дар муҳити синф ҷуброн ва пурра гарданд, зеро дар ҷараёни дарси оддӣ онҳо сушт ташаккул меёбанд.

ғ) Вазифаи ҳамгирӣ - фаъолияти таълимию тарбиявии синфӣ ба як фазаи ягона ҳамгиро мешаванд ва раванди тарбияро мустақам месозанд.

д) Вазифаи амалия - арзишҳои бадастомада дар ҳаёти воқеӣ, муносибатҳои ҳаррӯза ва муҳити иҷтимоӣ-табӣӣ татбиқ мегарданд.

Истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ–башардӯстии хонандагонӣ хурдсол нақши калидӣ мебозад. Ин раванд ба рушди маънавӣ, фарҳангӣ, эстетикӣ ва инсондӯстии шахсият мусоидат карда, заминаи муҳимеро барои ташаккули ҷомеаи солим фароҳам меорад.

Риоя ва амалӣ намудани принципҳои башардӯстӣ дар раванди таълим дорои аҳаммияти стратегӣ буда, барои рушди устувори иҷтимоӣ ва неқӯаҳволии ҷомеа, хосса барои хонандагонӣ хурдсол, нақши калидӣ мебозад.

Истифода аз адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули шахсияти хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ баҳри рушди қобилиятҳои онҳо шароити мусоиди таълимӣ муҳайё намудан лозим аст. Ин тавсияҳо метавонанд, дар таҳияи барномаҳои махсуси таълимӣ, дарсҳо ва фаъолиятҳои, ки ба рушди ахлоқ, таҳаммулпазирӣ, тафаккури танқидӣ, эстетика ва дигар арзишҳои башардӯстӣ нигаронида шудаанд, татбиқ ёбанд.

Дар адабиёти бадеии бачагонамавзӯҳои тарбиявӣ хонандагонро ҳидоят мекунанд, ки онҳо ба мактаб рафта аз илму дониш баҳравар шаванд. Инро мо аз шеърҳои дар китоби “Алифбо” воридкардаи А. Шакурӣ, ки ашъори пеш аз

инқилобии барои бачагон бахшидашудааш, ки Раҳим Ҳошимдар мақолаи “Навҷӯ ва навоар” нишон додааст:

“Вақто ки равӣ ту сӯи мактаб,
Дар роҳ мазан ту ба касе гап.
Дар роҳ бишав ту ҳамеша хушёр,
Аз аспу ароба шава хабардор.
Ҳар сӯ манигар, ки аз адаб нест,
Афтода шавӣ ба раҳ ачаб нест.
Хандида маврав ба роҳу бозор,
Дар назди ҳама адаб ниғаҳ дор”[131, с8].

Ингуна шеърҳо хонандагонро албатта, ба доштани сифатҳои ахлоқӣ, тарбияи инсонпарварӣ, илмдӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, қабиירוадагӣ, масъулиятшиносӣ, ҳақгӯӣ ва ғайра ҳидоят мекунад, ки тавассути адабиёти бадеии бачагон дар омӯзиши китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ омӯзонида мешаванд.

Дар раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ симои шахсии муаллим ҷаҳонбинии ахлоқӣ, принсипҳои арзишӣ, тарзи муносибат бо хонанда, фарҳанги гуфтору рафтор, одоби муошират ва сатҳи масъулиятшиносии ӯнсуре марказии таъсиррасонии педагогӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд намунаи зиндаи инсондӯстӣ, некроҳӣ, ҳассосият нисбат ба эҳтиёҷи кӯдак, руҳияи ҳамкорӣ, адолат ва эҳтиром ба шахсияти хонанда бошад.

Маҳз ҳамин неруи ботинию маънавии омӯзгорқодир аст, кидар зеҳну қалби кӯдак ангезаи муносибати инсонпарварона, ҳисси ҳамдардӣ ва муҳаббат ба атрофиёно бодор кунад ва шароити мусоид барои ташаккули шахсияти арзишманд фароҳам оварад. Ин таъсир, ки аз дониши касбӣ ва пеш аз ҳама, аз чеҳраи ахлоқии омӯзгор сарчашма мегирад, ба яке аз қавитарин механизмҳои тарбиявӣ табдил меёбад, зеро танҳо шахсияте, ки худ дорои фазилатҳои башардӯстона аст, метавонад дар қалби кӯдак эҳтиром ба инсон, меҳрубонӣ ва ахлоқи солихро парвариш намояд.

Омӯзгор дар раванди омӯзиши ЗТ ба ихрои фаъолият оқилона роҳнамоӣ кунад, бо шогирдон бо эҳтиром, гармӣ ва инсондӯстӣ муошират намоянд, муҳити хайрхоҳона ва дастгириро дар синф ба вучуд орад ва ба муносибатҳои мусбати ҳамсинфон ҳидоят кунад.

Маҳз муҳаббат ба кӯдакон неруи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар муҳити таълимӣ ба ҳисоб меравад, зеро он имконият медиҳад, ки ба шахсияти кӯдак таъсири мусбат ва устувор расонида шавад ва дар ӯ эҳтиром, дӯстию ҳамдардӣ, некӣ ва масъулиятшиносӣ тадричан шакл гирад.

Маводи адабиёти бадеии бачагона барои хонандагони хурдсол тавсияшаванда низ бояд ба ин раванд мусоидат намояд. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм сода ва фаҳмо бошанд, аммо ҳамзамон дорои ҷанбаҳои фалсафӣ, педагогӣ, равшаншиносӣ ва таърихӣ буда, тавонанд ниёзҳои ботинии рушди шахсияти кӯдакро қонеъ гардонанд.

Ҳадаф он аст, ки адабиёт ва сухани омӯзгор дар якҷоягӣ муҳити хонданибоб, некиомӯз ва арзишофарро барои шаклгирии инсонпарварӣ, эҳтиром, меҳрубонӣ ва рафтори масъулони хонандагон фароҳам оранд.

И.С.Меренков бо назардошти мушкилоти марбут ба ташаккули шахсияти хонандагони хурдсол таъкид мекунад, ки “мундариҷаи маводи таълимӣ ва асарҳои бадеӣ дар равшан сохтани мафҳумҳои арзишӣ, аз ҷумла, ахлоқ, инсондӯстӣ, инсонпарварӣ, табиатдӯстӣ ва ватандӯстӣ нақши муайянкунанда доранд” [99, с.26].

Маводи адабӣ ба кӯдак имконият медиҳад, ки арзишҳоро на танҳо аз роҳи шунидан, балки тавассути таҷрибаи эҳсосии дарунӣ дарк намояд, дар худ намунаи рафтори шоиста, муҳаббат ба инсон ва эҳтироми муҳити атрофро ташаккул диҳад. Ӯ бар он назар аст, ки барои расидан ба ҳадафҳои ниҳони таҳсилоти муосир истифодаи манбаъҳои иловагӣ, ташкили кори мустақилона ва хониши бадеӣ на танҳо муносиб, балки зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Дар заминаи китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ омӯзиши адабиёти бадеии бачагон имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои тарбиявӣ, мазмунӣ ва эҳсосии матнҳо муайян гардида, амалан дар ҷараёни дарс барои инкишофи инсондӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдардӣ ва ҳассосияти иҷтимоӣ дар зехни кӯдакон истифода шаванд. Ин ҷанбаҳо, аз ҷумла, ба бедор кардани ҳисси хайрхоҳӣ, ҳамдардӣ, эҳтиром, инсонпарварӣ ва масъулияти иҷтимоии кӯдакон мусоидат мекунад.

Педагоги маъруфи рус А.С.Макаренко дар бораи забон, усул ва тарзи эҷоди асарҳои бачагона ишора кардааст: “Ғап дар сари он нест, ки асари бадеӣ барои кӣ навишта шудааст, ғап дар сари он аст, ки чӣ гуна навишта шудааст” [102, с.26].

Хонандагони хурдсолро дар омӯзиши асарҳои бадеӣ ва образикахрамонони асарҳои бадеӣ бо мушкилотҳои зиндагӣ рӯбарӯ шуда, онҳоро бо воқеиятҳои ҳаёти худ пайванд намоянд. Ин раванд имконият медиҳад, ки хонандагон дар худ сифатҳои хайрхоҳӣ, ростқавлӣ, поксиритӣ ва адолатро ташаккул диҳанд.

Таълиқи адабиёти бадеии бачагона ва нақши он дар ҳаёти бачагон аҳаммияти тарбиявӣ дорад, ки бештари мавзӯҳои он ба масъалаҳои тарбияи ахлоқ ва тарбияи инсонӣ комил нигаронида шудааст. Ба андешаи В.Г.Белинский ва дигарон “Китоби бачагона барои тарбия навишта мешавад, тарбия бошад кори бузургест, он тақдир инсонро ҳал мекунад” [37, с.88].

Бо таъкид ба манфиатҳо ва эҳтиётоти ботинии хонандагон, омӯзгор бояд дараҷаи ҳассосияти равонии онҳо нисбат ба сарнавишти қахрамонро муайян намояд. Бо дарназардошти ин эҳсосот, дар ҷараёни кор шаклҳои гуногуни фаъолияти таълимиро ташкил додан лозим аст: саҳнаҷаҳо, баҳсҳо, суҳбатҳо, дарсҳои проблемавӣ-лоихавӣ ва бозигҳои таълимӣ. Ин шаклҳо мазмуни асарҳоро барои хонандагон зинда, даркшаванда ва таъсирбахш гардонда, ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ мусоидат мекунад.

Дар синфҳои ибтидоӣ, дарсҳои ЗТ, ки дар онҳо матнҳо бештар истифода мегарданд, барои тарбияи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони

хурдсол нақши хеле муҳим доранд. Аксари мавзӯҳои ин фанҳо дорои мазмуни баланд барои таъсир ба ҷаҳонбинии ахлоқии кӯдакон мебошанд. Ин имкон медиҳад, ки омӯзгор дар ҷараёни дарс масъалаҳои марбут ба фаҳмиши моҳият ва мазмуни матнҳоро фаъолона ба миён гузорад ва мафҳумҳои калидии ахлоқӣ-гуманистӣ “шахсият”, “нек”, “бад”, “арзиш”, “ҷамъият”, “табиат”, “зебой”, “ҳаёт”, “дӯстӣ”, “рафоқат”, “хурсандӣ”, “ҳамдардӣ” ва дигар сифатҳои инсониро ба хонандагон шарҳ диҳад.

Таҳлили меъёрҳои асосии инсонпарварӣ, дарки арзишҳои умумибашарӣ, истифодаи таҷрибаи ҳаётӣ ва маънавии калонсолон, ҳамгиро намудани раванд ва ҳодисаҳои объективии иҷтимоӣ бо принсипҳои башардӯстии таълим, ҳамчунин ворид намудани мазмуни башардӯстонаи нав ба маводи таълимӣ ва тақвияти робита бо китобхонаи мактаб аз муҳимтарин шароити педагогӣ ба шумор мераванд, ки ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ мусоидат мекунанд.

Ҳангоми таҳия ва ташкили дарсҳои синфҳои ибтидоӣ бояд диққати асосӣ ба ин равона карда шавад, ки хонандагон тавонанд тавассути хониши бадеӣ малакаҳои худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, худтанқидкунӣ ва худинкишофи шахсияти башардӯстонаи худро рушд диҳанд. Ин раванд ба кӯдак имконият медиҳад, ки арзишҳои инсонӣ ва муносибатҳои некро на танҳо фаҳмад, балки дар рафтор ва амалияи ҳаррӯзаи худ татбиқ намояд.

Тибқи барномаи таълимӣ омӯзиши фан ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ мураттабсозии фикр ва баён, риояи қоидаҳои иншонависӣ, нақли хаттӣ, иҷрои супоришҳои мустақилона ва дигар қорҳои амалӣ пешбинӣ гардидааст. Иҷроиши шаклҳои қорӣ ба кӯдакон кумак мекунад, ки фикри асосиро муайян намоянд, пайдарпайии ҳодисаҳоро риоя кунанд, забони содаву дақиқро истифода баранд ва муносибати шахсии худро ба мавзӯ дуруст баён созанд. Ҳамзамон, ин навишти навиштан дар кӯдакон дарки дурусти арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, эҳсоси масъулият, ҳамдардӣ ва муоширати созандаро ташаккул медиҳад.

Ин намунаҳо ҳамчун дастури амалии омӯзгор хидмат карда, ба хонанда имкон медиҳанд, ки ҳангоми навиштани иншо ё нақли хаттӣ аз рӯйи матн, расм ҳодиса ё таҷрибаи шахсӣ мустақилона фикр ронад, мазмунро таҳлил кунад ва ба хулосаҳои шахсӣ бирасад. Дар фаъолияти эҷодӣ дар хонандагони хурди мактабӣ арзишҳои ахлоқӣ, эҳтиром ба калонсолон, ёриву ёварӣ, раҳму шафқат ва ғайраҳо рушд мекунад.

Нақли хаттии намунавиробарои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол пешкаш менамоем.

Машқи навиштани иншо ҳамчун воситаи рушди фикрронӣ ва нутқи хаттӣ

Яке аз роҳҳои самараноки инкишофи тафаккури эҷодӣ ва нутқи хаттии хонандагон машқи иншонависӣ дар раванди таълим махсуб меёбад. Ҳадафи асосии ин шакли ташкили таълим дар он аст, ки шогирдон на танҳо моҳияти кори хаттиро дарк кунанд, балки нақши муҳими амалии онро дар таҳсил ва зиндагии иҷтимоӣ низ дарк намоянд. Дар чараёни дарс омӯзгор ба хонандагон мефаҳмонад, ки чаро навиштани иншо муҳим аст, он дар марҳилаҳои минбаъдаи таълим чӣ гуна истифода мешавад ва кадом маҳорати забонӣ, таҳлилий ва фикрронӣ тавассути он рушд меёбад.

Пас аз шарҳи мақсад ва вазифаи дарс, шогирдон мавзӯи иншо интихоб намуда, дар бораи қоидаҳои асосии сохт ва тартиби пешниҳоди матназ гузоштани сархат то риояи робитаи мантиқии ҷумлаҳо суҳбат менамоянд. Дар идома нақшаи умумии кор тартиб дода шуда, хонандагон мувофиқи он матни пурраи иншоро таҳия ва баён менамоянд. Баъд аз анҷоми навиштан, хондани намунаҳои корҳо ташкил гардида, матни ҳар як шогирд бо меъёрҳои муайяни баҳогузори муқоиса мешавад. Дар асоси натиҷаҳо, омӯзгор ба хонандагон тавсияҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи камбудӣҳо ва тақмили донишу маҳоратҳои иншонависӣ пешниҳод мекунад.

Татбиқи стратегияҳои мувофиқ дар навиштани матнҳои бузургҳаҷм.

Барои он ки хонанда тавонад, матнҳои ҳаҷман калон ва дорои сохтори мураккабро мустақилона эҷод намояд, омӯзиш бояд ба корбурди усулҳои

муассир ва стратегияи дуруст равона карда шавад. Дар чараёни омӯзиш ба шогирдон ин шароит фароҳам оварда мешавад, ки онҳо малакаҳои заруриро барои таҳияи матн бадеӣ ё илмӣ ба даст оранд, аз муайян намудани мавзуи иншо то шинохти ҳадафи асосии навиштан.

Фаҳмидани меъёрҳои асосӣ, аз қабилӣ риояи сохтори классикии иншо, ки аз муқаддима, қисми асосӣ ва анҷом иборат аст, барои устувор гардидани малакаҳои иншонависӣ замина мегузорад. Омӯзгор дар ин раванд нақши роҳнамо ва дастгириро ба уҳда дошта, аз маводи ёрирасон, ба монанди намунаҳои гуногуни иншо, расмҳо ё дигар манбаъҳои визуалӣ барои ғанӣ гардондани таҷрибаи омӯзишӣ истифода мебарад. Ин таҷриба ба хонанда на танҳо имкони тақмили маҳорати навиштанро медиҳад, балки андешаронии мустақилона, идоракунии фикр ва тавоноии баёнро низ тақвият мебахшад.

Инкишофи малакаҳои нутқи хаттӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ

Нутқи хаттӣ имконият медиҳад, ки фикр навишта шуда, қобили фаҳмгардад. Омӯзгорон тавассути кори хаттӣ сабъи менамояд, ки ба воситаи далелҳо дигарон фикрашро қабул намоянд. Иҷроиши қорҳои хаттӣ малакаҳои хониш ва дарки маъноро ташаккул медиҳад. Хатнависӣ ин фаъолияти эҷодӣ мебошад, ки дар он вақт бештар сарф карда мешавад. Аз ин рӯ, ба хонандагон тарзи тартиб додани матн ва тақмили он зина ба зина ёд дода мешавад, ки аз се марҳила иборат аст:

1. Тайёрӣ- оид ба мавзӯ ақидаҳо пешниҳод гардида, андешаи бартаридошта навишта мешавад. Омӯзгор дар ин марҳила метавонад аз усулҳои фаъоли таълим - кластер истифода барад.

2. Сиёҳнавис – ин намуди фаъолият тарҳи озмоишӣ дошта, фикри худро дар қоғаз навиштан аст. Хонанда аз сиёҳнавис истифода бурда, он барои тозанависӣ ёрӣ мерасонад.

3. Тозанавис – ин марҳилаи охири тартиб додану навиштани матн аст ва фикрҳо фаҳмо баён карда мешавад. Хонанда баъди ислоҳаз сиёҳнавис дар қоғаз тоза рӯнавис мекунад”[93, с.219].

Аҳаммияти иншонависӣ дар густариши тахайюлот ва рушди нутқи шифоҳӣ

Навиштани иншо аз рӯйи расм яке аз шаклҳои муассири фаъолияти эҷодӣ ба шумор рафта, дар ташаккули зебоиписандӣ, ташаккулитафаккури бадеӣ ва такмил ёфтани қобилияти баёни фикр дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши муҳим мебозад. Тасвир, ки дар он манзара, ашё ё шахсони дар ҳолати ҳаракат инъикос ёфтаанд, барои шогирд на танҳо объекти мушоҳида, балки ангезандаи аввалини андеша ва эҷод мегардад.

Бо вучуди он ки расм чаҳорҷӯбаи муайяни мазмунӣ пешниҳод менамояд, вазифаи хонанда танҳо шарҳ додани он чизе, ки мебинад нест, балки аз ӯ талаб карда мешавад, ки ҳаёлотии шахсии худро ба матн ворид созад, чузъиёти тасвирро бо диди худ пурра ва рангоранг гардонад, ба он нафаси зинда бахшад ва сахнаро ба воситаи сухан дубора эҷод намояд.

Иншо аз рӯйи расм на танҳо як амалияи таълимӣ, балки василаи пуриктидори бедорсозии эҳсос, тавлиди андешаи мустақил ва рушди нутқи шифоҳиву хаттӣ мегардад.

Тартиби марҳилавии дарс:

1. Оғози дарс ва омодагии муҳит.
2. Санҷиш ва муҳокимаи вазифаи хонагӣ.
3. Шарҳи мақсади дарси навбатӣ.
4. Ангезиши тафаккур - суол барои муҳокима: «Чаро мо иншо менависем ва ин ба мо барои оянда чӣ медеҳад?»
5. Тавзеҳи қоидаҳои муҳимми иншонависӣ бо суолҳои роҳнамо:
 1. Иншо аз кадом қисмҳо иборат аст?
 2. Дар ҳар бахш мо дар бораи чӣ менависем?
 3. Муқаддима бояд чӣ гуна оғоз ёбад?
 4. Ҷумлаҳо чӣ гуна пайваст карда мешаванд?
 5. Қисми асосӣ ва анҷом чӣ нақш доранд?
 6. Машқи мустақилона барои навиштани матн.

Пеш аз кор шогирдон расмро бодикқат мушоҳида мекунанд, дар гурӯҳ мазмунашро таҳлил менамоянд ва унвони муносиб интихоб мекунанд. Барои иҷрои иншо 30 дақиқа вақт муайян гардида, пас аз анҷом ҳар хонанда навиштаашро аз назар мегузаронад ва матнашро дар синф қироат мекунад. Омӯзгор дар навбати худ кори онҳоро дар асоси меъёрҳо арзёбӣ мекунад.

7.Хулосабардорӣ ва фикру мулоҳизаҳои чамъбасти.

8.Вазифаи хонагӣ бо тавзеҳоти равшан дар бораи тарзи иҷро, то ҳар хонанда вазифаро дуруст дарк намояд.

Машқи «Навиштани нақли хаттӣ» (2 соат) - Синфи 4-ум

Дар ташкили дарси «Навиштани нақли хаттӣ» мақсад аз он иборат аст, ки хонандагон моҳияти ин навъи кори таълимиро дарк намуда, аҳаммияти амалии онро барои таҳсили минбаъда ва зиндагии ҳаррӯзаи худ эҳсос кунанд. Дар оғоз омӯзгор бо шогирдон суҳбат намуда, ҳадафи навиштани нақли хаттиро мефаҳмонад, ба онҳо нишон медиҳад, ки чӣ гуна ин машқ метавонад дар ривочи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ, болоравии савияи фикрронӣ ва тарзи баёни пайдарпайи воқеаҳо мусоидат намояд.

Дар раванди омодагӣ мавзуи нақл интихоб шуда, матни намунавии нақли хаттӣ хонда ва муҳокима мегардад. Омӯзгор таъба матни пешниҳодшуда, хонандагонро ба нақл намудани мазмун, ҷавоб гуфтан ба саволҳо ва дарки калимаҳои душвор равона месозад. Калимаҳои номаълум дар тахтаи синф навишта шуда, маънояшон шарҳ дода мешавад. Баъд аз он, гурӯҳбандӣ ё кор дар шакли умумӣ барои тартиб додани нақша сурат мегирад ва шогирдон бо риояи тартибот мувофиқи нақша нақли хаттиро таҳия мекунанд. Дар анҷом ҳар хонанда навиштаи худро каломхонӣ намуда, корҳо тибқи меъёрҳои муайян арзёбӣ мегарданд ва тавсияҳои мушаххас барои ислоҳи ғалатҳо пешниҳод карда мешаванд.

Омӯзиш ба он равона аст, ки хонанда бо истифодаи стратегияҳо ва роҳҳои мувофиқи кори хаттӣ тавонад, матни нисбатан калонҳаҷмро мустақилона офарад, фикрро пайваста баён намояд ва нақли қабулшудаи матро равону дуруст ба шакли хаттӣ таҷассум созад.

Маводи таълим: “Маводи Маҷмуаи нақли хаттӣ ва имло”

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- мақсади навиштани нақли хаттиро баён карда тавонанд;
- мазмун ва ғояи матнро дуруст дарк намоянд;
- бо истифода аз нақшаи таҳияшуда нақли хаттиро нависанд;
- нақли хаттии омодашудаи худро равшан бихонанд;
- мушкилоти худ дар навиштанро муайян карда, онҳоро шарҳ диҳанд;
- хатоҳои имлоӣ ва мазмунӣ дар қорҳои худ ва дигаронро ислоҳ карда

тавонанд.

Тавзеҳ ва муҳтавои методӣ:

Нақли хаттӣ шакли миёнаи қори хаттӣ буда, байни имло ва иншо ҷойгир аст. Он қабули матн, фаҳмидан, аз худ кардан ва пешниҳод кардани мазмуни онро дар шакли навиштаи пайдарпай дар бар мегирад. Ин фаъолият ба тартиб бахшидани фикрҳои хонанда, тақсим кардани ҳодисаҳои асосӣ ва дуюмдараҷа, инчунин рушди қобилияти таҳлили иттилоот мусоидат менамояд. Дар дарси мазкур тарзи дурусти навиштан, пайдарпайӣ, мантиқ ва расонасозии матн омӯзонда мешавад.

Маводи таълим: “Маҷмуаи имло ва нақли хаттӣ”

Равиши амалигардонии дарс

1. Аз китоб/маҷмуа матни мувофиқи нақли хаттӣ интихоб карда мешавад.
2. Матн бо талаффузи адабӣ, равшан ва беҳато хонда мешавад.
3. Қалимаҳои душвор дар тахта сабт ва маънидод карда мешаванд.
4. Хонандагон мазмуни матнро нақл мекунанд (шахсан ё гурӯҳӣ).
5. Нақшаи умумии нақл бо иштироки хонандагон тартиб дода мешавад.
6. Пеш аз навиштан меъёрҳо муҳокима мегарданд:
 - мутобиқати нақли хаттӣ ба мазмуни матни асли;
 - пайдарпайии баёни фикр ва робитаи мантиқии ҷумлаҳо;
 - риояи сарҳат ва шакли навишти дуруст.

7. Барои иҷрои қисмати хаттӣ 30 дақиқа чудо карда мешавад.
8. Баъди анҷоми кор хонандагон навиштаҳои худро санчида ва таҳрир мекунад.
9. Навиштаи анҷомшуда дар синф қироат ва муҳокима мешавад.
10. Омӯзгор дар асоси меъёрҳо баҳо дода, барои беҳбудӣ маслиҳати шахсӣ пешниҳод мекунад.

Тавсияҳо оид ба арзбӣ:

Дар таҷрибаи омӯзгорӣ аксар вақт ҳолате ба назар мерасад, ки кори хаттии хонандагон танҳо бо нишон додани хатогиҳо санчида мешавад. Гарчанде ин усул барои дарёфти камбудии кумак мекунад, аммо ба рушди малакаи навиштани хонандагон на ҳамеша таъсири мусбат мерасонад. Хонандае, ки баҳои баланд мегирад, қаноатманд мегардад ва дигар кӯшиши иловагӣ намекунад, дар ҳоле ки хонандаи баҳои паст гирифта руҳафтаода шуда, шавқаш ба навиштан коҳиш ёбад.

Бинобар ин, ба ҷойи танҳо ишораи хатоҳо, пешниҳоди тавсияҳои возеҳ ва мушаххас барои беҳтар намудани кор самараноктар дониста мешавад. Тавсияи дуруст ба хонанда имкон медиҳад, ки нуқсонҳои худро дарк намуда, дар навбати аввал онҳоро ислоҳ ва маҳоратҳои худро такмил диҳад.

Муҳим он аст, ки хонанда ҳангоми навиштани нақли хаттӣ тавонад мазмуни матни аслро дуруст дарк ва пешниҳод намояд. Ў бояд бифаҳмад, ки кадом рӯйдодҳо асосӣ ва марказии матн мебошанд, кадом ҷузъиёт дуюмдараҷаанд ва чӣ гуна онҳоро ба таври пайдарпай, мантиқӣ баён кардан лозим аст. Нақли хаттӣ на танҳо санчиши имло ё навишти дуруст, балки раванди ташаккули тафаккури мазмунӣ, инкишофи нутқи муназзам, қобилияти чудо кардани маълумоти муҳим ва баён кардани фикр ба шакли эҷодӣ мебошад.

Усулҳои тавсиядиҳӣ барои такмили кор:

Барои беҳтар намудани кори хаттии хонандагон тавсияҳоро метавон ба чанд шакл ироа намуд:

1. Хотиррасонӣ - барои хонандагони фаъолу қавӣ, ки танҳо ишораи хурд кофӣ аст.

Мисол: «Вақте гӯшу бинии Муки Хурдакак калон шуданд, ӯ чӣ эҳсос дошт?»

2. Ёриии зинавӣ - барои онҳое, ки ба роҳнамо дар навиштан бештар ниёз доранд. Ин усул бо шаклҳои зер амалӣ мешавад:

- бо савол: «Чӣ чиз Мукро ба хӯрдани себи сабз водор кард? »

- бо тасвир: «Сабабҳои ба боғ рафтани Мукро тавзеҳ деҳ. »

- бо ҷумлаи нотамо: «Мук себи сабзро хӯрд, зеро»

1. Пешниҳоди намуна – барои хонандагони сатҳи миёна, ки метавонанд аз қолиб истифода карда, матнро ба шакли мустақилона такмил диҳанд.

Мисол: «Ҷ ба боғ даромад, себи сабзро чида хӯрд ва ногаҳон...»
(хонанда идомаи ҳешро эҷод мекунад.)

Саволҳои худбаҳодиҳӣ:

Барои таҳкими худназоратӣ ва афзоиши масъулияти шахсӣ дар раванди омӯзиши навиштани нақл, дар анҷоми дарс хонандагон метавонанд, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳанд:

1. Дар ҷараёни навиштан бо кадом мушкил рӯбарӯ шудед?

2. Кӣ ё чӣ ба шумо дар иҷрои кор кумак расонд?

3. Дар кадом марҳила ба дастгирии иловагӣ ниёз пайдо кардед?

4. Аз ин машқ чӣ омӯхтед ва барои дафъаи дигар чӣ гуна беҳтар хостед нависед?

Машқи «Навиштани иншо» (Синфи 4-ум)

Дар ин дарс кӯшиш ба он равона мешавад, ки хонандагон моҳияти навиштани иншоро дарк намуда, фаҳманд, ки ин навъи кори хаттӣ барои таҳсили минбаъда ва ҳаёти иҷтимоӣ чӣ аҳаммият дорад. Бо мақсади бедор намудани шавқу завқ ба эҷоди матн, омӯзгор ба шогирдон мақсад ва вазифаи навиштани иншоро мефаҳмонад, имкони истифодаи он дар вазъиятҳои гуногун дар мактаб, муошират ва тафаккури мустақилонаро муҳокима менамояд.

Мавзуи иншо –“Раҳму шафқат”- интихоб карда мешавад, сипас дар бораи қоидаҳои асосии иншонависӣ, аз ҷумла, риояи пайдарпайии фикр, гузоштани сархат, алоқамандии ҷумлаҳо ва мутобиқати мазмун ба мавзӯ суҳбат гузаронида мешавад.

Пас аз тавзеҳи қоидаҳо ва баррасии намунаҳо, нақшаи иншо дастҷамъона тартиб дода шуда, хонандагон мувофиқи он матни пурраи иншоро менависанд. Дар марҳилаи ниҳойи шогирдон навиштаҳои худро хонда, бо истифода аз нишондодҳои баҳогузори арзёбӣ карда мешаванд. Омӯзгор ба ҳар хонанда тавсияҳои мушаххас пешниҳод намуда, роҳҳои ислоҳи ғалатҳоро шарҳ медиҳад.

Хониши матн: Хониши ифоданоки матнҳо барои дуруст дарки асари хондашуда, инкишофи нутқ, луғатомӯзӣ, баёни нутқи хонандагон ёрӣ мерасонад. Хонандагони хурдсол дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона пеш аз ҳама бояд фаҳманд, ки ҷумлаҳо ва ҳиссаҳои нутқро бо аломатҳои китобат: нуқта, нуқта вергул, вергул, аломати баён, тире, нимтире, хитоб, савол ва ғайра чун қудо карда мешаванд ва дар хониши матн оҳанги талаффуз риоя карда мешавад.

Дар ин хусус педагоги маъруфи тоҷик М.Лутфуллоев, ки барои таълими забони тоҷикӣ ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ чунин тавсия додаст, пеши назар меорем: «Кори инкишофи нутқи талабагон ҳам ҳамон вақт самараро нек медиҳад, ки мо онро ба ҷараёни таълими ҳамаи фанҳо ворид созем. Дар дарсҳои забони тоҷикӣ, хусусан хониши матнҳо бачагон доир ба муҳити гирду атроф, ҳодисаҳои ҷамъият, табиат маълумот мегиранд, захираи луғавиашонро афзун намуда, нақли мазмуни чизи хондашон, ифоданок ва системанок баён кардани фикрро ёд мегиранд. Матнҳои хониш ва вобаста ба он мушоҳидаю саёҳатҳо талабагонро ба муҳит, меҳнати одамон, зиндагии онҳо шинос мекунад, талабагон ба воситаи порчаи бадеӣ нормаи ахлоқ, рафтори маданияро меомӯзанд. Баробари ин ҳар як матни хониш ба инкишофи нутқи бачагон, ташаккули он таъсири қалон мерасонад» [93, с. 394].

Дар китоби “Методикаи таълими ибтидоии забони тоҷикӣ”-и М.Луфдуллозода, И.Абдуллоев, М.Чалилова оварда шудааст, ки “Ҳангоми хондани асарҳои бадеӣ бештар ба масъалаҳои зерин аҳаммият додан зарур аст.

1. Порчаҳои бадеӣ. Ҳар як асари хурди бадеӣ ё порчаи адабӣ, ки дорои мазмуни муайян аст, ки аз 3 қисм таркиб меёбад:

- а) қисми аввал (муқаддима);
- б) қисми асосӣ (мазмуни воқеа);
- в) қисми охир (хотима);

Дар қисми аввал иштирокдорони воқеа муаррифӣ мешаванд ва он барои фаҳмидани маъно муҳим аст. Қисми асосии воқеаро мазмуни он ташкил медиҳад. Дар мазмун саргузашти касе ё чизе тасвир меёбад. Қисми охир низ аҳаммиятнок аст. Талаба аз мазмуни чизи хондааш хулоса мебарорад.

2.Дарки фикри асосии асар. Фикри асосӣ бе фаҳмонидани мазмуни асар аз худ карда намешавад. Вобаста ба мазмун чанд савол дода, ҷавоби талабаҳоро шунида, хулоса мебарорем.

3.Аҳаммияти тарбиявии асар. Аз рӯйи мазмуни воқеа омӯзгор ба талабагон муроҷиат мекунад:

- Чаро шумо ин тавр фикр мекунад?
- Дар ин кор кӣ гунаҳкор аст?
- Рафтори кадоме аз иштироккунанда ба шумо маъқул аст? Чаро?
- Кирдори кадоми онҳо маъқул нест? Барои чӣ?
- Агар шумо ба ҷойи он мешудед, чӣ кор мекардед?

2. Шинос намудани талабагон бо воситаҳои тасвир. Оид ба забони асар баъзе чизҳоро шарҳ медиҳем. Масалан, дар чистони зер кураи Замин (глобус) ба тарбуз монанд карда шудааст.

Чистон

“Мисли тарбуз лӯндаву аммо нарӯяд аз замин,
Бе Замин, аммо намешуд шакли вай тарбуз барин.
Гар ту ҳастӣ бохабар аз илму олам, чист он?

Бе ҳамон ҳаргиз надонӣ, рӯйӣ олам инчунин...” [95, с.102,103].

«Дар вақти омӯхтани асарҳои бадеӣ марҳилаҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

1. Сухбати муқаддимаӣ.
2. Аз тарафи омӯзгор хондани матн.
3. Ба қисмҳои ҷудо карда хондани матн аз тарафи талабагон ва таҳлили пешакии ҳар қисм.
4. Тартиб додани саволҳои нақша.
5. Нақли мазмуни матн мувофиқи (саволҳои).
6. Хониши ифоданоки қисмҳои алоҳидаи матн.

Дар зер ҳар яке аз ин марҳилаҳоро мухтасар шарҳ медиҳем.

1. Сухбати муқаддимаӣ Омӯзгор номи мавзӯро дар тахтаи синф менависад, дар атрофи мавзӯ сӯҳбат мегузаронад. Мақсади сӯҳбати муқаддимаӣ омода намудани талабагон ба омӯхтан ва фаҳидани мазмуни матн мебошад.

2. Аз тарафи омӯзгор хондани матн. Баъди сӯҳбати муқаддимаӣ хониши матн шурӯъ мешавад. Матнро барои аввал кӣ мехонад? Ба ин савол метадишт М.И. Оморокова ҷавоб медиҳад, ки матнро бори аввал ҳуди омӯзгор мехонад. Чунки инро хусусияти ҳоси асари бадеӣ талаб мекунад.

Дар назди хониш ду мақсад гузошта мешавад:

- а) намунаи ибрат шудани хониши омӯзгор;
- б) аз тарафи талабагон дарки мазмуни матн.

Барои амали шудани ин мақсадҳои омӯзгор пеш аз ҳама хондан таъкид менамояд, ки талабагон китобҳоро пешида, дар гӯшае гузоранд. Агар матни хониш аз адабиёти классикӣ гирифта шуда бошад, муаллим пас аз хондан ва саволу ҷавоб мазмуни матнро нақл менамояд. Вале агар матн аз адабиёти муосир бошад, мазмуни матнро талабагон нақл мекунанд.

3. Ба қисмҳои ҷудо карда хондани матн ва таҳлили ҳар қисм. Баъди хондан ва саволу ҷавоб ба қисмҳои ҷудо карда хондани матн ва таҳлили ҳар қисм шурӯъ мегардад. Омӯзгор бо мақсади ҷалб кардани диққати аҳли синф

метавонад ҷавоби саволҳоро аз каси дигар пурсад. Ҳамин тавр, бо супориши омӯзгор 5-6 матнро қисм-қисм мехонанд ва мазмуни пораи хондашонро мувофиқи саволҳо бозгӯӣ мекунанд.

4. Тартиб додани савол ё нақша. Савол ё нақша бобати ботартиб баён намудани фикр муҳим аст. Дар синфҳои ибтидоӣ тартиб додани нақша мушкил аст, аз нақшаҳои суратӣ истифода мешавад. Омӯзгор 2-3 расмро, ки мувофиқи мазмуни матни дахонӣ тасвир кардааст, баён мекунад. Нақшаи суратӣ фантазияи (тахайюлотӣ) талабагонро бой намуда, нутқашонро инкишоф медиҳад.

5. Нақли мазмуни матн. Дар ин марҳила талабагон тамоми мазмуни матнро ботартиб нақл карда, онро ба низом мебароранд. Нақли мурағабӣ мазмуни матнро аз рӯйи нақша аввал омӯзгор шуруъ мекунад, баъд ғайрондавом медиҳанд, суҷхонон ба анҷом мерасонанд. Дар раванди нақл ба хонанда ҳалал расондан лозим нест. Истифодаи расмҳо ба пурратар фаҳмидани мазмуни матн ва шавқоварии раванди дарки маъно боис мегардад.

6. Хониши ифоданоки қисмҳои алоҳидаи матн. Вақте, ки хонандагон хониши дурусту равони калимаю ҷумлаҳои матнро машқ карданд, мазмунро фаҳмидан, ба хониши ифоданок омода мешаванд” [95, с.105-106].

Луғатомӯзӣ: Бе захираи муайяни луғатинкишофи нутқихонандагонро пиндоштан мумкин нест, зеро луғат қисми таркибии забон ба шумор меравад. Таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳеле ғайӣ аст ва аз ин рӯ, аз луғат дар дарсҳои забони тоҷикӣ омӯзгорон васеъ истифода мебаранд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ бояд аз захираи ғайии забонамон дурусттар истифода бурда тавонанд. Педагог М.Лутфуллоев дар китоби «Асосҳои таълими ибтидоии забони тоҷикӣ» (2013) қайд кардааст: «Дарсҳои забони тоҷикӣ имконият медиҳанд, ки бачаҳо як қатор мафҳум ва калимаҳоро аз худ кунанд; онҳо ба калимаҳои ифодакунандаи ашӯ, сифат ва аломати ашӯ, инчунин миқдору ҳаракати ашӯ шинос мешаванд, аз тарафи дигар, дар натиҷаи машғулиятҳои грамматикӣ луғати бачаҳо ба тартиб

дароварда мешавад: гурӯҳи муайяни калимаҳо ба исм, гурӯҳи дигарашон ба феъл, гурӯҳи сеюмашон ба сифат ва ғайра тааллуқ дорад»[95, с. 396].

Шогирдон дар чараён ба корбурди стратегия ва усулҳои мувофиқи навиштан одат мекунад ва тадричан қодир мегарданд матнҳои ҳаҷман калон ва мазмунан муназзамро мустақилона таҳия намоянд.

Педагогҳои классик ва муҳаққиқони муосир низ ба ҷанбаи тарбиявии дарс таваччуҳи хос зоҳир намуда, онро на танҳо ҳамчун раванди омӯзиши дониш, балки ҳамчун майдони ташаккули сифатҳои шахсият, ахлоқ ва ҷаҳонбинии кӯдак арзёбӣ мекунад.

Таҷқиқи методикаи иншо ва нақли ҳаттӣ нишон медиҳад, ки ин навъ машқҳо дар рушди нутқи шифоҳӣ ва ҳаттӣ, фаъолшавии ҳаёл ва тафаккури мазмунӣ, инчунин дар ташаккули малакаи баёни фикр нақши пойдор доранд. Барои ноил шудан ба натиҷаи воқеӣ дар ин самт, омӯзгор вазифадор аст, ки муҳити омӯзиширо ба тавре созмон диҳад, ки шогирд дар раванд на танҳо нусхабардор, балки офарандаи мустақили фикр ва сухан гардад. Дар чунин муҳит ҳодисаҳои омӯзишӣ аз шакли дастурӣ-техникӣ ба таҷрибаи зинда ва пурмазмун табдил ёфта, фаъолияти хонандагон ранги эҷодӣ мегирад.

Вақте, ки хонанда дар раванди навиштани иншо ё нақли ҳаттӣ ба таври мустақил фикр мекунад, мазмунро меофарад, ҷумлаҳоро пайваस्त месозад ва ҳатоҳояшро ислоҳ мекунад, эътимод ба худ дар ӯ афзун мегардад. Эҳсоси муваффақият, ситоиши саривақтии омӯзгор, имкони хондани навиштаҳои худ дар синф ва шунидани фикри дигарон муҳити мусоид барои бедоршавии завқи нутқӣ ва меҳру муҳаббат ба забон фароҳам меорад. Чунин таҷриба дар ниҳоят на танҳо натиҷаи таълимро беҳтар месозад, балки шахсияти кӯдакро аз лиҳози равонӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ мутавозин ва неқбин тарбия мекунад.

Ҳамин тавр, истифодаи мунтазами машқҳои иншонависӣ ва нақли ҳаттӣ дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо василаи омӯзиши забон аст, балки роҳест барои тарбия намудани хонандаи фаъол, созанда, масъулиятшинос ва дорои қобилияти эҷодӣ дар фаъолияти онҳо мебошад. Ин раванд дар омодагии

минбаъдаи таълимӣ, ташаккули фарҳанги муошират ва рушди ҷаҳонбинии наврасон аҳаммияти муҳим дорад.

Дар байни шароитҳое, ки ба сифати таълим ва самаранокии ташаккулёбии арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол таъсири мусбатрасонида, ба арзишҳои инсондӯстонашон дар мавриди истифодаи хониши асарҳои бадеёмусоидат мекунад, мо шартҳои зеринро яқумдараҷа меҳисобем:

1. Шавқмандии шахсии хонандаи хурдсол бахониши асарҳои бадеии бачагона, сатҳи ташаккули маҳорату малакаҳои ӯ дар самти хонда тавонистан, дарки маънӣ, кунҷковӣ, ниёзҳои ботинӣ ва майли ҷӯяндагӣ;

2. Воқуниши эҳсосоти хонандаи хурдсол ба маводи омӯхташуда, дарки мазмуни матн ва ҳолати қаҳрамонони асарҳои бадеӣ;

3. Ташхис ва муайян намудани имкониятҳои тарбиявии ахлоқӣ-башардӯстии мавзӯ ва мундариҷаи асарҳои бадеии тавсияшаванда, тавачҷуҳи хонанда дар омӯзиши маводи таълимӣ;

4. Истифодаи технологияҳои пешрафта ва самараноки таълим;

5. То ҳадди имкон наздик кардани мазмуну мундариҷа ва ҳатто нутқ дар дарс ба хусусиятҳои инфиродии синнусолӣ, равонӣ ва ҷинсии хонандагони хурдсол;

6. Дар амалияи таълими фанҳои синфҳои ибтидоӣ мутобиқи мақсадҳои дарс ва масъалаҳои баррасишаванда истифодаи бештари матнҳо ва асарҳои бадеӣ аҳамияти махсус дорад;

7. Ба яке аз ҷузъиёти асосии фаъолияти мустақилонаи хонандаи хурдсол табдил додани хониши асари бадеӣ;

Татбиқи маҷмуи роҳу усулҳое, ки дар боло зикр гардиданд, боис мегардад, ки ҷараёни таълим хусусияти равияи шахсиятӣ касб карда, шароити фароҳамоварии рушду такомули тафаккури мустақилона, бедории эҳтиёҷи зеҳнӣ ба донишҳои нав, худомӯзӣ, худинкишофдиҳӣ ва худшиносии хонандагони синни ибтидоиро таъмин созад. Дар ҷунин муҳит фаъолияти

омӯзгор на танҳо ба интиқоли дониш маҳдуд намегардад, балки ба идоракунии раванди тарбиявии хонандагон низ равона мешавад.

Омӯзгор ҳангоми ташкили раванди хониши асарҳои бадеӣ ва матнҳои мухтавоан интихобшуда вазифадор аст, ки аз усулҳо ва тарзҳои коре истифода барад ва ҷанбаҳои муҳимми ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии кӯдаконро фаъол гардонад.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, таҳкими эҳсоси муносибатҳои арзишмандонаи кӯдак бо муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ равона шудаанд, самарани назаррас дошта метавонанд. Дар раванди ташаккули сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол муносибати эҳтиромона ва арзишманд аҳаммияти муҳим дорад. Чунин муносибат ба инкишофи қобилияти хонанда дар ташкили робитаҳои арзишноку дӯстона бо ҳамсолонаш мусоидат мекунад. Манбаи асосии ташаккули ин муносибатҳо таҷрибаи шахсии ҳаётии худӣ кӯдак буда, он дар зеҳну рафтори ӯ заминаи устувори ахлоқӣ мегузорад.

Шароити зарурии инкишофи сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути истифода аз адабиёти бачагона.

Ҷадвали №8.

№	Шароит	Нишондиҳанда
1	Шавқмандии шахсии хонанда ба хониши асарҳои бадеии бачагона.	Ташаккули маҳорату малакаҳои ӯ дар самти хонда тавонистан, дарки маънӣ, кунҷковӣ, ниёзҳои ботинӣ ва майли ҷӯяндагӣ.
2	Воқуниши эҳсосотӣ и хонандаи хурдсолбамаводи омӯхташуда	Дарки мазмуни матн ва ҳолати қаҳрамонони асарҳои бадеӣ.
3	Ташҳис ва муайян намудани имкониятҳои тарбиявии ахлоқӣ- башардӯстиимавзӯ ва мундариҷаи асрҳои бадеии тавсияша-ванда.	Бодикқатии ҳонада дар омӯхтани маводи таълимӣ.
4	Истифодаи технологияҳои пешрафта ва самараноки таълим.	Ташкили маҳфилу чорабиниҳои марбут ба хондани китоб, бозиҳои нақшӣ, шабнишиниҳо ва ғ.
5	То ҳадди имкон наздик кардани мазмуну мундариҷа ва ҳатто нутқ дар дарс ба хусусиятҳои инфиродии синну солӣ, равонӣ ва ҷинсии хонандагони хурдсол.	Дарки амиқ ва воқуниши эҳсосотии ҳолати қаҳрамонони асари бадеии хондашуда ва вобаста ба он тағйир додани рафтори худ.
6	Дар амалияи таълими фанҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ мувофиқи мақсадҳои дарс ва масъалаҳои баррасишаванда зиёдтар истифода бурдани матнҳо ва асарҳои бадеӣ.	Ташаккули фаъолияти ҷӯяндагии хонандагон дар самти дарёфти идомаи матнҳои дар мавзӯҳои ахлоқӣ- башардӯстии оварда шуда, Ба яке аз ҷузъиёти асосии фаъолияти муस्ताкилонаи хонандаи хурдсол таб-дил додани хониши асар бадеӣ.

Бисёр пажухишгарон таъкид мекунад, ки на ҳар иттилооте, ки омӯзгор ба хонанда мерасонад, метавонад ба дониш ва малакаи устувор табдил ёбад. Аз назари онҳо, танҳо он мавод ва таҷрибае барои кӯдакон арзиши воқеӣ дорад, ки бо синну хусусиятҳои руҳиву иҷтимоии онҳо мутобиқ буда, қобилияти татбиқ дар амал, таҳриқ додани фикрронӣ ва ҳавасмандсозии эҷодиро доро бошад. Хонандагони синни хурд солимтарин донишро он вақт дарёфт мекунад, ки иттилоот барои онҳо фаҳмо, ҷолиб, зиндагисоз ва ба ниёзҳои равонии рушди шахсияташон наздик бошад.

Танҳо он муҳтавои таълимӣ дорои аҳаммияти арзишманд мегардад, ки кӯдак онро на танҳо дарк мекунад, балки бо эҳсоси шахсӣ қабул намуда, дар амалия меозмояд, дар фаъолияти воқеӣ татбиқ мекунад ва онро ба қисми устувори хотираи худ табдил медиҳад. Чунин донишҳо ба таҷрибаи ҳаётии кӯдак ворид шуда, ҳамчун воситаи ҳаллу фасли вазъиятҳои ногаҳонӣ, мушкилоти эҳтимолӣ ва ҳолатҳои ғайриҷашмдошт хизмат менамоянд. Аз ин рӯ, мо низ ин мавқеи назариявиро ҷонибдорӣ карда, аҳаммияти ин равандро махсус таъкид менамоем.

Хонандагон дар раванди машғулият ҳамчун субъекти фаъол амал менамоянд ва барои такмили дониш ба фаъолияти худомӯзӣ мепардозанд.

Маҳз ҳамин тағйироти назариявӣ-амалӣ раванди омӯзишро дорои хусусияти шахсиятсозӣ мегардонад ва шароити рушди қобилиятҳо, худфаъолиятӣ ва ташаббуси зеҳнӣ ва иҷтимоии кӯдакро таъмин менамояд.

Сатҳи азхудкунии ин донишҳо ба шинохт ва тасаввуроти шахсии кӯдакон дар бораи инсон ва инсоният, тарзи муносибат бо атрофиён, эҳтироми худ, ҳифзи манфиатҳои инфиродӣ, низоми эътиқоду арзишҳои шахсӣ, таҷрибаи зиндагӣ ва қобилияти ҳамгунсозии ин омилҳо бо муҳтавои раванди таълиму тарбия саҳт вобаста аст. Дар давраи томактабӣ кӯдак тадриҷан ба дарки худ ҳамчун шахс мерасад, яъне ҳисси «ман»-и инфиродӣ дар ӯ шакл мегирад.

Ин марҳила на танҳо оғози шинохти худ, балки заминаи ташаккули фикррониву рафтори мустақили ӯ дар оянда мебошад. Ҳамин раванди

ибтидой ҳамчун пояи муҳимми рушди шахсият хизмат карда, ба он мусоидат менамояд, ки кӯдак дар синфҳои ибтидой худро ҳамчун субъекти фаъол дар раванди омӯзиш эҳсос намуда, қодир гардад фикри шахсии худро иброз кунад, масъулият қабул намояд ва ҳангоми иҷрои вазифаҳо мустақилона қарор қабул кунад.

Бо вучуди он ки дар ибтидои таҳсил ин раванд то андозае маҳдудтар ба назар мерасад, хонандагон тадричан ба худфаъолӣ рӯ меоранд, дар асоси маводи гирифташуда арзёбиҳои интиқодӣ анҷом медиҳанд, ҷустуҷӯи ҳақиқатро меомӯзанд ва қобилияти хулосабарории худро тақвир медиҳанд.

Аз ин рӯ, дар амалияи таълим зарур аст, ки омодагии дохилӣ ва субъективии хонандагони синну соли ибтидой таҳсилро нисбат ба дарки арзишҳои инсонпарварона ба таври ҳадафманд рушд диҳем. Дар раванди таълиму тарбия хусусиятҳои тарбияи инсондӯстӣ ва ахлоқии ХСИ рушд меёбад. Дар асоси робитаи таълиму тарбия бо ҳаёт донишҳои назариро хонандагон дар амал татбиқ намуда, моҳияти асосии онро бояд дарк намоянд.

Истифодаи оқилонаи таҷрибаи шахсии хонандагон дар муносибатҳои байнишахсӣ хеле муҳим аст.

Татбиқи таҷрибаи инфиродии кӯдакон, муқоисаи он бо рафтор, кирдор ва паёмадҳои амали қаҳрамонони асарҳои бадеие, ки дар дарс ва берун аз он мутолиа мегарданд, метавонад дар раванди таълим ва хониши мустақилона таъсири мусбат ба бор орад. Ин навъи ҳамнишин кардани таҷрибаҳои зиндагӣ бо муҳтавои тарбиявӣ маърифатии матнҳои бадеӣ на танҳо сатҳи дарки шогирдонро боло мебардорад, балки ба ташаккули малақаҳои таҳлилӣ, арзёбӣ ва хулосабарории онҳо низ замина мегузорад.

Устувор шудани донишҳои муҳим дар зеҳни кӯдак танҳо дар он ҳолат имконпазир аст, ки ӯ онҳоро ҳамчун чизе арзишманд барои худ эҳсос намояд. Вақте маълумот ба таҷрибаи воқеии кӯдак пайваст мешавад ва дар зиндагии ҳаррӯзаи ӯ истифода меёбад, он ба арзиши шахсӣ табдил ёфта, дар хотира боқӣ мемонад. Ҳамин гуна донишҳо тадричан қисми таркибии ҷаҳонбинӣ, рафтор ва рушди минбаъдаи шахсияти хонанда мешаванд.

Ташаккули ААБ дар хонандагони синни хурдсамаранок амалӣ шудани вазифаҳои тарбиявии таҳсилоти инсонгароёна, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки то кадом андоза шогирд дар раванди таълим мавқеи фаъоли шахсӣ дорад. Агар хонанда дар дарс танҳо қабулқунандаи иттилоот набошад, балки ҳамчун иштирокчии мустақил фикр кунад, ба муҳокимаҳо ҳамроҳ шавад ва донишро ба таҷрибаи шахсии худ пайваस्त намояд, ҳамин ҳолат боиси он мегардад, ки донишҳои башардӯстӣ тадриҷан ба арзишҳои пойдори рафторӣ табдил ёбанд ва дар шуури кӯдак мустаҳкам ҷой гиранд.

Барои хониши асарҳои бадеӣ аҳаммияти матнҳои бадеӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ дар ХСИ тавассути адабиёти бадеии бачагона хеле босамар буда, вобаста ба қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодии онҳо сураат мегирад. Барои ХСИ асарҳои тавсия карда шаванд, ки дар онҳо мавқеи муносибатҳои байнишахсӣ дар муҳити синфӣ бо равшанӣ инъикос ёфта, ҷанбаҳои муҳимми ҳамкорӣ, ҳамдардӣ ва эҳтироми тарафайн дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври муназзам таҷассум ёбанд. Таъсирбахшии тарбиявии матнҳои бадеӣ дар он вақт натиҷабаро мегардад, ки дар он нақши арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, эҳтироми калонсолону ҳамсолон, арзишмандии меҳнати дигарон, муносибати шоиста, одобу рафтори намуна ва ғайра инъикос гардида бошад.

Маҳз матне, ки чунин паёмҳоро дар худ дорад метавонад, ба рушди ҳисси масъулият, меҳрубонӣ, инсондӯстӣ ва ахлоқи солими хонанда кумак расонад. Дар чунин асарҳо рафторҳои манфӣ, бовару кирдорҳои ғайриахлоқӣ ва зухуроти нохуши башарӣ бояд ба таври қатъимазаммат шаванд, то хонанда тавонад арзишҳои дурусти рафториро дарк ва дар амал татбиқ намояд.

Тавре ки В.А. Сухомлинский, Ш.А. Амонашвили, М. Маҳмудова, А. Нуров, И.Х. Каримова ва дигар муҳаққиқон таъкид менамоянд, муҳтавои таълим бояд ба ташкили фазои хайрхоҳона, созанда ва маърифатӣ дар синф равона гардад. Маҳз чунин муҳит ба баланд шудани сатҳи маънавиёти хонандагон замина гузошта, онҳоро ба қадр кардани арзишҳои инсонпарварӣ,

дурӣ чустан аз рафторҳои зишти ахлоқӣ ва рушди ҳисси масъулияти иҷтимоӣ хидоят мекунад. Ин гуна муҳит ва мазмун ҳамчун пояи асосии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстона баромад карда, дар шаклгирии ҷаҳонбинии инсонгароёнаи хонандагони хурдсол нақши асосӣ мебозад.

Муҳим аст, ки дар раванди хондани асарҳои бадеӣ ва матнҳои интихобшуда омӯзгор на танҳо ба фаҳмидани мазмун аз ҷониби хонанда, балки ба воқуниши эҳсосии онҳо низ тавачҷуҳ намояд. Таъсири эҳсосӣ ба ҳамаҷонибаи ҳаёт, ҳайрат, дарк кардани рафторҳо ва арзишҳои нишондодашуда унсуре муҳимме мебошад, ки тарбияро зинда ва муассир месозад. Агар эҳсоси хонанда нодида гирифта шавад ва хондан танҳо ба фаҳмиши хушки матн маҳдуд гардад, эҳтимол дорад, ки фаъолияти тарбиявӣ ба натиҷаи устувор нарасад ва АА(арзишҳои ахлоқӣ) дар зехни кӯдак пайдор қарор нагиранд. Ба ибораи дигар, омӯзгор бояд барои он шароит фароҳам оварад, ки хонанда матнро на фақат хонад, балки моҳияти онро дарк намояд, ба қаҳрамон ҳамаҷонибаи ҳаёт намояд, вазъиятҳоро муқоиса кунад ва эҳсос кунад, ки кадом рафтор шоистаи пайравист. Танҳо дар ин сурат хондан ба объекти тарбия табдил ёфта, арзишҳои инсонӣ ба таҷрибаи шахсии хонанда ворид мегарданд. Эҳсоси амният, мувофиқати воқуниши кӯдак ба рафтори рафиқон, риояи қоидаҳо ва меъёрҳои муошират ва рафтор дар коллективи синф аз омилҳои муҳими ташаккули фазаи мусоиди равонӣ дар муассисаи таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Дар омӯзиши ЗТ тавассути АББ жанрҳои бадеӣ нақши асосиро доранд. Масалан, жанри “Афсона” дар ҳаёти бачагон нақши муҳим мебозад, зеро қаҳрамонҳои афсона дар ҳама мушкilotҳои зиндагӣ пирӯзӣ ба даст меоранд ва писанди хонандагони хурдсол мебошад. Дар афсонаҳои тамсилӣ тасвирҳодар образи ҷонварон таҷассум гардидааст. Афсонаҳои эҷодкардаи зиёди адибони тоҷик ва рус, аз қабилҳои Ғ. Мирзо, У. Раҷаб, Н. Бақозода, С. Марашак, К. Чуковский ва дигароназ ҳамин қабил афсонаҳои мебошанд, ки нақши асосиро ҷонварон мебозанд. Дар асарҳояшон бисёре аз ҳайвонҳоро бо хислатҳои табиашон тасвир намудаанд.

Онҳоро дар доираи фаҳмиши кӯдакон эҷод намуда, барои ташаккули ҷаҳонбинии онҳо замина мегузоранд. Хонандагони хурдсол дар омӯзиши афсона дарк менамоянд, ки бошандагони қитъаҳои дигар: баҳру уқёнусҳо ба мисли кит, моҳиён, дар ҷангал, шеър, рӯбоҳ, кенгуруи халтадор, филони бузург ва инчунин ба одати ғайриодии парандагон, аз ҷумла, куку, ки вазиғаи модарии худро иҷро накарда, тухмашро дар лонаи дигар парандаҳо мегузорад, булбул ҳамеша дар нола аст, тутӣ парандае, ки ҳамеша такрор мекунад, шинос намуда, тафовути некӣ ва бадиро ба онҳо мефаҳмонад. Дар афсонаҳо рӯбоҳ бо хислати табиӣ худ, ки бисёр ҷонвари маккор ном баровардааст, аз кенгуруи мактабдор хоҳиш мекунад, ки ба бачагони ӯ дарси макру айёриро ёд диҳад, вале аз кенгуруи наққор посухи муносибро мегирад:

“Бишнаву доништа мон:

Мактаби ҷангалистон-

Мактаби касбу ҳунар.

На ин ки кори дигар” [127, с. 18].

Мазмуни баланди афсонаҳо бачагонро ба вачҳ оварда, дар қалби кучакионҳомеҳру муҳаббат доштан ба мактабро, аз қабилӣ омӯхтани фазлу адаб дар мактаб, ҷалби онҳо ба омӯхтани касбу ҳунар, инчунин макони ирфон будани онро ҷой додааст. Тавассути ин гуна афсонаҳо сифатҳои илмдӯстӣ, дар руҳияи коллективизм тарбияёбӣ, эҳтироми байниҳамдигарӣ, эҳсоси ҳамдардӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ ва амсоли инҳо дар хонандагон рушд меёбанд.

“Афсонаи “Чӣ гап шуд?” – менависад Р. Амонов, - ба туфайли истифодаи вазни сабуку шӯх, калимаҳою ибораҳои забони зиндаи гуфтугӯӣ ва пораҳои сурудҳои бачагонаи халқӣ сар то по оҳанги сурурангез ва гушнавоз пайдо кардааст” [22, с. 226].

Ба қавли муҳаққиқ М. Пиров: “Дар эҷодиёти даҳонакии халқ ягон жанри адабӣ монанди афсона ба хонандагон таъсири зер бахшида наметавонад” [121, с. 9].

Дар эҷодиёти Ғаффор Мирзо афсона, ҳикояҳо, достон мавқеи хосро ишғол менамояд. Махсусан, дар достон ва афсонаҳои эҷодкардаи ӯ сифатҳои раҳму шафқат ва дилсӯзии бачагонро нисбати ба парандаҳо, ҳайвонот, чонварон ва одамон, ки онҳоро ба тарбияи дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, некӣ ва инсондӯстӣ ҳидоят менамояд, хеле барҷаста инъикос гардидааст. Барои шавқовар, мувофиқи синну сол ва дарки бачагон афсонаҳои халқиро ба назм даровардааст. Чуноне ки Ю.Ақбаров назми ӯро арзёбӣ намуда, қайд кардааст: “Вале ин ба мазмуни умумии афсона на танҳо халал намерасонад, балки онро мукаммалу завқовар месозад” [26с.115].

Достони машҳури ӯ “Достак” бо шуруъ гардидани афсонаҳои халқӣ.

“Буд ё набуд, будгор буд,
Полиз набуд, шудгор буд.
Дар як замин, дар як замон,
Шоҳи халоиқ Мор буд.
Мори калони зӯр буд,
Бадҳайбату хушхӯр буд.
Дар он замон, дар он замин,
Фармонбараш Занбӯр буд...” [Ошибка! Неизвестный аргумент ключа., с. 4].

Адиби бачагона тавассути баёни ин воқеа ду қувваро - некӣ ва бадиро ба хонандагон таъкид кардааст, ки достон боиси таъсирбахшу сеҳрангез низ шудааст:

“Занбӯр зуд парвоз кард,
Кораш сар аз як ғоз кард.
Гӯсоларо, бузғоларо
Ширин газиду ноз кард.
Қурбоқаеро неш зад,
Туф карду худро пеш зад.
Боқаҳру ғаш бар қасди ӯ
Нешаш ба як говмеш зад.
Як духтарак пуфак ба даст,
Дар рӯи суфа менишаст,
Занбӯр пуфакро газид,

Қарсикунон пуфак кафид...” (128, с. 12)

Достони “Афсонаи сесона, се мурғи дари хона”(1962) мурочиати шоир ба хонанда оғоз мегардад:

“Эй бӯи гули санчит,

Эй кулчаи рӯзи ид.

Эй себи сари дастам,

Оҳубарраи мастам.

Эй тори дутори ман,

Биншин ба канори ман.

Як духтараке будаст,

Қобилакаке будаст,

Аз хубии андомаш

Гулдаста будас номаш.

Чашмони сиёҳ доштаст,

Се мурғи ало доштаст,

Мурғони алояшро,

Бисёр балояшро

Дон додаст, об додаст,

Хонондаст, китоб додаст,

Аз хурдӣ калон кардааст,

Донои чаҳон кардааст... ”[128,с. 3-4].

Мавқеи “Ҳикояҳо” ва “Чистон” низ дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ-башардӯстии хурдтаракон мақоми арзишманд дорад. ХСИ тавассути жанри ҳикоя ва чистон дар худ сифатҳои нақӯӣ, меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, масъулиятпазирӣ, сабурӣ, ватанпарастӣ, ҳисси дилсӯзӣ, раҳмдилиро дар заминаи омӯзиши китобҳои дарсии ЗТ рушд медиҳанд.

Чистон моҳияташ аз он иборат аст дар лаҳзаҳои дамгирӣ, оғоз будан аз меҳнат ва ҳам дарки ҳаёту зиндагӣ ба кор бурда мешаванд. Чистон як навъи машғулияти бачагон мебошад. Ба воситаи чистон ақлу тафаккур ва хотираи кӯдакон рушду мустаҳкам мегардад. Чистон барои фароғат дар лаҳзаҳои дамгирӣ ва фориғ будан аз меҳнат, инчунин дарк намудани ҳаёту зиндагӣ ба кор бурда мешаванд.

Муҳаққиқ А.Суфиев қайд мекунад, ки “Ҳанӯз дар гузашта дар чистонёбӣ баробари калонсолон бачагони хурдсол низ иштирок менамуданд ва чистон

булбулон барин як навъи чистон ҳамчун машғулияти хоси бачагон доништа мешуд”[141, с.13].

Дар интишори чистонҳо сахми Я.И.Калонтаров ва Р.Амонов хеле намоён аст ва бо сайъ онҳо нахустмаҷмуаи “Чистонҳо” (1956) ба табъ мерасад.

Масалан, чистон, ки мазмуни ришвахӯрӣ, порахӯрӣ дорад, дар тарбияи бачагон хеле зарур аст, ки аз амалҳои номатлуб онҳо парҳез намоянд.

“Масалан, масал – чистон:

Хонавайрон мешавӣ,

Дидагирён мешавӣ.

Цигарбирён мешавӣ,

Аз зиндагӣ дар Ватан,

Безор аз чон мешавӣ...”[142,с.48].

Педагоги машҳури рус К.Д.Ушинский моҳияти чистонро чунин баҳо додааст: “Чистонҳои завқовари ба тасвири предмети ашӯҳои зиндагӣ бахшидашуда, хотироти бачагонро мустаҳкам мегардонад ва диққати онҳоро бо хусусиятҳои аҷоибу ғароибии табиати дилрабо ҷалб мекунад. Суҳбатҳои зинда ва пурҳаяҷон руҳи бачагонро баланд мебардорад” [156, с.635]

Аз нигоҳи Ҷ. Бобокалонова чистон менависад, ӯ: “Қадимтарин жанри фолклорист, жанри маъмул ва паҳнғаштаи фолклор ба ҳисоб меравад. Он чун ҳама гуна жанрҳои дигари фолклорӣ дар ташаккули шахсияти инсон, дар пешрафти маънавии ӯ роли муҳим дорад” [40, с.104].

Бояд қайд кард, ки дар тарбияи бачагони хурдсол тезгӯякҳо ва зарбулмасалҳо мавқеи муҳим доранд. Хонандагон як ё якчанд вожаҳои душворталаффузро интихоб мекунанд, байни худ шарт ва мусобиқа менамоянд, ки онҳо бояд ин калимаҳоро тез ва беҳато гӯянд.

Масалан: “Дар лаби кӯча чӯча,

Дар лаби чӯча Хӯча,

Шаш чӯчаашро Хӯча

Об медихад аз чӯча” [40, с.139]

“Зарбулмасал” яке аз жанрҳои адабиёти бадеии бачагона буда, дар шакли кӯтоҳи назми шифоҳӣ дар хониши бачагон мавқеи муҳим дорад. Зарбулмасалҳо бештар дар мавзӯҳои одобу ахлоқи ҳамида, мардонагӣ, ҳунармандӣ, оқилӣ ва нодонӣ, дӯст ва душман, падару модар, меҳнат ва меҳнатдӯстӣ бахшида шудаанд, ки дар тарбияи бачагон моҳимияти зарурӣ доранд. Масалан, дар боби омӯхтани касбуҳунар ванекию накӯкорӣ: “Ҳунар беҳ, аз мероси падар”, “Гирди номи падар чӣ мегардӣ, Падари хеш шав агар мардӣ”. “Бо бадон бад бош бо некон”, “Чон дар бадани беадабон ларзон аст, Сад чон диҳию адаб харӣ арзон аст” вағайра.

Бояд қайд кард, ки шеър ва сурудҳои мазмуни баланди тарбиявӣ бахшидаи шудаи адибони бачагона, ба монанди тарбияи ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, саховатмандӣ, накӯкорӣ, ҳимматбаландӣ, ки ба хонандагони хурдсол таъсири тарбиявӣ мерасонад, аз аҳаммият холӣ нест. Мо дар мисол шеъри “Суруди сулҳхоҳон” – и А. Лоҳутиро, кидар он ҳиссиёти амиқи инсондӯстӣ, муҳаббат ба афроди башар, ғамхорӣ ба ояндаи насли наврас, даъват ба якдилӣ, ки дар дили кучаки хурдсолон тавоноӣ вақувват мебахшад, далели ин гуфтаҳоест:

“То кай нори ҷанг
Сӯзонад ҷаҳон,
То кай ғарқи хун
Ҷисми кӯдакон?
Барҳез баҳри сулҳ
Эй навъи башар,
Халқи ҳар кишвар
Аҳли ҳар забон!... ”[203,с.167]

Суруду таронаҳои эҷодкардаи А. Лоҳутӣ ба мавзӯҳои муҳими сиёсӣ низ бахшида шудааст, махсусан суруди “Султонови номдор” адиб, ки чунин оғоз мегардад:

“Султонови номдор,
Ба аспӣ худ шуд савор.
Душмани Шеро аз ӯ

Яксара шуд торумор...”[203, с. 64].

Дар бораи ин сурудҳо Ю.Бобоев қайд кардааст: “Лиризм суруд дар он аст, ки на фақат эҳсосоти шахси сароянда, балки инчунин ҳиссу фикри оммаҳои вақеи халқро дар ҳар замон ифода мекунад” [42, с.300].

Дар бораи сурудҳои таронаҳо хусусан суруди “алла” аз ҷониби модарон эҷод гардида ба фолклори умумӣворид карда шудааст.

Муҳаққиқ Г.Виноградов ба ҷанбаи суруди “алла” дар асри “Фолклори бачагона” (Детский фолклор быт, 1925) ишора кардааст: “Дар таҳқиқоти фолклоршиносони тоҷик, аз ҷумла дар асари Б.Шермухаммадов “Назми халқии бачагонаи тоҷик” ҷонибдорӣ ёфтааст” [188, с.8-9].

Фолклоршиноси тоҷик Б.Шермухаммадов дар асараш “Назми халқии бачагонаи тоҷик” (1973) овардааст: “Қисми калони фолклори хурдтараконро сурудҳои тарона, бозӣ ва маросимҳои ташкил мекунад, ки сароянда, иҷро ва ташкилкунандаи онҳо ҳама бачагонанд дар баъзе бозӣ ва маросимҳои мавсимии бачагон иштироки калонсолон ҳатмӣ шуморида мешавад” [167, с.34].

Таҳлили адабиёти бадеии бачагона ва таҷрибаи амалии педагогӣ нишон медиҳад, ки ҳолати эҳсосии хонандагони хурдсол дорони ду шакли асосӣ, ки ҳар кадоми он ба раванди ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ таъсири мустақим мерасонад.

1) Ҳолати эҳсоси мусоид.

Ин навъи ҳолат дар рафтори хайрхоҳона, муносибатҳои эҳтиромомез бо ҳамсолон, эҳсоси боварӣ ва эътимод нисбат ба омӯзгорон ва рафиқон, инчунин иштироки ҷаҳлонаи кӯдакон дар ҳаёти ҷамъиятии синф таҷассум меёбад. Воқеият нишон медиҳад, ки чунин ҳолати мусоиди эҳсосӣ барои рушди қобилиятҳои иҷтимоӣ, ташаккули ҳамдӯстӣ ва муоширати созанда асос мегузорад.

2) Ҳолати эҳсоси номусоид.

Ин шакл бештар дар тағйирёбии пайихами кайфият, хашмгинӣ, асабоният, бегонашавӣ, нобоварӣ ба худ, саркашӣ, эҳсоси нооромӣ ва эътимод надоштан нисбат ба омӯзгорону ҳамсолон зоҳир мешавад.

Дигаргунии рафтору муносибат, ҳолати равонӣ вазъи муносибат ва муоширатро дар фазои синф муташанниҷ гардонда, раванди таълиму тарбияро халалдор мегардонад. Ба вучуд овардани фазои солими таълиму тарбия боиси эҳсоси мусбат ва ташаккули тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ мегардад.

Чунин муҳит ба рушду камоли ахлоқии кӯдак таъсири муассир расонида, ба ӯ имкон медиҳад, ки хислатҳои мусбати шахсият, қобилиятҳои инфиродии худро инкишоф диҳад. Ташаккули ибтидоии арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар ин синну сол, пеш аз ҳама, дар шакли ғамхорӣ нисбат ба ҳамдигар, тавачҷуҳ ба эҳсосоти дигарон ва ташаккули услуби инсондӯстонаи муошират зоҳир мегардад. Ин раванд ба татбиқи консепсияи педагогии инсонгароёна, ки ба рушди шахсият равона шудааст, мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки хонандагон ҳангоми хониши асарҳои бадеӣ, боядбештар ба рушди нутқ, фарҳанги муошират, ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ ва қавӣ гардонидани ҳофизатаваҷҷуҳи маҳсус зоҳир намоянд. Зеро яке аз нишонаҳои аслии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ – нутқи раво, бо лутфу марҳамат, меҳрубон ва беолоиш мебошад, ки муҳити дӯстдоштанӣ ва муоширати солихро дар синф ба вучуд меорад.

Хулосаи боби дуюм

Тазаккур мебояд, ки адабиёти бадеӣ ва матнҳои ба таври мақсаднок интихобшуда дорои неруи баланди тарбиявӣ буда, истифодаи мунтазами онҳо дар раванди таълим ба ташаккули шахсияти хонандагон ва мутобиқсозии онҳо ба талаботи ҷомеаи мутамаддини муосир мусоидат мекунад. Адабиёти бадеии бачагонаи миллӣ ва ҷаҳонӣ, ки арзишҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеаро инъикос менамояд, дар ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакон нақши муҳим мебозад.

Бо назардошти зарурати рушди арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ, сатҳ ва меъёрҳои ташаккули ин арзишҳо дар марҳилаҳои ташкилию амалӣ, ҷустуҷӯӣ, иттилоотӣ ва андешакунӣ муайян карда шуданд.

Таҳқиқҳо нишон доданд, ки яке аз омилҳои таъсиргузор дар баланд бардоштани сатҳи ташаккули арзишҳо, истифодаи мақсадманд ва синнусолӣ мутобиқгардидаи адабиёти бадеӣ мебошад. Ин гуна матнҳо, агар дуруст интихоб карда шаванд, метавонанд дар инкишофи тафаккури ахлоқӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии инсонпарваронаи хонандагон нақши аслии дошта бошанд.

Аз таҳлилҳо муқаррар гардид, ки адабиётибадеии бачагона дар руҳияи ахлоқӣ, умумибашарӣ, меҳнатдӯстӣ тарбия намудани насли наврас нақши муҳим дорад. Нақши адабиёти рус ва тоҷик дар офаридани жанрҳои адабӣ хеле бузург аст, зеро ба воситаи офаридани қаҳрамонҳои асар мавқеи кӯдакон дар ҳаёт, фаъолияти минбаъдаи онҳо, ташаккули хислату сифат, пайравӣ ба қаҳрамонҳои мусбат, ки идеали ҳаётии кӯдакон мегарданд, аҳаммияти хосро мансубанд.

Тазаққур мебошад, ки асарҳои эҷодгардидаи адибони мо бо чандин забонҳои гуногун нашр гардидаанд, ки дар байни хонандагони адабиёти бадеии бачагона мақомро соҳиб шудааст. Асарҳои таълифнамудаи П. Толис, С. Айнӣ, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, С. Ҷавҳаризода ва дигарон намунаи беҳтарини асарҳои бачагона ба шумор меравад.

Дар адабиёти бадеии бачагона офаридани образҳои қаҳрамонҳои асар, хислату сифатҳои табиӣ онҳо, дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон таъсирбахш буда, дар ҳаёт ва зиндагӣ онҳо идеали худро интихоб намуда, ба онҳо пайравӣ менамоянд.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ маҳз дар ҳамин даврааҳаммияти хеле зиёд пайдо карда, дар заминаи ин худшиносӣ, ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонанда ташаккул меёбад.

Ҳамин тавр, дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ дар ХСИ ба воситаи корҳои таълимию тарбиявӣ созмон дода мешаванд:

- дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона матнҳои адабӣ, ҳикояву афсонаҳо, шеърҳои таронҳо ва дигар жанрҳои адабӣ ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ;

- ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона ба воситаи бозиҳои нақшофарӣ;

- ташкили корҳои мустакилона, иҷрои машқҳо, луғатомӯзӣ, корҳои гурӯҳӣ истифода бо усулҳои фаъоли таълим, аз қабили усули “Кластер”, “Диаграммаи Венн”, “Чархи андешаҳо” ва ғайра.

Ҳамаи ин боиси он мегардад, ки ба воситаи омӯзиши фанни забони тоҷикӣ дар рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона таъсири мусбат мерасонанд.

**БОБИ СЕЮМ. АРЗИШҶОИ АҲЛОҚӢ- БАШАРДӢСТИИ
ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ ТАВАССУТИ АДАБИӢТИ
БАЧАГОНА ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИӢ**

**3.1. Ташкил ва гузаронидани озмоиштаълимӢ бобати ташаккули
арзишҶои ахлоқӢ- башардӢсти хонандагони синфҶои ибтидоӢ тавассути
адабиӢти бачагона**

Муайян намудани сатх, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо дар раванди омӯзиши масъалаҳои ташаккули ААБ дар хонандагони синфҶои ибтидоӢ аҳаммияти махсуси илмӢ ва амалӢ дорад. Ин имконият медиҳад, ки дараҷаи рушди сифатҳои ахлоқӢ дар хонандагон ба таври объективӢ арзёбӢ гардида, самаранокии корҳои таълимӣ тарбиявӢ ва методикаи пешниҳодшуда муайян карда шавад.

Дар таҳқиқот меъёрҳои зерин ҳамчун асос қабул карда шудаанд:

1. Меъёри маърифатӢ – сатҳи дониши хонандагон оид ба меъёрҳои ахлоқӢ, фаҳмиши мафҳумҳои неқӣ, адолат, эҳтиром, ростқавлӣ, қобилияти шарҳ додани рафтори ахлоқӣтавассути намунаи мисолҳо;

2. Меъёри арзишӣ- муносибатӢ – муносибати мусбат нисбат ба меъёрҳои ахлоқӢ, эҳсоси эҳтиром ба калонсолон ва ҳамсабақон, омодагӣ ба ёри дигарон ва ҳамдардӣ;

3. Меъёри рафторӣ- амалӣ -зоҳир намудани рафтори ахлоқӣ дар вазъиятҳои таълимӣ ва ғайритаълимӣ, риояи қоидаҳои рафтор дар мактаб, иштирок дар корҳои гурӯҳӣ ва тарбиявӣ.

Дар асоси ин меъёрҳои муайяншуда нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод мегардад:

- риояи одоби муошират бо омӯзгорон ва ҳамсабақон;
- зоҳир намудани ростқавлӣ дар фаъолияти таълимӣ;
- масъулиятшиносӣ нисбат ба супоришҳои хонагӣ ва синфӣ;
- меҳрубонӣ, ҳамдардӣ ва ёрии ҳамдигарӣ;
- иштироки фаъолона дар корҳои ҷамъиятӣ.

Дар таҳқиқот се сатҳи асосии ташаккул муайян карда шудааст:

1. Сатҳи баланд – хонандагон дониши устувор ва муносибати бошуурона нисбат ба АА (арзишҳои ахлоқӣ) доранд. РАБ (рафтори ахлоқию башардӯстӣ) дар фаъолияти ҳаррӯза мустақилона ва пайваста зоҳир мегардад.

2. Сатҳи миёна- хонандагон дониши муайян оид ба ААБ доранд, онҳоро дар аксари ҳолатҳо риоя менамоянд. Муносибати мусбат ташаккул ёфтааст, аммо устувории рафтори ахлоқӣ ҳанӯз пурра таъмин нашудааст.

3. Сатҳи паст - хонандагон дониши нокифоя дар бораи меъёрҳои ахлоқӣ доранд, РАБ (рафтори ахлоқӣ – башардӯстӣ) бештар зери таъсири назорати беруна зоҳир мегардад. Муносибат ба арзишҳои ахлоқӣ ноустувор буда, дар вазъияти гуногун зуд тағйир меёбад.

Нишондиҳандаҳои ТААБ имконият медиҳад, ки раванди тарбияи ахлоқии ХСИ ба таврисамаранок ба роҳ монда шавад.

Дар шароити кунунии рушди маориф ТАБ насли наврас яке аз масъалаҳои афзалиятнок вamuҳимми низоми таҳсилот ба шумор рафта, хусусан дар синфҳои ибтидоӣ, ки марҳилаи асосии ташаккули шахсият ба ҳисоб меравад, рушди ААБ аҳаммияти махсус дорад. Бо назардошти ин зарурати муайян намудани сатҳи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ТАБ ба миён меояд, ки имкон раванди таълим арзёбӣ гардад.

Қорӣ намудани муносибати башардӯстона ба низоми таҳсилот, ки пояи он бар эътирофи арзишмандӣ, нодирӣ ва такрорнопазирии ҳар инсон гузошта шудааст, чараёни таълимро ба модели равияи шахсиятӣ равона месозад. Дар чунин равиш хонанда аз мавқеи қабулқунандаи сӯстӣ берун рафта, ба субъекти мустақили омӯзиш ва меҳвари раванд табдил меёбад. Омӯзиш дар ин ҳолат на танҳо интиқоли дониш, балки ташкили муҳите мебошад, ки имкони рушди инфиродӣ, ниғаҳдории эҳтиром ба шахсият ва ташаккули худшиносии кӯдакро фароҳам меорад.

Дар ин замина маводи таълимӣ бояд дорои мазмунибаландбошад, то ки чанбаҳои фалсафӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии таълимро инъикос кунад. Ба рушди тафаккури мантиқӣ ва эҳсосоти хонандагони синни хурдимактабӣ,

пеш аз ҳама саҳми илм ва техника, робитаи пешрафти иқтисодӣ бо арзишҳои ахлоқӣ ва башардӯстиро, ки инъикос менамоянд, мусоидат менамоянд.

Мазмун ва мундариҷаи таълим яке аз омилҳои асосӣ дар ташаккули шахсияте ба ҳисоб меравад, ки дорои ААБ мебошад. Маҳз мундариҷаи дуруст интихобшуда метавонад, дар шуури хонанда фаҳмиш, рафтор ва муносибатҳои инсонпарваронаро ташаккул диҳад. Маҳз тавассути интихоби дуруст ва ҳадафмандонаи маводи таълимӣ, ки арзишҳои инсондӯстӣ ва фарҳангиро дар бар мегирад, имкон фароҳам меояд, ки шахсияти кӯдак ба таври ҳамчоязеҳнӣ, ахлоқӣ ва эҳсосӣ рушд ёбад.

Дар педагогикаи анъанавӣ, ки бештар ба иҷрои вазифаҳои таълимии низоми маориф равона гардидааст, мазмуни омӯзиш ҳамчун маҷмуи донишҳо, малакаҳо, муносибатҳо ва эътиқодҳои ба тартиб даровардашуда фаҳмида мешавад. Маҳз ҳамин мазмун сатҳи рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва зеҳнии хонандагонро муайян намуда, нишон медиҳад, ки онҳо то чӣ андоза донишро дар амал истифода бурда метавонанд. Дар чунин равиши таълим дониш натиҷаи азхудкунии мундариҷаи доништа шуда, ҳамчун қисми муҳими таҷрибаи таърихӣ ва фарҳангии инсоният арзёбӣ мегардад.

Дар анъанаи классикии омӯзиш, дониш на танҳо ҳамчун маҷмуи иттилооти омӯхташуда, балки ҳамчун натиҷаи таҷрибаи тулонии башарият арзёбӣ мегардад. Дониш ба шахс имкон медиҳад, ки ба муҳити иҷтимоӣ ворид шавад, бо талаботи ҷомеа созгор гардад ва дар фаъолияти ҷамъиятӣ иштирок намояд, ки ин ҳолат чароғи иҷтимоӣшавӣ ва рушди шахсиятро тақвият мебахшад.

Мақсади таълиму тарбия ба рушди мутаносиби ҳамаҷонибаи шахс нигаронида шудааст ва дар заминаи мақсаду вазифаҳои таълим ғояҳои инсонгароёна, рушди ҷаҳонбинӣ, арзишҳои башардӯстона дар ХСИ омӯзиши фанни забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона бо ҳамин ҳадаф ба роҳ монда мешавад.

Мафҳуми инсонгароӣ дар таълим, ки бо равиши омӯзиширавияи шахсиятӣ ҳамоҳанг мебошад, нақши муҳим дар шаклгирии мазмун ва

сохтори барномаҳои таълимӣ дорад. Дар чунин фаҳмиш омӯзиш на танҳо интиқоли донишҳои тайёр аст, балки раванде мебошад, ки ба ташаккули шахсияти мустақил, дорои тафаккури озод ва меҳвари арзишҳои инсонии нек хидоят меёбад. Ин гуна дидгоҳ дар таҳқиқотҳои педагогии солҳои охир ҳамчун асоси методологӣ пазируфта шудааст ва ба рушди низоми маорифи инсонмеҳвар замина мегузорад.

Равиши инсонмеҳвари таълим, ки асосаш бар қабули арзишҳои башардӯстӣ гузошта шудааст, ба хонанда имкони интиқоби мундариҷаи омӯзишро мувофиқи завқу талаботи шахси фароҳам меорад. Чунин раванд ба қонеъсозии эҳтиёҷоти маънавӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии фард мусоидат намуда, таълимро ба василаи рушду худтакмилдиҳии шахсият табдил медиҳад. Чунин раванд на танҳо муносибати эҳтиромона ва инсондӯстона нисбат ба шахсияти рушдбандаро тақвият медиҳад, балки фазои тарбиявиро ба вучуд меорад, ки дар он худшиносӣ, худтанзимсозӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва баҳри худшиносӣ ҳамчун меъёрҳои муҳимми фарҳанги иҷтимоӣ ташаккул меёбанд [182, с.38-43].

Адабиёти бадеӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳимми ташаккули шахсияти хонанда дар раванди таълиму тарбия муайян гардидааст. Дар ин раванд нақши осори адибони бачагонахеле арзишманд аст. Ин жанрҳо дар ташаккули ТАБ (тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ), ки муҳарриқи рафтор ва муносибатҳои иҷтимоии кӯдак мебошанд, таъсири амиқ доранд.

Муҳаққиқ Л. Лидак қайд мекунад, ки “истифодаи асарҳои бадеӣ барои инкишофи андешаҳои инсонгароёна дар хонандагон аҳаммияти махсус дорад”[96]. Дар чунин матнҳои бадеӣ аксар вақт ҳолатҳои зиддиятнок ва муноқишаҳои образӣ тасвир мешаванд, ки дар онҳо арзишҳои «нек» ва «бад» муқоиса мегарданд. Ин муқоиса ба хонанда имкон медиҳад, ки паёмҳои ахлоқиро амиқтар эҳсос намуда, зишти рафтори нодуруст ва аҳаммияти интиқоби рафтори инсонпарваронаро дарк кунад

А. Д. Кошелева низ ба аҳаммияти эҷоди вазъиятҳои проблемавӣ, ки дар онҳо хонандагон метавонанд мустақилият, ҷафолияти эҷодӣ ва мавқеи

шахсии худро нишон диҳанд, таъкид мекунад. Ба фикри ӯ, “омӯзгор бояд ҳодисаҳои инъикосёфтaro дар асарҳои бадеӣ ҳамчун манбаи асосӣ барои инкишофи огоҳии ахлоқӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи кӯдакон истифода барад. Дар чунин вазъиятҳо хонандагон ҳодисаҳоро на ҳамчун воқеа, балки ҳамчун ҳолати ахлоқӣ арзёбӣ карда, имкони дарки арзишҳои инсонпарваронаро пайдо мекунанд” [199,с.159].

Муҳаққиқ Е.Е. Шишлова “равиши башардӯстонаро ба унвони модели фаъолсозандаи имкониятҳои инсонӣ дар шахсияти кӯдак” тавсиф кардааст. Ин модел дорои самтгирии амалӣ буда, пешбинӣ менамояд, ки кори таълимӣ дар ҳамкориҳои омӯзгор ва хонанда бо риояи қадамҳои пай дар пайи фаъолият ташкил ёбад [164, с.160].

Дар дарсҳои хониш, таҳлили муфассали хислатҳои мусбӣ ва манфии қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ, муқоисаи башардӯстии воқеӣ бо инсонпарварии зоҳирӣ, баррасии адолати иҷтимоӣ ва зухуроти беадолатӣ ба хонандагони хурдсол имконият медиҳад, ки бо ҷаҳони пурра ва гуногуни муносибатҳои инсонӣ ошно шаванд. Ин раванд на танҳо дидгоҳи ахлоқии кӯдаконро густариш медиҳад, балки онҳоро ба дарк, эҳтиром ва қадршиносии ғояҳои башардӯстона роҳнамоӣ мекунад.

Мундариҷаи таҳсилоти муосир набояд танҳо бар дастовардҳои илмӣ ва пешрафтҳои техникии замон асос ёбад, балки барои ташаккули комили шахсият зарур аст, ки дар баробари донишҳои фанӣ, унсурҳои инсоншиносӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ низ тарбия карда мешавад.

Мундариҷаи дуруст интихобшудаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки на танҳо дониш андӯзад, балки муносибат ва ҷаҳонбинии инсонпарварона эҳё гардида, дар раванди иҷтимоӣ шудан, арзишҳои умумибашариро ҳамчун меъёри рафтор қабул намояд.

Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ шахсиятӣ дар ҳоли ташаккулёбӣ зери таъсири маҷмуи омилҳо фарҳанги сиёсӣ, ҳуқуқӣ-иқтисодӣ, маънавӣ, омодагии ҷисмонӣ, таҷрибаи муоширати байнимиллӣ ва байнишахсӣ шакл мегиранд ва моҳияти воқеии худро пайдо мекунанд. Адабиёт ва донишҳои

инсонгароёна ҳамчун воситаҳои калидии ташаккули ҷаҳонбинии ахлоқӣ амал карда, ба фард имкон медиҳанд, ки муносибати арзишманд, масъулна ва огоҳона нисбат ба худ, дигарон ва муҳити иҷтимоӣ шакл диҳад.

Бояд як ҷиҳати дигарро қайд кардан зарур аст, ки дар китобҳои дарсӣ хеле кам ба матнҳои рӯ ба рӯ мешавад, ки ба мазаммати рафторҳои номақбули инсонӣ, ба монанди қаллобӣ, ҳанноӣ, фиреб, гирифтани ҳаққи дигарон, беэҳтиромӣ ба меҳнати дигарон, беҳурмати нисбат ба беморону калонсолон ва ҳамсолоннигаронида шуда бошанд. Маҳз ин гуна матнҳо метавонанд, имкони муҳимми ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагон бошанд, зеро онҳо бо роҳи бадеӣ паёмҳои рафтори нодурустро нишон дода, кӯдакро ба дарк кардани арзишҳои неқӣ, ростқавлӣ, эҳтиром ва ҳамдардӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Хусусияти башардӯстонаи таълим на танҳо дар азхудкунии мундариҷа ва ташаккули маҳорати хондани асарҳои бадеӣ ифода меёбад, балки пеш аз ҳама, ба рушди эҷодкорӣ, озодии фикрию зеҳнӣ, покизагии ахлоқӣ ва тавсеаи ҳамгироии шахсии омӯзгор ва хонандаи хурдсол равона мешавад. Ин раванд ба тарзи фаъол ва ҳадафманди инкишофи шахсияти кӯдак мусоидат мекунад ва муҳити таълимиро ба фазои инсонгароёна табдил медиҳад.

Бо мақсади муайянсозӣ ва дарёфти моҳияти мушкилоте, ки дар ташаккули ААБ ба миён меоянд, миёни 44 нафар омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ аз МТМУ №10-и ш. Душанбе, МТМУ №15-и ш. Ҳисор, МТМУ №132-и ш. Ваҳдат пурсишнома гузаронидем. Саволҳои пурсишнома ба таври зерин тарҳрезӣ гардида буданд:

1. Шумо ба хонандагони синфҳои I-IV кадом намудҳои малака ва унсурҳои фаъолияти мустақилона меомӯзонед?

2. Кадом воситаҳои фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсолро дар марҳилаи омодагӣ ба азхудкунии матни нав, дар марҳилаи дарки мазмуни он ва дар марҳилаи татбиқи донишҳо истифода мебаред?

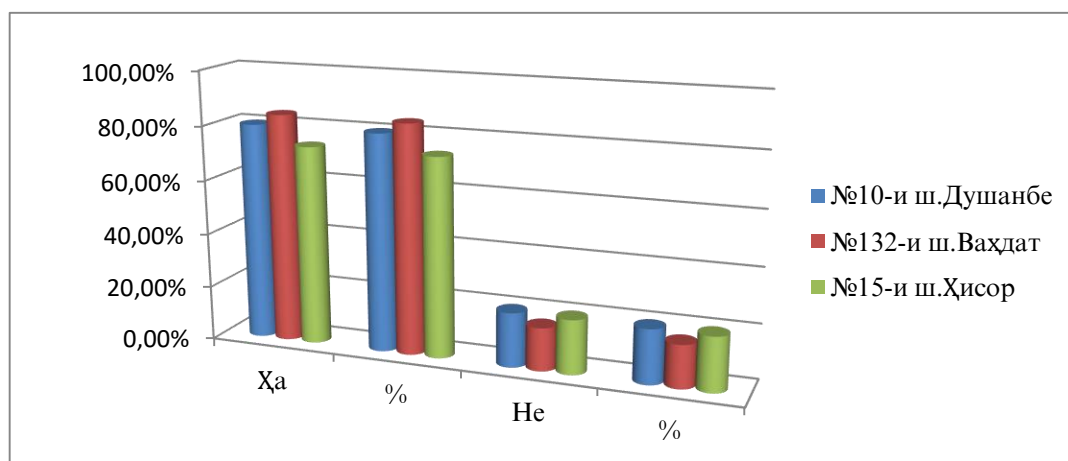
3. Бо мисолҳои мушаххас нишон диҳед, ки принципҳои муносибати арзишнигоронаро дар шароити гуманизатсияи таълим чӣ гуна дар марҳилаи шиносӣ бо маводи нав ва дар марҳилаи татбиқи донишҳои нав амалӣ месозед?

4. Дар хониши асарҳои бадеӣ ва ғаългардонии қобилиятҳои маърифатии ХСИ бо кадом мушкилиҳо бархурд гардидед?

Амалисозии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар ҷадвал ва диаграмма пешниҳод менамоем.

Ҷадвали № 9.

№	МТМУ	Миқдори омӯзгорони СИ	Ҳа	%	Не	%
1.	№10-и ш. Душанбе	10 нафар	8	80%	2	20%
2.	№132-и ш. Ваҳдат	19 нафар	16	84,2%	3	15,8%
3.	№15-и ш. Ҳисор	15 нафар	11	73,3%	4	26,7%
4	Ҷамъ:	44 нафар	35	79,5%	9	20,5%

Диаграммаи 1. Муайянсозии ташаккули сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Таҳлилҳо нишон дод, ки аз 44 нафар омӯзгорони МТМУ доирба саволҳои пешниҳодгардида чунин натиҷа гирифтём, ки аз 35 нафар омӯзгорон ба саволҳо посухи қонеъкунанда, ки 79,5%-ро ташкил дод. Аз 9

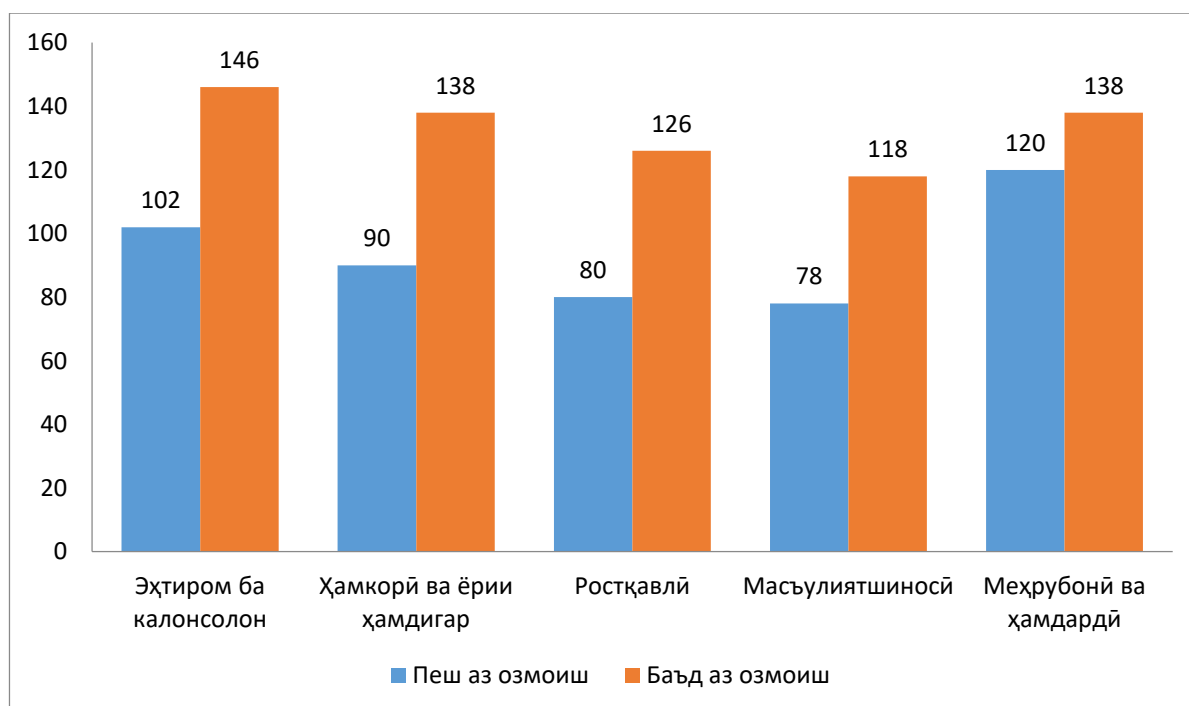
нафар омӯзгорон ба саволҳо ҷавобҳои пурра дода натавонистанд, ки 20, 5%-ро ташкил медиҳад.

Барои баланд бардоштани сатҳи арзиши ААБ дар синфҳои ибтидоӣ (440 нафар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ №10-и ш.Душанбе, №15-и ш.Ҳисор ва №132- ш.Ваҳдат) дар омӯзиши забони тоҷикӣ таваассути адабиёти бачагонаназарсанҷӣ гузаронидем.

Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали № 10.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №10	Синф 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	150		102 н.	68%	146 н.	97,3%
2.	Ҳамкорӣ ва ёри хамдигар	150		90 н.	60%	138 н.	92%
3.	Ростқавлӣ	150		80н.	53,3%	126 н.	84%
4.	Масъулиятшиносӣ	150		78н.	52%	118 н.	78,7%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	150		120н.	80%	138 н.	92%

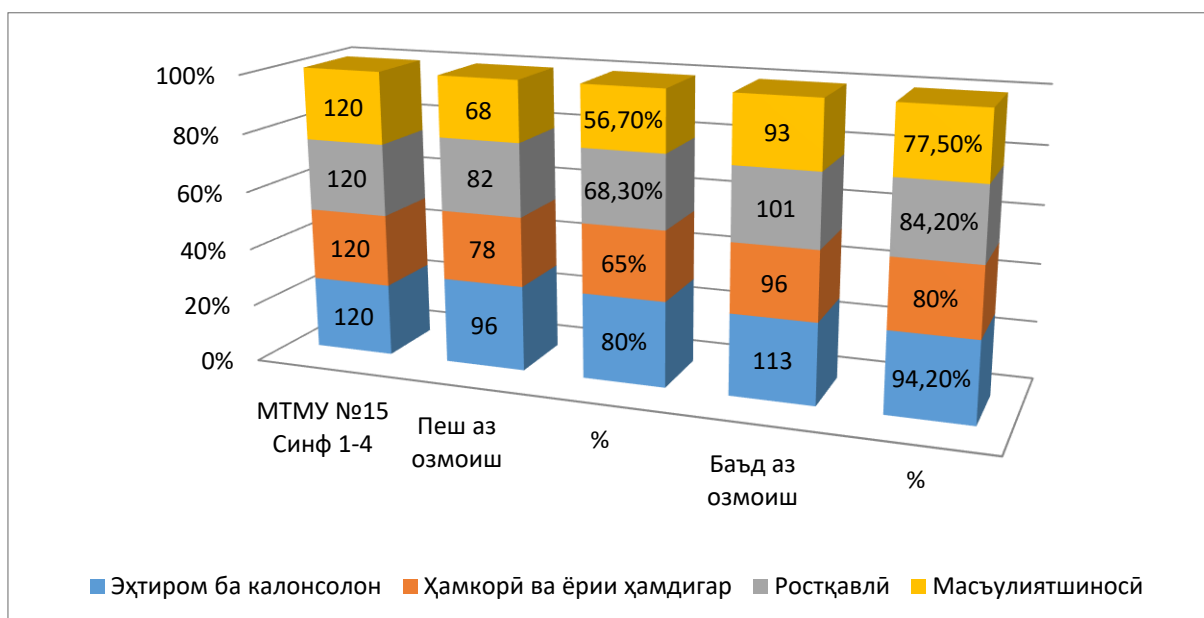

Диаграммаи №2. Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Сатхи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали №11.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №15	Синф 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	120н.		96 н.	80%	113 н	94,2%
2.	Ҳамкорӣ ва ёриҳои ҳамдигар	120н.		78 н.	65%	96 н.	80%
3.	Ростқавлӣ	120н.		82 н.	68,3%	101н.	84,2%
4.	Масъулиятшиносӣ	120 н.		68 н.	56,7%	93 н.	77,5%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	120 н.		103 н.	85,8%	118 н.	98,3%

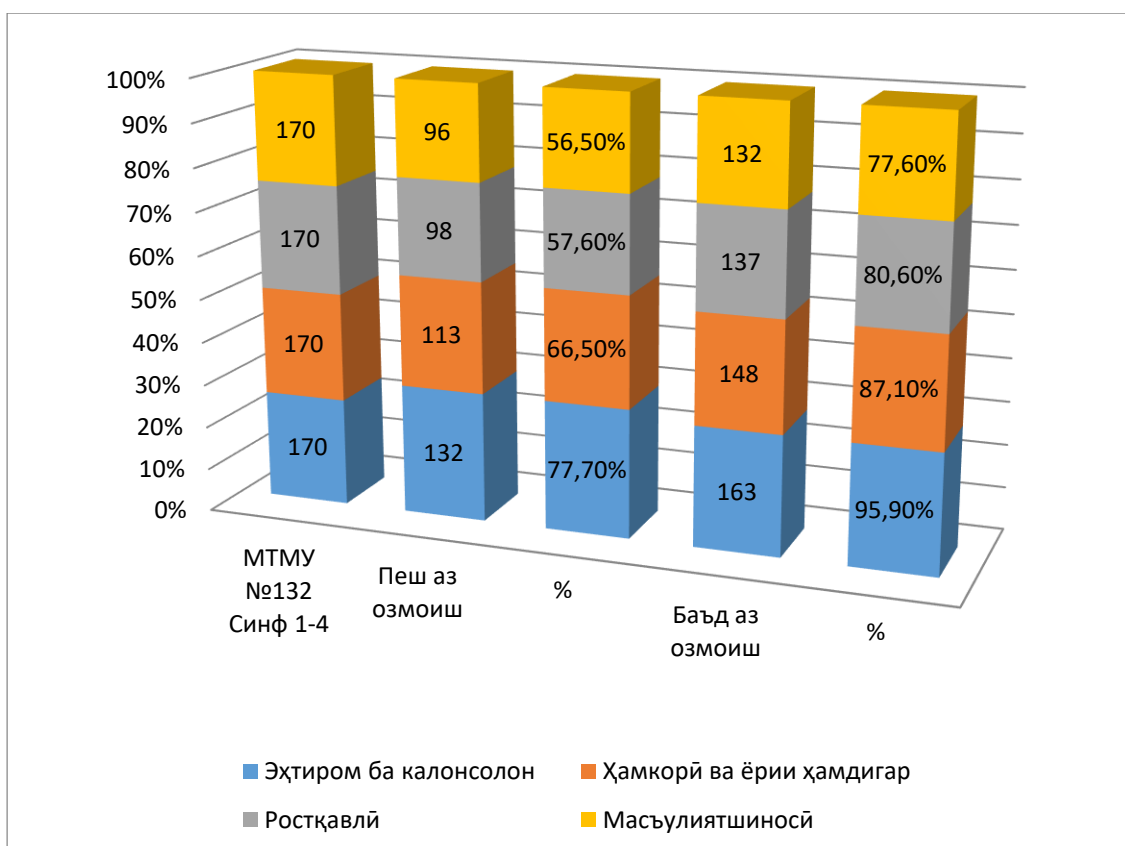

Диagramмаи №3. Сатхи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Сатхи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Ҷадвали №12.

№	Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ	МТМУ №132	Синф 4	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Эҳтиром ба калонсолон	170 н.		132 н.	77,7%	163 н.	95,9%
2.	Ҳамкорӣ ва ёриҳои ҳамдигар	170 н.		113 н.	66,5%	148 н.	87,1%
3.	Ростқавлӣ	170 н.		98 н.	57,6%	137 н.	80,6%
4.	Масъулиятшиносӣ	170 н.		96 н.	56,5%	132 н.	77,6%
5.	Меҳрубонӣ ва ҳамдардӣ	170 н.		156 н.	91,8%	166 н.	97,6%

Диagramмаи №4. Сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

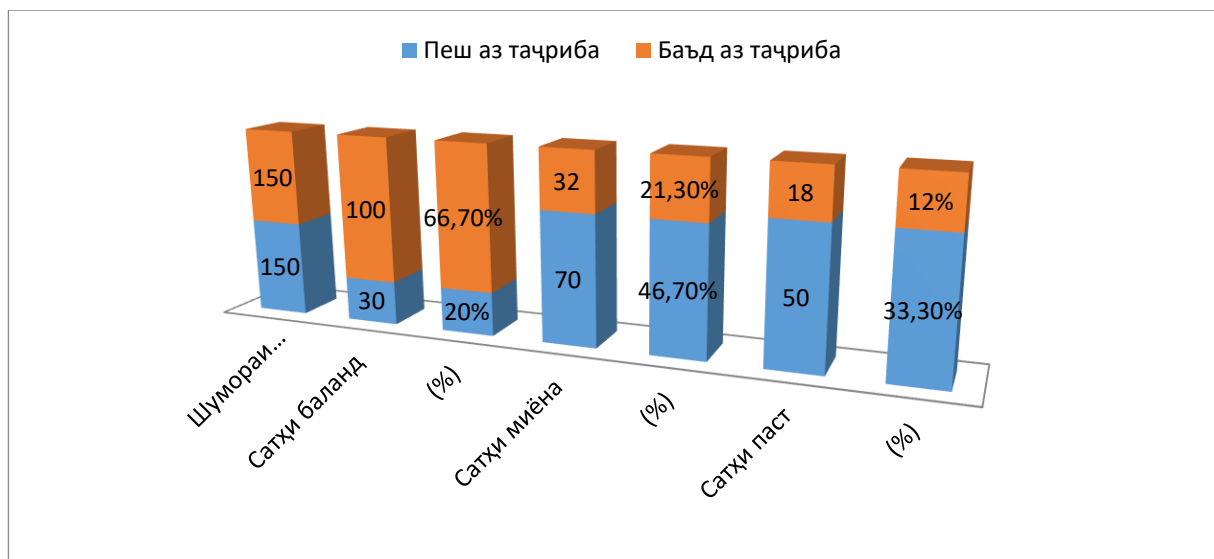
Натиҷаҳои озмоиш нишон медиҳанд, ки баъд аз татбиқи корҳои мақсадноки сатҳи ТААБ дар ХСИ ба таври назаррас баланд гардидааст.

Корҳои таълимию тарбиявӣ тавассути матнҳои ахлоқӣ ва суҳбатҳои методӣ гузаронида шуданд, ки қадвали он нишон дода шудааст.

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии MTMU №10-и ш. Душанбе.

Қадвали №13

№	Нишондиҳандаҳо	Шумораи хонандагон	Сатҳи баланд	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	150 н.	30	20%	70	46,7%	50	33,3%
2.	Баъд аз таҷриба	150	100	66,7%	32	21,3%	18	12%

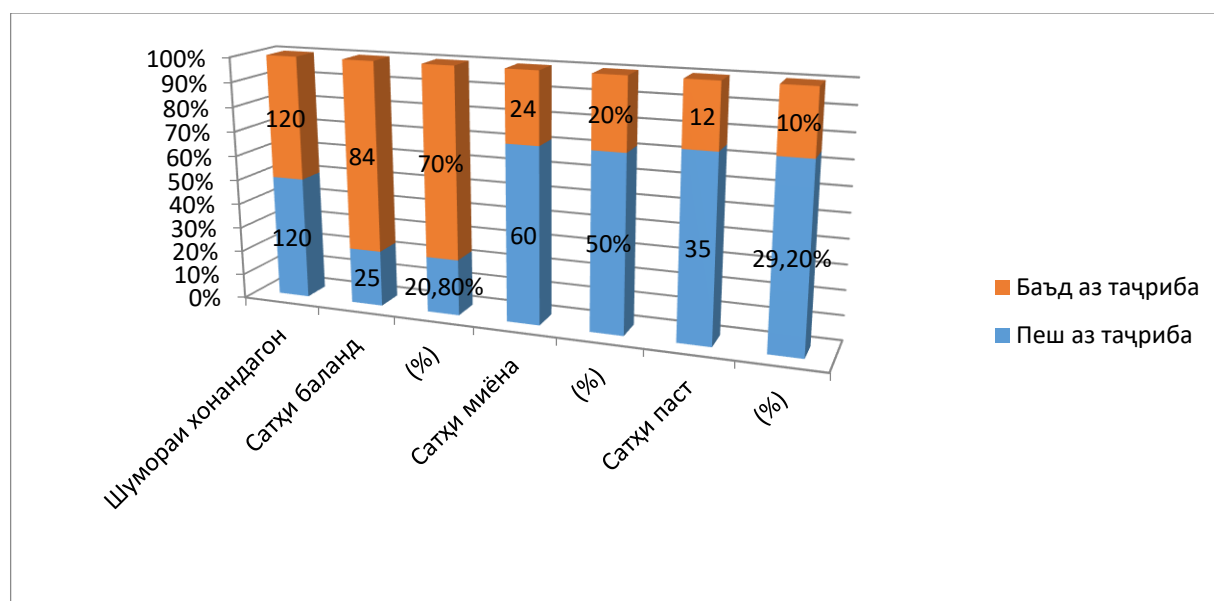

Диаграммаи №5. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 10-и ш. Душанбе

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 15-и ш. Ҳисор.

Ҷадвали №14.

№	Нишондиҳандаҳо	Шумораи хонандагон	Сатҳи баланд	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	120 н.	25	20,8%	60	50%	35	29,2%
2.	Баъд аз таҷриба	120 н.	84	70%	24	20%	12	10%

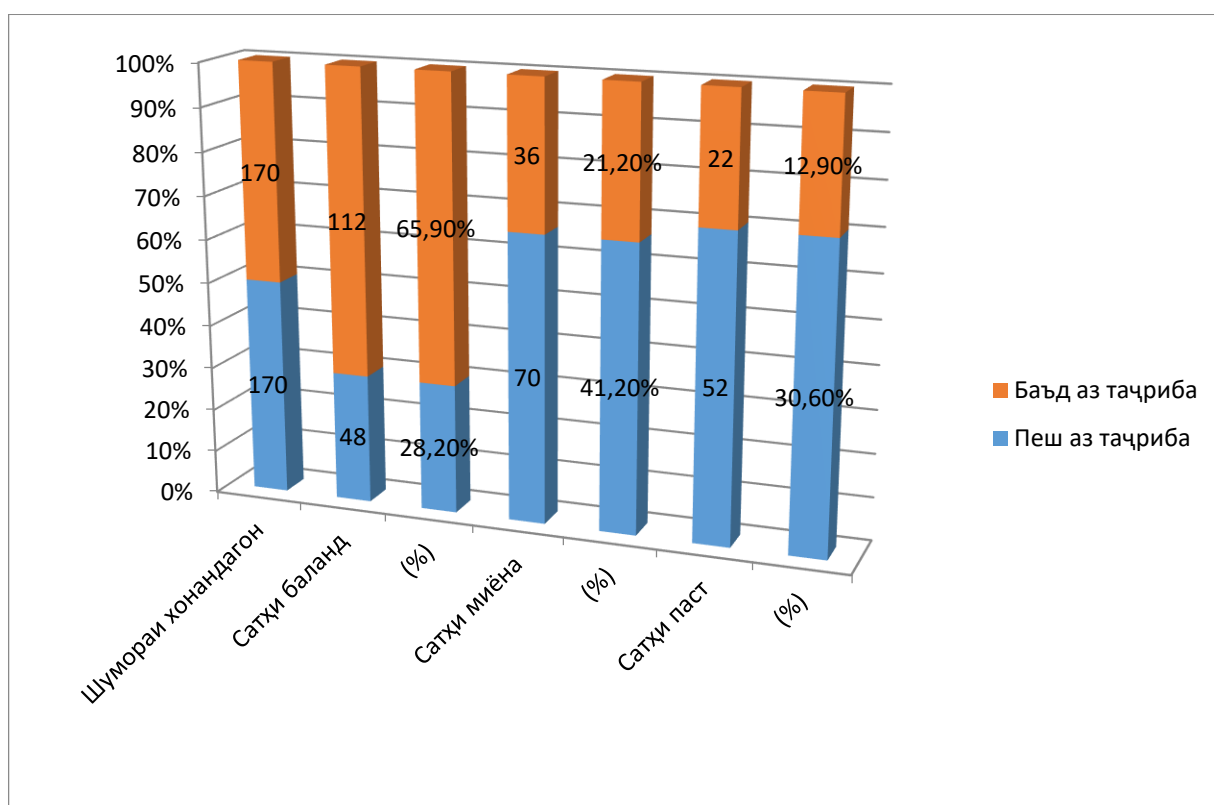

Диаграммаи №6. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 15-и ш. Ҳисор

Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 132-и ш. Ваҳдат.

Ҷадвали №15.

№	Нишонди- ҳандаҳо	Шумора и хонандаг он	Сатҳи балад	(%)	Сатҳи миёна	(%)	Сатҳи паст	(%)
1	Пеш аз таҷриба	170н.	48	28,2%	70	41,2%	52	30,6%
2.	Баъд аз таҷриба	170 н.	112	65,9%	36	21,2%	22	12,9%

Диagramмаи №7. Натиҷаи корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоии МТМУ № 132-и ш.Ваҳдат

Натиҷаи озмоиши корҳои таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои хониш ва забони тоҷикӣ дар семуассиса: МТМУ №10-и ш.Душанбе, №15- и ш.Ҳисор ва №132- и Ваҳдат чунин нишон дод:

1.МТМУ №10-и ш.Душанбе:

Сатҳи баланд- аз 20% ба 66,7% боло бурда шуд.

Сатҳи миёна – аз 46,7% ба 21,3% васатҳи паст – аз 33,3% ба 12%.

2.МТМУ №15-и ш.Ҳисор:

Сатҳи баланд – аз 20,8% ба 70% боло бурда шуд.

Сатҳи миёна -аз 50% ба 20% ва сатҳи паст – аз 29,2 ба 10%.

3.МТМУ №132- и ш.Ваҳдат:

Сатҳи баланд- аз 28,2% ба 65,9 боло бурда шуд.

Сатҳи миёна- аз 41,2 % ба 21,2% ва сатҳи миёна – аз 30,6% ба 12,9%.

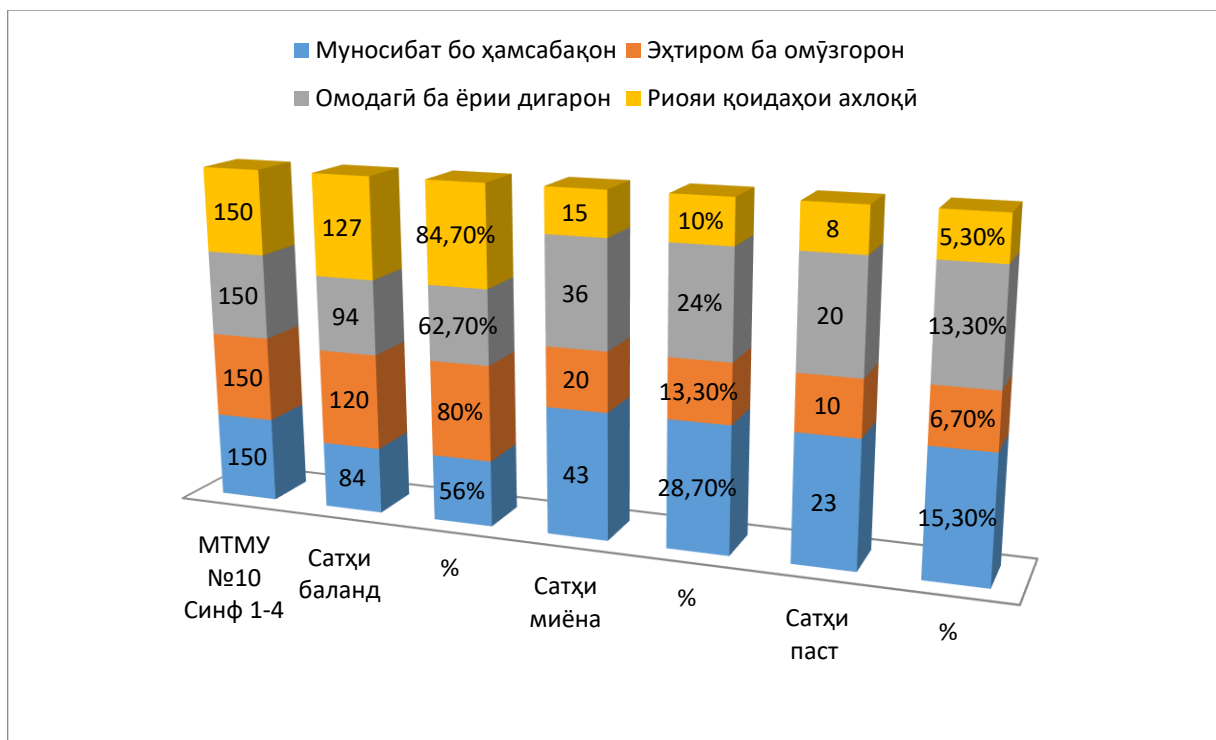
Дар гурӯҳи таҷрибавӣ тағйироти назаррас мушоҳида гардид, ки самаранокии методикаи пешниҳод шударо исбот мекунад.

Муқоисаи натиҷаҳои гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ нишон медиҳад, ки истифодаи методикаи таҳияшуда дар ТААБ таъсири мусбат расонидааст.Чадвал ва диаграммаҳо нишон медиҳад, ки дар синфҳои ибтидоӣ аз татбиқи методикаи пешниҳод шуда сатҳи арзишҳои ахлоқӣ-башардӯсти ба таври мунтазам баланд гардидааст.

Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯйи нишондиҳандаҳо.

Чадвали №16.

№	Нишондиҳандаҳо	МТМУ № 10	Синфи 1-4	Сатҳ и баланд	%	Сатҳ и миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Муносибат бо ҳамсабақон	150		84	56%	43	28,7 %	23	15,3%
2	Эҳтиром ба омӯзгорон	150		120	80%	20	13,3 %	10	6,7%
3	Омодагӣ ба ёри дигарон	150		94	62,7%	36	24%	20	13,3%
4	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ	150		127	84,7%	15	10%	8	5,3%

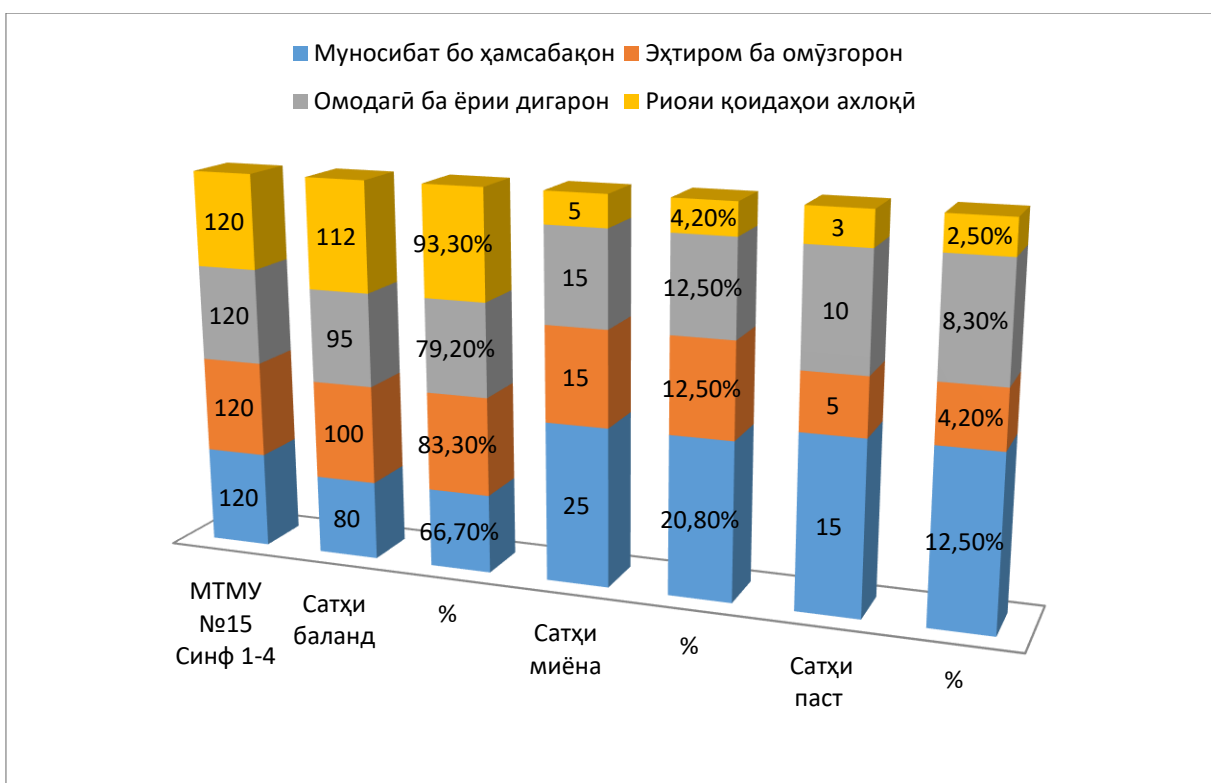

Диagramмаи №8. Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо

Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо.

Ҷадвали №17.

№	Нишондиҳандаҳо	МТМУ У № 15	Синфи 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Муносибат бо ҳамсабақон	120		80	66,7%	25	20,8%	15	12,5%
2	Эҳтиром ба омӯзгорон	120		100	83,3%	15	12,5%	5	4,2%
3	Омодагӣ ба ёрии дигарон	120		95	79,2%	15	12,5%	10	8,3%
4	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ	120		112	93,3%	5	4,2%	3	2,5%

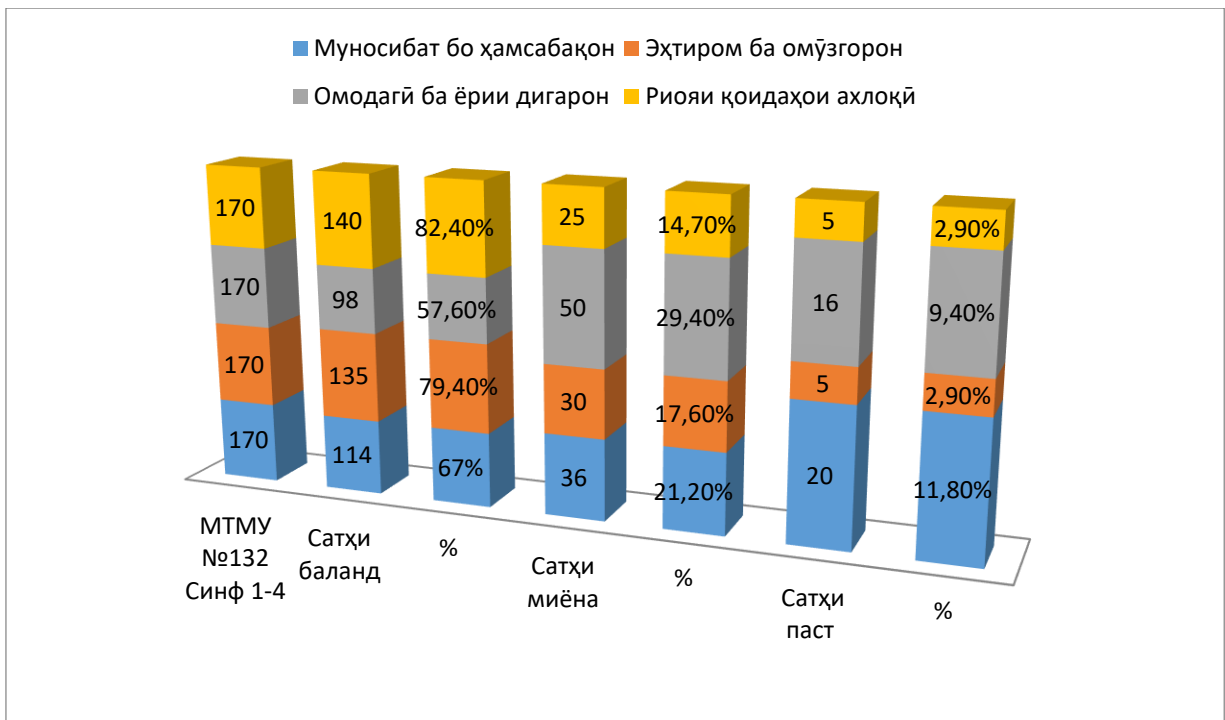

Диagramмаи №9. Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо

Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо.

Ҷадвали №18.

№	Нишондиҳандаҳо	MTMU № 132	Синфи 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1.	Муносибат бо ҳамсабақон	170	114	67%	36	21,2%	20	11,8%	
2.	Эҳтиром ба омӯзгорон	170	135	79,4%	30	17,6%	5	2,9%	
3.	Омодагӣ ба ёрии дигарон	170	98	57,6%	50	29,4%	16	9,4%	
4.	Риояи қоидаҳои ахлоқӣ	170	140	82,4%	25	14,7%	5	2,9%	

Диаграммаи №10. Дарачаи рушди сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ аз рӯи нишондиҳандаҳо

Натиҷаҳои озмоиш нишон дод, ки дар рушди сифатҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мутобиқи нишондиҳандаҳо 1. **МТМУ №10- и ш. Душанбе**- аз 150 нафар хонандагон: сатҳи баланд- 1.- 56%; 2- 80%; 3- 62,7%; 4- 84,7% ; сатҳи миёна- 1- 28,7%; 2- 13,3%; 3-24%; 4- 10%; сатҳи паст – 1-15,3% ; 2- 6,7% ; 3-13,3% ; 4-5,3% -ро ташкил дод.

2. **МТМУ №15- и ш. Ҳисор**- аз 120 нафар хонандагон: сатҳи баланд- 1.- 66,7% ; 2- 83,3%; 3- 79,2%; 4- 93,3%; сатҳи миёна – 1- 20,8%; 2-12,5%; 3- 12,5%; 4-4,2%; сатҳи паст – 1-12,5%; 2-4,2%; 3-8,3%; 4-2,5%- ро ташкил дод.

3. **МТМУ №132- и ш. Ваҳдат**- аз 170 нафар хонандагон: сатҳи баланд- 1.- 67%; 2- 79,4%; 3- 79,4%; 4- 82,4%: сатҳи миёна – 1-21,2%; 2-17,6%; 3-29,4%; 4-14,7%; сатҳи паст – 1-11,8%; 2-2,9%; 3-9,4%; 4-2,9%-ро ташкил дод.

Таҳлили натиҷаҳо нишон дод, ки бархе аз хусусиятҳои умумии шавқу завқи хонандагон дар МТМУ- шаҳру ноҳияҳо шабоҳати назаррас доранд. Ин дурустии методологияи таҳқиқоти интихобшуда ва эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро тасдиқ менамояд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз нишондиҳандаҳои муҳими сатҳи ташаккули шавқу завқи маърифатӣ муносибати хонандагони хурдсол ба фанҳои таълимӣ мебошад. Таваччуҳи

ХСИ бештар дар омӯзиши ЗТ дар ҳамгирой бо АБ зоҳир мегардад. Асарҳои бадеӣ ва матнҳои китобҳои дарсӣ, ба ниёзҳои маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҷавобгӯ буда, сатҳи ТААБ ХСИ-ро баланд мебардоранд.

Аз натиҷаҳои озмоишӣ маълум гардид, ки барои ТААБ ХСИ омӯзгорон аз роҳи усулҳои гуногуни самараноки таълим истифода бурда, тарбияи АБ-ии онҳоро ба воситаи хониши ҳикояҳо, қиссаҳо, афсонаҳо, шеърҳои таронаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, тезгӯяҳо, иҷрои машқҳо, матнҳои, ки хусусияти тарбиявӣ доранд, афзун мегардонанд. Адабиёти бадеии бачагона бо имконияти бузурги бадеиву эҳсосӣ худ ҳамчун воситаи таъсиргузори ташаккули арзишҳои шахсият амал мекунад ва ба танзими муносибатҳои кӯдак бо ҳамсолон, калонсолон ва муҳити атроф мусоидат менамояд.

Аз ин рӯ, истифодаи илмӣ-асоснок, пайдарпай ва мақсадноки адабиёти бадеии бачагона дар зинаи ибтидоӣ яке аз омилҳои тарбиявии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ ба ҳисоб меравад ва метавонад, ба баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ ва рушди шахсияти нав ташаккулбанда таъсири мусбат расонад.

3.2. Таҳлили натиҷаҳои озмоиши таълимӣ ва арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқию – башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ

Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи АББ барои намунаи рафтор, муносибатҳои инсонӣ ва дарки меъёрҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ барои ХСИ як манбаи пурқуввати таъсиррасонӣ ба шумор рафта, кӯдакон ба муҳтавои бадеӣ на танҳо ҳамчун матн хонданӣ, балки ҳамчун таҷрибаи эҳсосӣ ва иҷтимоӣ муносибат карда, воқеиятҳои ахлоқиро тавассути қаҳрамонҳои асарҳо беҳтар дарк менамоянд.

Бо назардошти вазифаҳои тадқиқот, озмоиш дар ду марҳила сурат гирифт:

1. Марҳилаи ташхисӣ - муайян кардани сатҳи ибтидоии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар хонандагон.

2.Марҳилаи ташаккулдиҳанда - муайян намудани он, ки барномаҳои махсуси хониши бадеӣ то чӣ андоза метавонанд рушди ин арзишҳоро тақвият бахшанд.

Маълумоти бадастомада исбот намуд, ки истифодаи мақсадноки адабиёти бадеӣ дар таълими ибтидоӣ метавонад, ба ташаккули муносибатҳои башардӯстона, эҳсоси ҳамдардӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва қобилияти арзёбии рафтор аз мавқеи ахлоқӣ таъсири назаррас расонад.

Ҳадафи асосии озмоиши санҷишӣ воқеияти фарзияи тадқиқотӣ дар бораи нақши адабиёти бадеӣ дар ТАБ-иХСИ мебошад. Адабиёти бадеии бачагонахусусияти раванӣ ва синнусолии кӯдаконро ба эътибор гирифта, бо забони сода, образҳои зинда ва ҳодисаҳои фаҳмо таъсири тарбиявӣ мерасонад. Қаҳрамонҳои асарҳои бачагон аксаран намунаи рафтори нек ё нодурустанд, ки хонандагон ба воситаи муқоиса ва ҳамдардӣ хулоса мебароранд.

Бояд қайдкард, ки дарсҳои ЗТ на танҳо омӯзиши хондану навиштан, балки воситаи тарбияи маънавии ХСИ бошад. Ҳар як машқи ЗТ, аз қабili хониш, саволу ҷавобҳо, иҷрои машқҳо, навиштани иншо, нақли ҳикояву афсонаҳо дорои мазмуни баланди ахлоқӣ- башардӯстӣ буда, дар ташаккули сифату хислатҳои бачагон таъсири мусбат мерасонад.

Қорҳои озмоишии анҷомдодаи мо дорои чараёни бисёрзинагӣ буда, татбиқи он дар доираи се фосолаи мустақил сурат пазируфт.

Зинаи нахуст (2020–2021) ба омӯзиши муфассали захираҳои илмӣ бахшида шуд. Дар ин марҳила маҷмуи адабиёти мавриди назар, аз монографияҳои соҳавӣ то диссертасияҳо ва таҳқиқоти назариявии дорои заминаҳои фалсафӣ, педагогӣ, методологию методикӣ, равоншиносӣ, сотсиологӣ, фарҳангшиносӣ, миллӣ-маънавӣ ва филологӣ ба таври муқоисавӣ таҳлил гардид. Бо тақия ба ин манобеъ, таҷрибаи таълимии насли устодони пешин ва пайравони замони нав ҷамъоварӣ ва муқоиса шуд. Дар натиҷа, равиши таҳқиқотӣ муайян гардида, асосҳои методологӣ ва механизмҳои

амалисозии ғояҳои илмӣ мушаххас доништа шуданд, ки минбаъд ҳамчун манбаи оғоз барои марҳилаҳои таҳқиқотии баъдӣ хизмат намуданд.

Дар марҳилаи дуюм (2022–2023), модели таҳияшудаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки дар асоси маълумотҳои марҳилаи аввал ба вуҷуд омада буд, ба таври таҷрибавӣ дар амалияи педагогӣ санчида шуд. Модел тавассути қорӣ намудани хониши адабиёти бадеии бачагона дар раванди таълимҳам дар фаъолияти синфӣ ва ҳам дар шаклҳои берун аз синфӣ татбиқ карда шуд. Ин озмоиш ба мо имкон дод, ки барномаи махсуси таълимӣ-тарбиявӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳия ва асоснок намоем.

Дар марҳилаи сеюм (2024–2025), натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқоти педагогӣ коркард, таҳлил ва ба низом дароварда шуда, хулосаҳои илмӣ ва амалии он ҷамъбаст гардиданд. Пешниҳоди таҳияи тавсияҳои методӣ дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар таълиму тарбияи ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АББ.

Арзёбии сатҳи инкишофи АБ ХСИ бо истифода аз методҳои нақл, суҳбат, машқ, нақшофарӣ, пурсишнома (анкета), хониши матн, қорҳои гурӯҳӣ, қорҳои ду нафарӣ, луғатомӯзӣ, эҳсосияи математикӣ ва ғайра гузаронида шуд. Ин методҳо бо дарназардошти шароити муассисаҳои озмоишӣ ва имкониятҳои синну соли хонандагон интихоб гардида, имкони таҳқиқи нисбатан объективӣ ва боэътимоди вазъи мавҷударо фароҳам оварданд.

Дар марҳилаи озмоишии ТААБ вазифаҳои зерин иҷро гардиданд: пеш аз ҳама, сатҳи воқеии истифодаи адабиёти бадеии бачагона дар синфҳои ибтидоӣ омӯхта шуда, самаранокии баҳрабардории ҳадафмандона аз ин навъи адабиёт барои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони хурдсол муайян карда шуд. Ҳамзамон, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва усулҳои таҳлили сатҳи ташаккул ва рушди ААБ мушаххас гардиданд.

Меъёрҳои арзёбии сатҳи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ дар раванди истифодаи адабиёти бадеии бачагона чунин муайян гардиданд:

1. Худогоҳӣ: Донистани сифатҳо, намунаҳо ва анъанаҳои фарҳанги ахлоқӣ-башардӯстии миллӣ ва умумибашарӣ, ошноӣ бо таҷрибаи ахлоқии миллатҳои дигар.
2. Забон ва фарҳанг: Доир будан ба забони адабии тоҷикӣ, шиносӣ бо адабиёти мардумии башардӯстӣ ва анъанаҳои шифоҳии миллӣ.
3. Рафтор: Амалу рафтори мувофиқ ба меъёрҳои ахлоқӣ, муносибати эҳтиромомез бо одамон, ҳайвонот ва табиат; қобилияти интиҳоби мустақилонаи амалҳои иҷтимоӣ ва дарки мақоми иҷтимоии худ.
4. Андешаи арзишӣ: Қобилияти ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстӣ, интиқоли намунаҳои рафтори ахлоқӣ ба ҳамсолон, арҷгузорӣ ба арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ.

Бо тақия ба маҷмуи натиҷаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҳлили нишондодҳои бадастомада, мо имкони муайян намудани сатҳи ташаккули ААБ-и ХСИ-ро дар заминаи истифодаи адабиёти бадеии кӯдакона ба даст овардем.

Дар амал нишон дода мешавад, ки иштироки гурӯҳи мазкури хонандагон дар чорабиниҳо ва фаъолиятҳои дорои мазмуни ахлоқӣ-башардӯстӣ одатан на бар асоси ташаббус ва ангезаи дохилии ҳуди онҳо, балки бештар дар шакли иҷрои дастур ва тавсияи омӯзгор сурат мегирад.

Маҳаки асосии таҳқиқоти мо дар марҳилаи аввал мушоҳидаи раванди таълим ва тарбияи ААБ дар муассисаҳои таҳсилотӣ тавассути истифодаи адабиёти бадеии бачагона буд. Озмоиши педагогӣ, ки мо анҷом додем ва ба муайян намудани омилҳои таъсиргузор ба ТААБ-и хонандагони хурдсол равона гардида буд, дорои хусусиятҳои методологии махсус мебошад.

Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ – башардӯстии ХСИ дар асоси принсипи эҷоди вазъиятҳои мушкилӣ, ташкили фаъолияти инфиродӣ, муколамаи омӯзгор бо хонанда ва инъикоси босистемаи натиҷаҳои фаъолият амалӣ гардид. Ин усулҳо на танҳо сатҳи фаъолиятҳои маърифатии хонандагонро баланд бардоштанд, балки ба онҳо имконият доданд, ки арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро дар амал, бо тафаккури мустақилонава бо идроки иҷтимоӣ-ахлоқӣ таҷриба намоянд.

Дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ хониши ифоданоки асарҳои бадеӣ яке аз самараноктарин воситаҳои таъсиррасонӣ ба раванди ташаккули шахсияти кӯдак ба шумор меравад. Ин усул на танҳо шавқи хонандагонро ба омӯзиш бедор менамояд, балки хислатҳои инсондӯстӣ, хоксорӣ, меҳрубонии онҳоро низ дар онҳо рушд медиҳад. Хониши ифоданоки асарҳои бадеӣ дар кӯдакон қобилияти мушоҳидакориро тақвият бахшида, барои дарк ва омӯзиши хислатҳои одамони дигар, арзёбии рафтори худ ва ҳамсолон замина фароҳам меорад. Мушоҳидаи рафтор, таҳлили содаи хислатҳои ҳамсолон ва муқоисаи онҳо ба кӯдак имкон медиҳад, ки зиддиятҳои ахлоқиро дарк намуда, моҳияти мушкилотро бифаҳмад.

Барои ҳалли самараноки вазифаҳои гузошташуда усулҳои зерин ба кор бурда шуданд: муайян кардани шавқи инфиродии хонанда дар ҳамкорӣ бо ӯ, гузаронидани мушоҳидаҳои мақсаднок тибқи нақша, хониши ҳикояҳо ва шеърҳо, ташаккули дарки зебӣ, муқоиса, арзёбии рафтори нек ё нодурусти рафқон, омӯзиш ва худбаҳогузори хислатҳои шахсӣ. Хонандагон тавассути методи мушоҳида муқоисаи хислатҳои нек ва бади инсониро муайян менамоянд. Тавассути усули бозӣ хонандагон нақши қаҳрамонҳои асарро мебозанд ва тавассути пайравӣсифатҳои ҳақиқии худро рушд медиҳанд. Дар ҷараёни бозӣ хонандагон андешаҳои худро ба таври шифоҳӣ баён карда, тавассути ҳаракат, чехра, ишора ва амал исбот менамоянд, ки хислат ё рафтори интихобшуда чӣ гуна зуҳур меёбад.

Пас аз анҷоми бозии дидактикӣ мушоҳида шуд, ки дар хонандагон майли бештар ба мушоҳидаи рафтори худ, муқоисаи он бо рафтори ҳамсолон ва баҳо додан ба амалҳои ахлоқӣ ташаккул меёбад. Ин раванд исбот намуд, ки истифодаи усулҳои фаъолгардонандаи таълим метавонад, ба рушди арзишҳои ахлоқӣ ва ҳудогоҳии кӯдакон таъсири назаррас расонад.

Дар раванди омӯзиши 3Т методи ҳавасмандгардонӣ нақши муҳим дорад. Ба ин навъи дастгирӣ бештар он хонандагон ниёз доранд, ки дар худ нобоварӣ зоҳир намуда, ҳангоми иҷрои вазифаҳо шармгин мешаванд ва аз хатоӣ ҳарос доранд. Дар чунин ҳолат омӯзгор бо истифода аз ифодаҳои

хавасмандкунанда ба монанди: «Зик нашав, боз як бор кӯшиш кун!», «Натарс, идома деҳ!», «Албатта, ту метавонӣ!», «Ман мутмаинам, ки ту муваффақ мешавӣ!» ба кӯдак қувваи равонӣ мебахшад ва эҳсоси боварӣ ба худ ва имкониятҳои шахсиашро таҳким мебахшад.

Ин мисол нишон медиҳад, ки руҳбаландсозии мунтазам метавонад ба тағйири куллии худшиносӣ, фаъолият ва ташаккули арзишҳои ахлоқии кӯдак мусоидат намояд.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки хониши ифоданоки асари бадеӣ дар беҳбудии нутқ, тафаккур ва рафтори кӯдакон мусоидат мекунад. Истифодаи хониши ифоданок дар синфҳои ибтидоӣ яке аз роҳҳои муҳимми ташаккули арзишҳои ахлоқӣ ва инсонпарварии хонандагон мебошад.

Ҳамин тавр, истифодаи роҳи усулҳои таълим дар омӯзиши ЗТ дар ХСИ боиси рушди масъулиятпазирӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳрубонӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва амсоли инҳо мегардад.

Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон доданд, ки на ҳамаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ қобилияти муқоиса, таҳлил ва таркиббандии фикрро дар муайян намудани рафтори неку бади инсонӣ ва муносибатҳои байниафродӣ ба таври кофӣ нишон медиҳанд. Агар чунин хусусиятҳои тафаккур дар ҳамин зинаи таҳсил сари вақт ташаккул дода нашаванд, рушди минбаъдаи онҳо дар синфҳои болотар душвор гардида, ин қобилиятҳо метавонанд дар давоми умр ноқис боқӣ монанд.

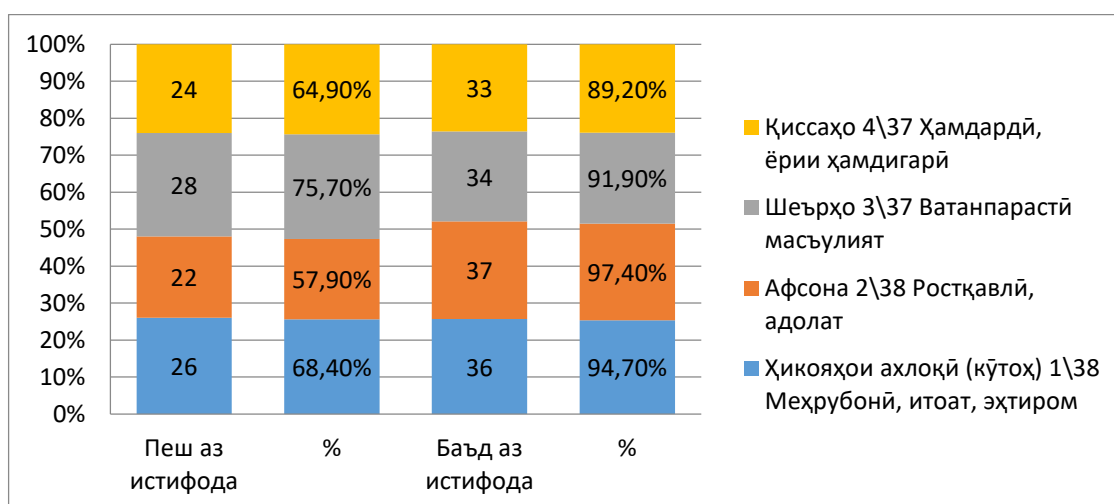
Бо мақсади фароҳам овардани имконият дар дарсҳо бештар аз методикаи кор дар гурӯҳ истифода бурда шуд. Ҳангоми ташкили кори дунафара ва гурӯҳӣ мо супоришҳои пешниҳод мекардем, ки иҷрои онҳо барои як нафар мушкул буда, вақти бештар ва аз хонанда ҳамкорию дастгирии рафиқашонро талаб менамуд.

Барои муайян кардани ташаккулисифатҳои АБ-и ХСИ тавассути адабиёти бачагонандар омӯзиши ЗТ озмоиш гузаронида онродар чадвали зерин бо иштирокисе муассисаи таълими нишон додем.

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №10- и ш. Душанбе.

Ҷадвали №19

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/ 38н	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	26	68,4%	36	94,7%
2	Афсона	2/ 38н	Ростқавлӣ, адолат	22	57,9%	37	97,4%
3	Шеърҳо	3/37н	Ватанпарастӣ масъулият	28	75,7%	34	91,9%
4	Қиссаҳо	4/37н	Ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ	24	64,9%	33	89,2%

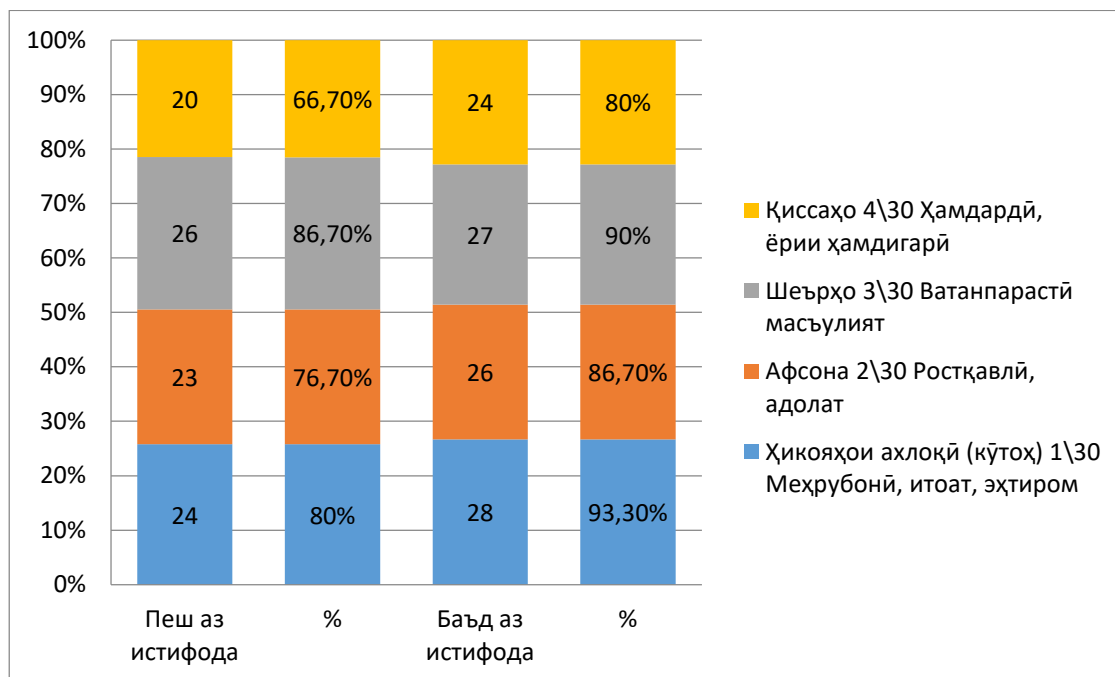
Диаграммаи №11. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ № 10- и ш. Душанбе

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №15-и ш.Ҳисор.

Ҷадвали №20.

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1.	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/30	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	24	80%	28	93,3%
2.	Афсона	2/30	Ростқавлӣ, адолат	23	76,7%	26	86,7%

Идомаи чадвали 20.							
3.	Шеърҳо	3/30	Ватанпарастӣ масъулият	26	86,7%	27	90%
4.	Қиссаҳо	4/30	Ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ	20	66,7%	24	80%

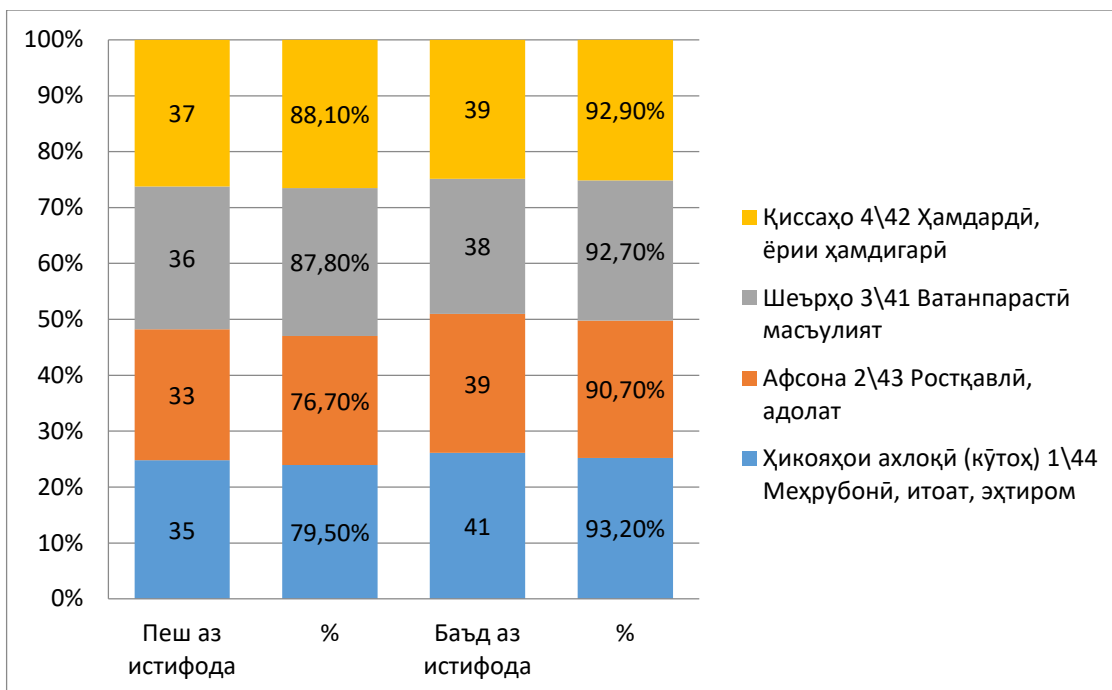

Диagramмаи №12. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №15-и ш. Ҳисор

Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забонитоҷикӣ дар МТМУ №132-и ш.Ваҳдат.

Чадвали №21.

№	Асари адабиёти бачагона	Синф	Сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ	Пеш аз истифода	%	Баъд аз истифода	%
1.	Ҳикояҳои ахлоқӣ (кӯтоҳ)	1/ 44	Меҳрубонӣ, итоат, эҳтиром	35	79,5%	41	93,2%
2.	Афсона	2/43	Ростқавлӣ, адолат	33	76,7%	39	90,7%
3.	Шеърҳо	3/41	Ватанпарастӣ масъулият	36	87,8%	38	92,7%
4.	Қиссаҳо	4/42	Ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ	37	88,1%	39	92,9%

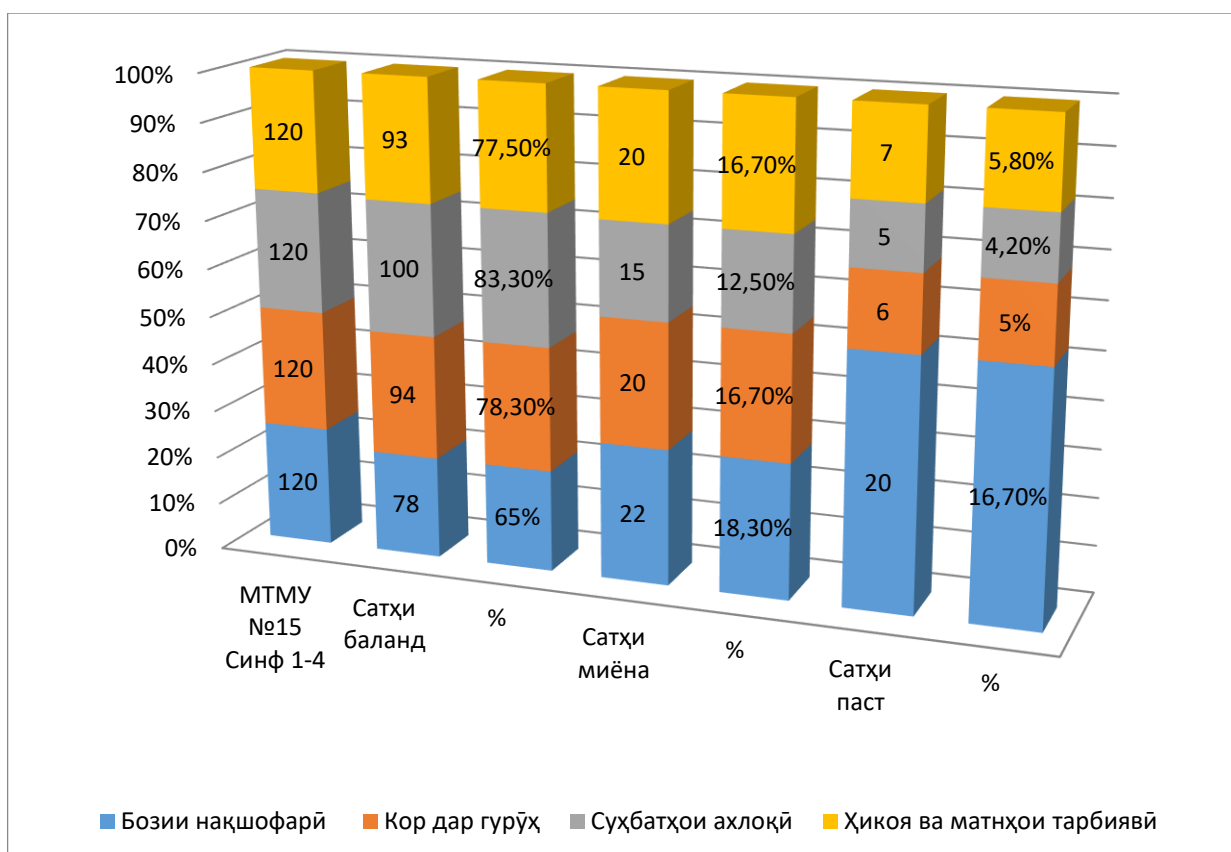
Диagramмаи №13. Рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ тавассути адабиёти бачагона дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар МТМУ №132-и ш. Ваҳдат

Натиҷаҳои озмоиш дар се муассисаи таълимӣ нишон дод, ки ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути жанрҳои бадеӣ дар адабиёти бачагонаи бадеӣ, аз ҷумла, ҳикоя, афсона, шеърҳо ва қиссаҳо пеш аз истифода ба ҳисоби миёна 75,9% баъд аз истифодаи усулҳо ба ҳисоби миёна 91,4%- ро ташкил дод. Дар қиёс ин нишондодҳо 15,5% -ро натиҷаи мусбат ташкилдодааст.

Таъсиришакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ.

Ҷадвали №22.

№	Усулҳои таълим	МТМУ № 15	Синф 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Бозии нақшофарӣ	120		78	65%	22	18,3%	20	16,7%
2	Қор дар гурӯҳ	120		94	78,3%	20	16,7%	6	5%
3	Сухбатҳои ахлоқӣ	120		100	83,3%	15	12,5%	5	4,2%
4	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	120		93	77,5%	20	16,7%	7	5,8%

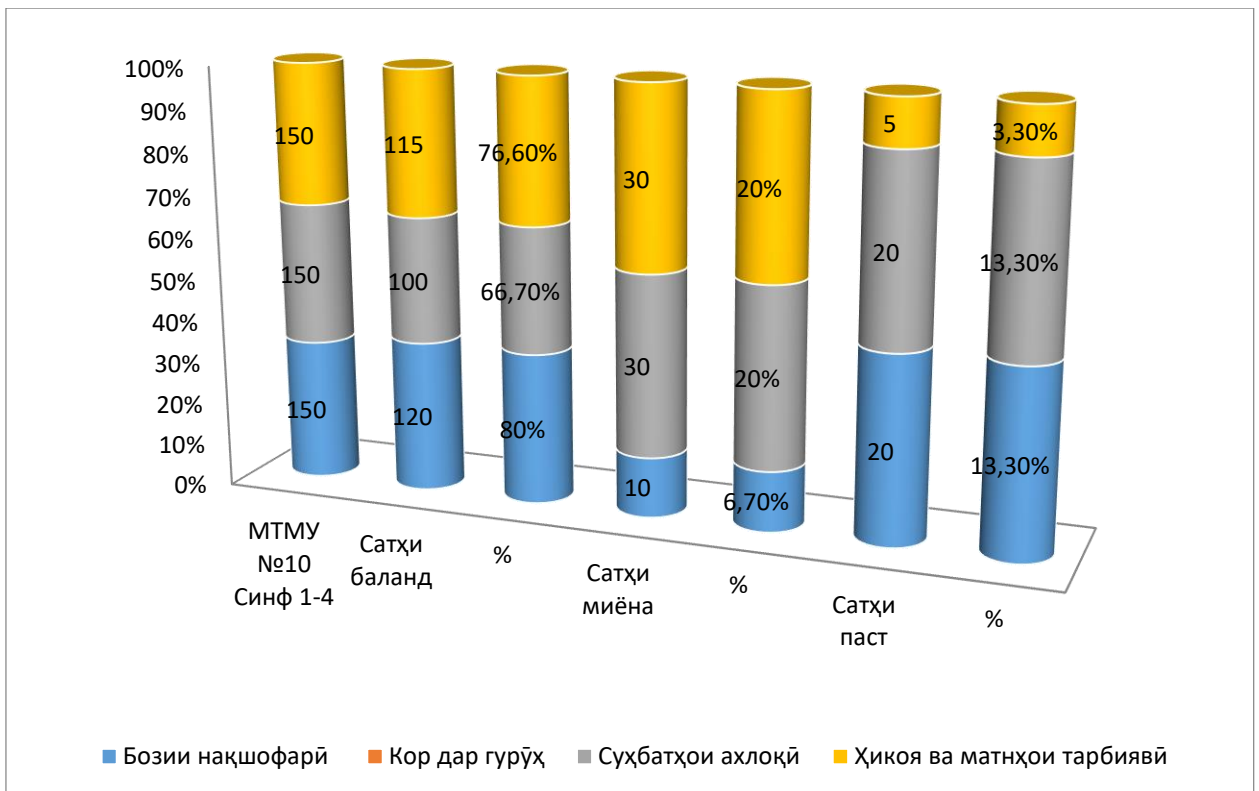

Диаграммаи №14. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Таъсиришакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ.

Ҷадвали №23.

№	Усулҳои таълим	МТМУ №10	Синф	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1	Бозии нақшофарӣ	150		120	80%	10	6,7%	20	13,3%
2	Кор дар гурӯҳ	150		100	66,7%	30	20%	20	13,3%
3	Сухбатҳои ахлоқӣ	150		115	76,6%	30	20%	5	3,3%
4	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	150		108	72%	38	25,3%	4	2,7%

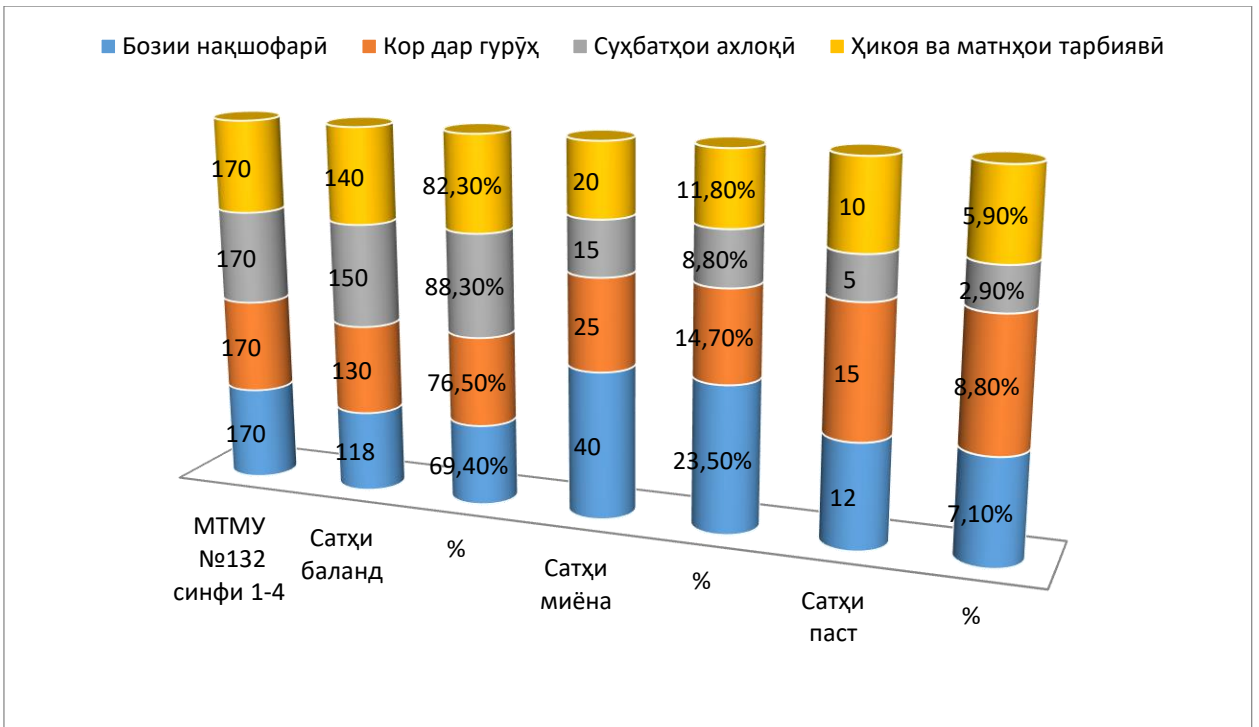

Диаграммаи №15. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Таъсиришакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ.

Ҷадвали №24.

№	Усулҳои таълим	MTMU №132	Синф 1-4	Сатҳи баланд	%	Сатҳи миёна	%	Сатҳи паст	%
1.	Бозии нақшофарӣ	170		118	69,4%	40	23,5%	12	7,1%
2.	Кор дар гурӯҳ	170		130	76,5%	25	14,7%	15	8,8%
3.	Сухбатҳои ахлоқӣ	170		150	88,3%	15	8,8%	5	2,9%
4.	Ҳикоя ва матнҳои тарбиявӣ	170		140	82,3%	20	11,8%	10	5,9%

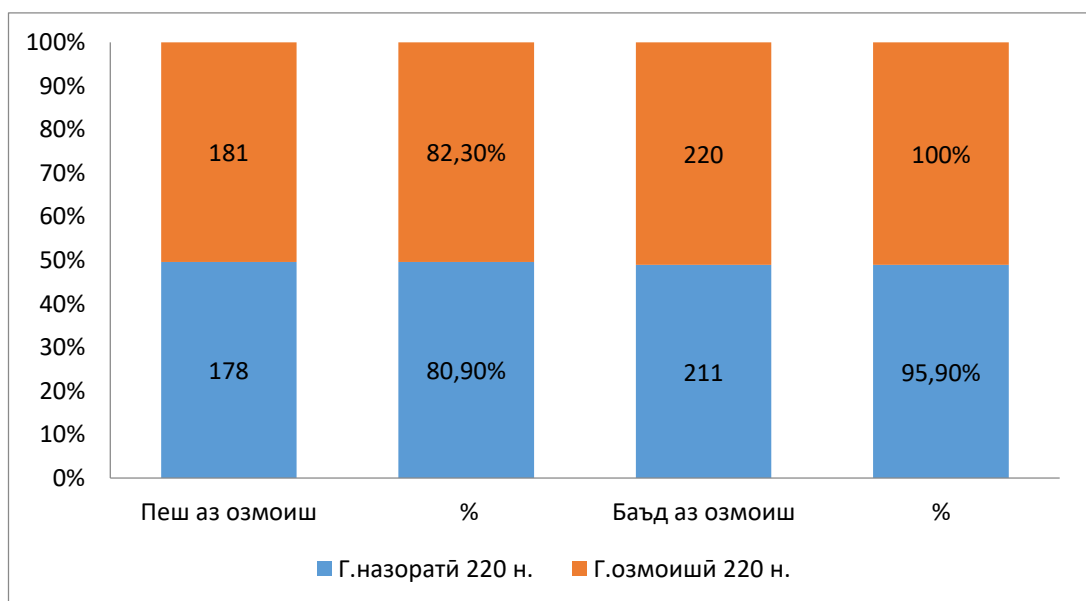

Диаграммаи №16. Таъсири шакл ва методҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ – башардӯстӣ

Муқоисаи гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи таълимӣ -озмоишӣ.

Ҷадвали №25.

№	Гурӯҳ	Шумораи хонандагон	Пеш аз озмоиш	%	Баъд аз озмоиш	%
1.	Г.назоратӣ	220 н.	178	80,9%	211	95,9%
2.	Г.озмоишӣ	220 н.	181	82,3%	220	100%

Диаграммаи №17. Муқоисаи гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи озмоишӣ

Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифодаи усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи бадеӣ дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифодаи усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи бадеӣ дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифода усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи бадеӣ дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи озмоишҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар муқоиса нишон дод, ки гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ тавассути истифодаи усулҳои таълим дар рушди сифатҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар сатҳи баланд қарор дорад: гурӯҳи назоратӣ – пеш аз озмоиш 80,9%- баъд аз озмоиш 95,9% ташкил дод ва гурӯҳи озмоишӣ бошад, пеш аз озмоиш 82,3% ва баъд аз озмоиш ба 100%-ро ташкил дод, ки дар марҳилаи баъд аз озмоиш гурӯҳи озмоишӣ 4,1% нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландро нишон дод.

Таҳқиқоти озмоиш ба он далолат мекунад, ки истифода усулҳои гуногуни таълим сатҳи ТААБ-и ХСИ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона назаррас мебошад ва инчунин адабиёти бачагонаи бадеӣ дорои иқтидори баланди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад.

Хулосаи боби сеюм

Таҳқиқоти озмоишӣ таълимӣ, киба арзёбии сатҳ ва нишондиҳандаҳои ТААБ дар ХСИ равона гардида, самаранокии истифодаи адабиёти бадеии бачагоноро дар ин раванд муайян намуд.

Дар марҳилаи муқаррарсозии озмоиш сатҳи ибтидоии ташаккули арзишҳои ахлоқӣ - башардӯстӣ ҳам дар гурӯҳи назоратӣ ва ҳам дар гурӯҳи озмоишӣ муайян карда шуд. Тавассути таҳлили мундариҷаи асарҳои бадеии бачагон ва мушоҳидаи рафтори хонандагон дар шароити синфӣ, чунин нишондиҳандаҳо, аз қабилӣ ҳисси ҳамдardӣ, эҳтиром ба дигарон, адолат, ростқавлӣ ва масъулиятшиносӣ ба таври муфассал арзёбӣ гардиданд.

Марҳилаи дуюм, марҳилаи ташаккулдиҳанда бо асоси барномаи тарбиявӣ ва истифодаи мақсадноки адабиёти бадеӣ амалӣ шуд. Дар ин марҳила хонандагон на танҳо осори ахлоқӣ-башардӯстонаро мутолиа карданд, балки дар муҳити муқоламавӣ - суҳбатҳо, муҳокимаҳо ва

нақшофарйфаъолона иштирок намуданд. Ин раванд ба онҳо имкон дод, ки маъно ва арзиши рафторҳои инсонӣ ва ахлоқиро амиқтар дарк намоянд.

Натиҷаҳои муқоисавии марҳилаи ниҳоии таҳқиқот нишон доданд, ки хонандагони гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландтари арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстиро таҷассум намуданд. Таҳлили омӯри исбот кард, ки истифодаи пайдарпайи адабиёти бадеии бачагона дар раванди таълими ибтидоӣ рушду таҳкими руҳияи инсондӯстӣ ва ахлоқи созандаро ба таври назаррас мусоидат мекунад.

Мақоми муҳим доштани арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар раванди таълиму тарбияи ХСИ ба таври мунтазам тавассути дарс, муносибати омӯзгор, муҳити мактаб ва ҳамкории оила амалӣ мегардад ва кӯдак ба шахси боодоб, ҳудогоҳ ва ҷомеапазир табдил меёбад. Дар ин раванд фазилатҳои инсонӣ, аз қабили инсондӯстӣ, сулҳдӯстӣ, шафқат, поквичдонӣ, дастгирии ҳамдигарӣ, эҳтиром ва дигар сифатҳои ХСИ ташаккул меёбанд.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Андешаҳои илмие, ки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст омаданд, нишон медиҳанд, ки дар раванди таълим ва тарбия истифодаи ғояҳои педагогии тарбияи ахлоқӣ-башардӯстӣ, ки дар адабиёти бадеии халқи тоҷик инъикос ёфтаанд, барои рушди инсондӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дорои аҳаммияти баланд мебошад. Дар муассисаҳои таълимӣ тибқи талаботи ҷомеа ба рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар раванди омӯзиш омӯзгорон баҳри тарбияи солими онҳо ҷидду ҷаҳд менамоянд.

Дар омӯзиши забони тоҷикӣ ба арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ истифода аз роҳу воситаҳои мухталифи омӯзиш тавассути адабиёти бачагона самаранокии равандро таъмин менамояд. Дар заминаи иннатиҷаҳо муқаррар карда шуда, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1. Мафҳум ва ҷанбаҳои ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагонаи бадеӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ дар санадҳои меъёрӣ ва асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ, рус ва ватанӣ шарҳ ёфта, асоси методологии педагогӣ ва раваншиносӣ ба таври ғуногун шарҳ дода шудааст [1-М], [2-М], [3-М], [5-М], [7-М] [10-М].

2. Озмоиш муқаррар кард, ки набудани маҳорат, малака ва дониши кифояи забонӣ ва бетаваҷҷуҳӣ ба омӯзиш, пайдо накардани рағбати таълимӣ, ки чун қоида боиси мушкилоти ҷиддии таълим мегардад. Аз ин лиҳоз, ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ зарур аст, ки дар фаъолияти ҳеш донишу маҳоратҳои касбиро такмил диҳанд ва ба ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон тавассути адабиёти бачагон ба ҳислату сифатҳои онҳо таъсир расонида, майлу рағбати онҳоро ба омӯзиш ва рушди фазилятҳои неки инсонӣ ҳидоят намоянд [6-М], [8-М], [11-М], [12-М].

3. Донишу маҳорати ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона амиқ гардида, барои рушди арзишҳои ахлоқӣ-

башардӯстии онҳо омӯзгорон шароити мусоиди таълимӣ фароҳам меоранд. [1-М], [4-М], [7-М], [8-М], [9-М].

4.Тибқи барномаҳои таълими омӯзиши ЗТ ба низом даровардашуда, коллективона сурат гирифтани чараёни таълим, ҳамдигарфаҳмӣ, фарҳанги муошират, иҷрои коллективонаи супоришҳои таълимӣ, муносибати шоистаи омӯзгорону хонандагон, ёриву ёварӣ ба ҳамдигар дар ин самт амалӣ мегардад. [1-М], [3-М], [9-М], [10-М],.

5. Забони тоҷикӣ алоқаи муҳимми муоширати одамонро таъмин намуда, имконияти васеи ҷаҳонбинии илмӣ, қобилияти дурусти муоширати хонандагон бо калонсолон, адолат, дарки ҳамдигарӣ, ҳамдardӣ, суботкорӣ, масъулиятпазирӣ, сабурӣ дилсӯзӣ ва ғайраҳоро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул медиҳад [3-М], [6-М], [7-М], [10-М], [11-М].

6.Тазаккур бояд кард, ки ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бачагонаи бадеӣ дар ташаккули сифатҳои ҳамидаи хонандагон мусоидат менамояд. Таҳқиқи назариявии рисола муқаррар кард, ки дар ташаккули сифат ва хислатҳои шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар амалияи раванди таълиму тарбия тарзи инкишофи нутқ, рушди тафаккур, иҷрои машқҳо, маҳорати хониши матн, луғатомӯзӣ, нақли мазмуни ҳикоя ва афсонаҳо иҷро мегарданд [1-М], [2-М], [8-М], [9-М], [12-М].

7. Арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки яке аз ҳадафҳои асосии зинаи ибтидоии таҳсил ба ҳисоб меравад, заминаи ташаккули фаъолияти зеҳнӣ ва амалии кӯдакро фароҳам оварда, ба рушди шахсияти мукамал мусоидат менамояд. Ин раванд ба ҳосилшавии донишҳои субъективии нав, таҳкими руҳияи инсондӯстӣ ва таҳаввули муносибатҳои инсон бо атроф мусоидат менамояд [4-М], [6-М], [7-М], [11-М].

8.Натихагирӣ аз татбиқи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути АББ дар пойгаҳи муассисаҳои мазкур дар

заминаи чадвалҳои №№ 10, 14,16,17,19, 22, 25 муайян карда шудааст. [1-М], [4-М], [7-М], [8-М], [11-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Натиҷаҳои таҳқиқоти «Ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути адабиёти бачагона дар таълими забони тоҷикӣ» -ро чамбаст карда, диссертант барои истифодаи амалии онҳо **тавсияҳои зеринро** пешниҳод мекунад:

- таҳияи барномаю дастур ва воситаҳои таълимӣ барои омӯзиши забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар ташаккули арзишҳои ахлоқӣ-башардӯстии ХСИ.

- истифодаи роҳу усулҳои гуногуни таълимӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ

- барои баланд бардоштани сатҳи арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии хонандагон бештар аз усулҳои фаъоли таълим ба монанди нақшофарӣ, усули “Чархи андешаҳо”, “Нардбон”, “Диаграммаи Венн” “ Ситорача”, “Аҳром”, корҳои гурӯҳӣ ва дигар навъҳои он, ки барои омӯзиши ЗТ замина мегузоранд.

- омӯзиши босифат – заминаи мустақаму пойдор гардидани донишҳои имлоӣ, грамматикӣ, рушдитафаккур, лӯғатомӯзӣ ва рушди сифатҳои некӣ, меҳрубонӣ, садоқатмандӣ, адолат, баробарӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар ХСИ.

- дар ташаккули хислат, сифат вақобилиятҳои зеҳнӣ, эҷодкорӣ, масъулиятшиносӣ, ташаббускорӣ, суботкорӣ, мустақилиянокӣ интиҳоб ва истифодаи мавзӯҳои тарбиявии асарҳои бадеӣ дар омӯзиши ЗТ ХСИ замина мегузоранд.

- бозомӯзии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, такмили маҳорату малакаҳои касбӣ баҳри амалисозӣ ва устувории таълиму тарбияи ХСИ.

Ба масъалаи рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ дар омӯзиши ЗТ тавассути адабиёти бадеии бачагона дар синфҳои ибтидоӣ дар рисолаи хеш мо дар баъзе ҷанбаҳои рисола андаке равшанӣ дароварда, баррасӣ намудем.

Проблемаҳое, ки ба рушди арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстии ХСИ дар забони тоҷикӣ тавассути адабиёти бадеии бачагона мутааллиқанд дар доираи як рисола ҳалли пурраи он имконнопазир аст.

Рӯйхати адабиёт

1.Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

1. Барномаи миллии рушди иҷтимоии кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018.
2. «Всемирная декларация прав человека».(Принята Генеральной Ассамблеей ООН)Париж, 10.12.1948.
3. «Всеобщая декларация прав человека» ООН, 1995.
4. Гуманистический Манифест 1 // Здравый смысл, 1996. -№ 1. С.23-25.
5. Гуманистический Манифест 2 // Здравый смысл, 1997. № 3.- С. 25-35.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 1994.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. – Душанбе, 2013.
8. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
9. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2006.
- 10.Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак. Нью- Йорк. 1989
- 11.Эълумияи ҳуқуқи кӯдак. Маҷмаи Умумии СММ, Нью-Йорк, 1959.
- 12.Эълумияи ҳуқуқи башар. Вена, 1993.
- 13.ЮНИСЕФ. Ҳуқуқи кӯдак: дастур ва барномаҳои амалӣ.- Нью-Йорк.2015.
- 14.ЮНЕСКО.Таълим ҳамчун ҳуқуқи асосии кӯдак.- Париж, 2014.

I. Монографияҳо, китобҳои илмӣ, воситаҳои таълимӣ.

- 15.Амонашвили, Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. [Текст].- Минск 1990.-450с.
- 16.Амонашвили, Ш.А. Размышления о гуманной педагогике [Текст] / Ш.А.Амонашвили - М.;Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995.-496с.
- 17.Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик»,ҷилди 6. [Матн]–Душанбе: Дониш,1982.-346 с.)
- 18.Абдеев, Р. Ф. Философия информационной цивилизации, Диалектика прогрессивного развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века [Текст] / Р. Ф. Авдеев. М.: ВЛАДОС, 1994. - 334 с.
- 19.Абдурахмони Ҷомӣ. «Баҳористон». – Душанбе, 1989.

20. Абдуллоев, И., Абдуллоев З., Чалилова М. Забони модарӣ. Синфи 3.- Душанбе
Маориф- 2024, 304 с.
21. Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии
тоҷик» [Матн]. Ҷилди 6. – Душанбе: Дониш, 1982.-346 с.
22. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон. - Душанбе: Ирфон, 1981.-244 с.
23. Айнӣ, С. Таҳзиб-ус-сибён. - Душанбе: Адиб, 1994.-46 с.
24. Айнӣ, С. Рисолаи педагогӣ. – Душанбе, 1980. С.15.
25. Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Дар китоби «Таърихи адабиёти советии
тоҷик» [Матн] ҷилди 6. – Душанбе: Дониш, 1982.-346 с.
26. Акбаров, Ю. Назми хурдсолон маҳорати баланд ва дониши фаровон
металабад. Дар маҷмӯаи мақолаҳо «Материалҳо оид ба адабиёти бачагон».-
Душанбе: Маориф, 1967, с.107-141.
27. Алифанова, Е.М. Формирование коммуникативной компетенции детей
дошкольного и младшего школьного возраста. [Текст]. Волгоград, 2001. С.164.
28. Арасту. Этика Аристотеля: Пер. с греч/ С Прил. «Очерк истории греческой
этики до Аристотеля» [Текст], Э. Радлова.- Санкт-Петербург: философское
общество, 1908.- LXIV, с.207.
29. Архангельский, Н.В. Нравственное воспитание [Текст] /
Н.В. Архангельский. - Москва : Просвещение, 1979. – 248 с.
30. Аплетаева, М.Н. Педагогика нравственно поступка: этика-философский
Компонент [Текст] // Педагог: Наука, технология, практика.- Барнаул, 1997.
31. Баткин, Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. [Текст]
/ Л.М. Баткин.- М.: Наука, 1978.- 198 с.
32. Багданов, О.С. Методика воспитательной работы начальных классах.- М.:
Просвещение, 1980.- 207 с.
33. Бердиев, Ш.П., Шомуродов Б.К. Этика. – Д., Донишварон, 2016.- 528 с.
34. Белоусова, Т.Л. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших
школьников: методические рекомендации: пособие для учителей обще
образовательных учреждений [Текст]/Т.Л. Белоусова, Н.В. Казаченок, Н.И.
Бостанджиева; под ред. А.Я. Данилюк.- Москва: Просвещение, 2011.

35. Безрукова, В.С. Язык характера: открытая книга-словарь человеческих свойств и состояний: 13.018 словесных характеристик [Текст] / В. С. Безрукова. - Вологда: Родники, 2022. - 534 с.
36. Бермуса, А.Г. Теоретическая педагогика : учеб. пособие для вузов [Текст] / А. Г. Бермус. - 2-е изд. - Москва : Юрайт, 2023. - 159 с.
37. Белинский, В.Г. Чернишевский Н.Г, Добролюбов Н.А. О детской литературе. - М.: Детгиз, 1954. - 431 с.
38. Бобокалонова, Ч. Таърихи адабиёти атфол. - Д. «Маориф ва фарҳанг», 2006 - 568 с.
39. Бобокалонова, Дж. Герой и время Дж. Бобокалонова. - Душанбе, 1991. - 120 с.
40. Бобокалонова, Ч. Адабиёти бачагона дар таълими синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе. Ирфон, 2016, с.36.
41. Бобокалонова, Х. Таърихи адабиёти атфол. - Душанбе, 2006. 568 с.
42. Бобоев, Ю. Назария адабиёт. - Душанбе: Маориф, 1992. - 374 с.
43. Болдырев, Н.И. Нравственное воспитание младших школьников / Николай Болдырев. - Москва : Просвещение, 1979, с.224
44. Борзенко, И. М. Основы современного гуманизма. [Текст] / И. М. Борзенко, В.А Кувакин, А. А. Кудишина / под ред. В. А. Кувакина и А. Г. Круглова. М.: Российское гуманистическое общество. - 2002. - 350 с.
45. Блонский, П.П. Педагогика М: Госиздат, 1922, с 146
46. Брагина, Л. М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Идеалы и практика культуры [Текст] / Л. М. Брагина; МГУ им. М. В. Ломоносова, Истор. фак. М.: изд-во МГУ, 2002. - 383 с.
47. Божович, Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. - М., Педагогика, 1968, с.167.
48. Бегак, Б.А. Детская литература. - Ленинград. Детгиз, 1983, с.59
49. Вечканова, Ю.С. Использование русских народных сказок в развитии нравственных чувств детей. Ю.С. Вечканова // Научный журнал «Молодой ученый». 2019. - Вып. 45. - С. 323-326.
50. Выготский, Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1999, с.282.

51. Волков, Ю. Г. Homo humanism. Личность и гуманизм: (Социолог, аспект) [Текст]/ Ю. Г. Волков; науч. ред. А. В. Дмитриев; Акад. социал. наук. Челябинск: Книга, 1995.-219 с.
52. Газманов, О.С. Педагогическая поддержка детей к образованию как инновационная проблема. М.: Инноватор, 1995, с. 58- 63.
53. Уаффор Мирзо. Афсонаи сегона, се мурии дари хона.-Душанбе: Ирфон, 1962.-68 с.
54. Гуманистическая педагогика Мария Монтессори. Методическое пособие для студентов педагогических вузов по истории образования и педагогической мысли. - Казань: ТГГПУ, 2005. 140 с.
55. Гулыга, А.В. Кант. М «Молодая гвардия». М.: 1977. - с.304
56. Григорович, Л.А. Педагогика и психология: учебное пособие для студентов вузов [Текст]/ Л.А. Григорович, Т.Д. Марцинковская. –Минск: Гардарики, 2015. - 104 с.
57. Гогиашвили, Г. В. Феномен гуманизма [Текст]/ Г. В. Гивишвили. М.: РГО, 2001. -400 с.
58. Гуманизм и культура: век XX: Сб. науч. тр. [Текст]/ Твер. гос. ун-т; Респ. отв. ред. Б. Л. Губман. Тверь: ТГУ, 1993. - 126 с.
59. Гулчехра С. Айёми гули лола.-Душанбе: Маориф, 1982.-142 с
60. Гуманистические проблемы психологической теории: сб. ст. [Текст]/ РАН, Инт. психологии; отв. ред. К. А. Абульханова Славская, А. В. Бруклинский. – М.: Наука, 1995.-212 с.
61. Гогиашвили, Г.В. Гуманизм и гражданское общество. М.: РГО, 2003.
62. Гогиашвили, Г.В. Феномен гуманизма. -М.: РГО, 2001.
63. Джон Дьюи. Школы будущего [Текст]/ Джон Дьюи, Эвелина Дьюи ; Пер. санг. Р. Ландсберг с предисл. автора и Н. Горбунова-Посадова. - 2-изд.- Берлин: Гос. изд-во Р.С.Ф.С.Р., 1922. - 179.стр.
64. Деҳотӣ, А. Куллиёт. Чилди 1.-Душанбе: Ирфон, 1965.-395 с.
65. Детская энциклопедия. Т.11.- Москва, 1968.- 560 с.

- 66.Замолцких, Е.Г. Формирование культуры межличностного общения младших школьников. – М.: 2003.
- 67.Зимней, И.А. Коммуникативная компетентность, речевая деятельность, вербальное общение: монография[Текст]/ И. А.Зимняя, И. А. Мазаева, М. Д. Лаптева; под ред. И. А.Зимней. - Москва : Издательство «АспектПресс»,2020. - 400 с. - ISIN 978-5-7567-1093-9.
- 69.Зиёев, И.Қ., Зиёева З.И. Ахлоқ ва зебоишиносӣ. китоби дарсӣ, Д., 480 с.
- 70.Зиёев, М., Олимова Ф.,Зоолишоева Б: Забони модарӣ. Синфи 4. Душанбе, Маориф-2024.
- 71.Забони модарӣ. Синфи 2. – Душанбе, Маориф, 2021, с.42-43.
- 72.Забони модарӣ. Синфи 3- 4 – Душанбе, Маориф, 2018, с.45-46.
- 73.Икромова ,Ч. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ.- Душанбе, Маориф, 2015, с.48.
- 74.Каиров, И.А. Педагогика. Учеб пособ. [Текст]// под.ред. И.А. Кайрова, Акад.пед.наук РСФСР. – М.: Учпедгиз, 1956.- 436.
- 75.Кей Эллен. Век ребенка [Текст]/ Эллен Кей ; Пер. с нем. Е. Залого и В. Шахно. Под ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. - М. : Д. Ефимов, 1905.-295 с.
- 76.Китоби Хониши Адабӣ. Синфи 1 (мазмун аз Лев Толстой) - Душанбе Маориф-2025- 120с.
- 77.Коменский, Я.А. “Великаи дидактика”. Изб.пед.соч.. – М.:Учпедгиз1955, с.164-446.
- 78.Комили, А.Ш. Физика Абубакра ар- Рази[Матн]/ А.Ш.Комили.- М.:МБА,2014.
- 79.Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии. М.: Просвещение,1972. 255 с.
- 80.Кубасова, О.В. Рабочая программа по литературному чтению для 1-4 Класса[Текст]/ О.В. Кубасова. - УМК “Гармония”. - Москва, 2000.
- 81.Кубасова, О.В. Любимые страницы: учебник 2 класс [Текст]/ О.В. Кубасова. – Москва: Изд-во Ассоциация, 2008.

82. Кайковус, У. «Қобуснома».-Душанбе: «Маориф», 1979. -с.192
83. Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии. М.: Просвещение, 1972. - 255 с.
84. Кудрявцев, О. Ф. Ренесансный гуманизм и «Утопия»: О кн. Т. Мора. / [Текст]О. Ф. Кудрявцев; отв. ред. Штекли, А. Э.; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. - М.: Наука, 1991.-287 с.
85. Курц, Пол. Мужество статья. Добродетели гуманизма. [Текст]/ ПолКурц. М.: РГО, 2000.- 160 с.
86. Ксенофонт Афинй. Воспоминания. IV. 2, с. 26-27.
87. Кант,И. Гулыга А. В. Кант. М., «Молодая гвардия», 1977. – 304с.
88. Лутфуллоев,М. Фарзанд– ҳадяи Худованд. Душанбе, 2007.-112 с.
89. Лихачев, Б.Т. Педагогика: курс лекций [Текст]/ Борис Лихачев. – Москва. Изд-во Юрайт-М, 2000, - 265 с.
90. Лутфуллоев, М. Гуманистическая педагогика [Текст]/ М. Лутфуллоев- Душанбе: Маориф, 1994. - 165 с.
91. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Ачам. – Душанбе, - с.106.
92. Лутфуллоев, М. Азизномаи лутф. Душанбе. 2005, с.11.
93. Лутфуллоев, М. Осор 4. “Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ” [Матн]/ - Душанбе,2013, 514 с.
94. Лутфуллоев, М. Осор. X. 5. Инсон ва тарбия.[Матн]/ – Душанбе: “Собириён”, 2013, 463с.
95. Лутфуллоев, М. И.Абдуллоев, М.Чалилова. Методикаи таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе: “Матбаа”, 2021. 265с.
96. Лидак, Л. Педагог как объект научной психологии. В. Издательство – Ставрополь. Ставропольское книжное издательство.2000 г. - 189 с.
97. Лихачев, Д.С. Письма о добром [Текст]/ Д.С.Лихачев . - Москва : Прогресс, 1994.
98. Мачидова, Б. Традиции и обычи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности. –Душанбе: ТГПУ им Джураева, 2004.

99. Матвеева, Л.И. Развитие младшего школьника как субъекта учебной деятельности и нравственного воспитания [Текст] / Л.И. Матвеева. – Ленинград: ЛГПИ им. Герцена, 1991. – 154 с.
100. Мухаметзянова, Г. В. Гуманизация и гуманитаризация средней и высшей технической школы [Текст] / Г. В. Мухаметзянова; Рос. акад. образования, Ин-т сред. спец. образования. - Казань: ИССО, 1996. - 328 с.
101. Маслоу, А. Самоактуализация // Психология личности. [Текст]. - М.: МГУ, 1982. С. 108-117.
102. Макаренко, С.М. Гуманизм как проблема философии // Таганрог, радиотехн. ин-т им. В.Д. Калмыкова, 1989.
103. Максакова, В.И. Теория и методика воспитания младших школьников: Учебник и практикум для СПО [Текст] / В.И. Максакова. – М.: Изд. Юрайт, 2026. - 206 с. ISBN 978-5-534-06626-5.
104. Монтессори, М. Антология гуманной педагогики - М.: Изд. Дом Шалвы 56.
105. Миршакар, М. Аз ҳама ширин. - Душанбе: Маориф, 1796. - 127 с.
106. Миршакар, М. Куллиёт иборат аз 3 ҷ. [Матн] Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 1970. - 383 с.
107. Миршакар, М. Дар бораи адабиёти бачагона. - Душанбе: Ирфон, 1981, с. 27.
108. Миршакар, М. Қишлоқи тиллоӣ. // Хониши адабӣ. Синфи 3. - Душанбе, Маориф, 2019, с. 86-89.
109. Макаренко А.С. Одетской литературе и детском чтении. - М. Детгиз, 1955, - 180 с.
110. Миршакар М. Чистон {ои Бобосалом. - Сталинобод: Нашрдавлтох, 1951. - 17 с.
111. Миршакар, М. Сухан ва тарбия. – Душанбе. Маориф, 1985, с. 43.
112. Миршакар, М. Илҳом. - Душанбе: Дониш, 1967.
113. Нурув, А. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синҳои ибтидоӣ. - Д., 2021. - 222 с.
114. Набиев, А. Адабиёти бачагонаи тоҷик. - Душанбе, Маориф, 2012, с. 41. Набиев, А. Пайдоиш ва рушди адабиёти бачагонаи тоҷик. - Душанбе, Маориф, 2012, с. 52, с. 74.

115. Наримон Бақозода. Шеърҳо. Афсонаҳо. Чистонҳо.-Душанбе: Маориф,1971.-120 с.
116. Наримон Бақозода.Дафтари мо-кони 5.-Душанбе: Маориф, 1985.- 196.
117. Новикова , В.И. Педагогика. Учебное пособие. – М.: Просвещение, 2007.
118. Одинаев, Ё.К. Одобӣ муоширати муосир.- Душанбе,- 316 с.
119. Песталотий, И.Г. Педагогическое наследие. [Текст]/ Сост. В.М.Кларин,А.Н.Джури́нский. М.: Педагогика, 1989 - 398 с.
120. Пирмуҳаммадзода Абдушукур. Фикр дар бораи адабиёти бачагонаитоҷикӣ. Маҷаллаи «Роҳбари дониш», 1930, -С.6-7.
121. Пиров, М.Методикаи таълими жанрҳои фолклорӣ дар синфҳои 4- 5.- Душанбе: Маориф, 1984. 70с.
122. Романюк,Л.В.Гуманистическая педагогика. Энциклопедия гуманитарных наук [Текст]. –М;2012 - №2. с. 304-308.
123. Руссо, Ж. Ж. Эмиль, или о воспитании. : в 2 т. Т. 1. Пед. соч. - Москва,1981. - 94 с.
124. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст]/ Пер. с англ.-М. «Когито-Центр», 2002.-396с.
125. Рӯдакӣ, А.Шеърҳо. Тартибу тавзеҳиКаримов У ваСаъдиев С. -Душанбе: Ирфон,1974,217 с.
126. Рустамов, Р. Таърихи методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. Душанбе, 2001, с. 186.
127. Раҳимзода, Б.Адабиёти бачагонаи тоҷик. –Душанбе, Ирфон, 1971, с.61.
128. Раҳимзода, Б. Масъалаҳои назарии адабиёти бачагона.- Душанбе,Маориф, 1982, с.34.
129. Раҳимзода, Б. Ҳикояҳои бачагона.- Душанбе, Маориф, 1990, с.18.
130. Раҳимзода, Б. Ҳикояи “ Мехрубонӣ”. Забони модарӣ.Синфи 2.- Душанбе, Маориф, 2019, с. 42-43.
131. Раҳим Ҳошим. Навҷӯ ва навоар. Дар рӯзномаи «Маориф ва маданият»- Душанбе,1975.
132. Раҳим Ҳошим. Ёди гузашта. -Душанбе : Ирфон,1971.-137 с.

133. Раҳим Ҳошим. Сухан аз устодон ва дӯстон. – Душанбе: Ирфон, 1971. 222с.
134. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – М.: Просвещение, 1976, с.145. Сухомлинский, В. А. Избр. пед. соч.: В 3-х тт. М.: Педагогика, 1979-1981.
135. Саъдии Шерозӣ. Мунтахаби куллиёт. Сталинобод, 1956.
136. Саъдии Шерозӣ. «Гулистон». – Душанбе, “Маориф”, 2014. 246 с.
137. Саломӣён, М.Р. Ёрмухаммадзода Ш.Р, Фазлиддинзода А.Ф, Гулзода А.С., Ниёзӣ Ф.М - Китоби Хониши Адаби синфи 1 - Душанбе, Маориф-2025.
138. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения [Текст] / Сухомлинский, В.А. - Москва: Просвещение, 2003. - 258 с.
139. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям [Текст] / В.А. Сухомлинский. – Киев - Роднянская школа, 1974. - 288 с.
140. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения: В 3 т. – М., 1981. - Т. 3. - С. 123-124.
141. Сефиев А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 1972. - 176 с.
142. Сефиев А. Ҳазору як чистон. - Душанбе: Маориф, 1994. - 135 с.
143. Солодова, Т.Е. Ценности гуманизма в системе высшего профессионального образования [Текст] // Проблемы гуманизации и гуманитаризации в системе образования в высшей школе. Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2004.
144. Саидов, С. Адабиёти бачагона. - Д., 2019. - 381 с.
145. Саидова М. Айнӣ – нависандаи бачагон. Дар маҷмуаи «Материалҳо оид ба адабиёти бачагона». - Душанбе : Ирфон, 1967, с.141-189.
146. Саидрахмон Саидов. Адабиёти бачагона. - Душанбе, 2017. – 392 с.
147. Саъдии Шерозӣ. «Бустон». Душанбе, 1965.
148. Слостенин В.А. Теория воспитания [Текст] // В.А. Слостенин. – М.: Педагогика, 1996- 256 с.
149. Тазкираи адабиёти бачагона. Ҷилди 1. Назм. - Душанбе: Маориф, 2015. - 223 с.
150. Тазкираи адабиёти бачаҳо. Ҷилди 3. – Душанбе, 2019. 191 с.

151. Толстой, Л.Н. ". Педагогические сочинения. - М., 1956. - С. 362.
152. Тағоев, С.Адабиёти бачагона.- Д.,2012.- 117 с.
153. Турсунзода , М. Куллиёт,ч.1.-Душанбе: Ирфон, 1971.-340 с.
154. Табаров, С. Хаёт, адабиёт ва реализм. Китоби 1.-Душанбе, 1966.-398 с.
155. Тайчинов М.Г.Воспитание и самовоспитание школьников. М.: “Просвещение”, 1982. -160 с.
156. Ушинский К.У. Избранное педагогическое соч., т.4.-Москва,1954.-635 с.
157. Фирдавсӣ, А. “Шохнома”. – Душанбе: Шарқи озод,2025.- 792с.
158. Фролов, И. Т. О человеке и гуманизме[Текст] // Фролов И. Т. Избранныетруды. В 3 т. / И. Т. Фролов; РАН, Ин-т человека. Т. 3. М.: Наука, 2003. - 790 с.
159. Фромм, Э. Гуманистический психоанализ [Текст]/ Э. Фромм; сост. иобщ.ред. В. М. Лейбина. СПб.:Питер, 2002. - 544 с.
160. Хайдеггер, М. Письмо о гуманизме [Текст]/ М. Хайдеггер // Проблемачеловека в западной философии. М.: Политиздат, 1988. - С. 320-345.
161. Харламов, И.Ф. Педагогика. – М.: 1990.
162. Чавҳаризода С. Робиаи чилгазамӯӣ. -Ситалинобод: Нашрдавлтоҷ., 1948.- 31с.
163. Шарифзода, Ф., Лутфуллозода М., Ғаниева Б.Забони модарӣ. Синфи 2. Душанбе, «Маориф», 2021.
164. Шишлова, Е.Е. Социокультурный подход в высшем профессиональномобразовании: теоретико-методологические аспекты: монография/ Е.Э. Шишлова. - Москва: ИздательствоРусайнс, 2020. 160 с.
165. Шредингер, Э. Наука и гуманизм: Физика в наше время / Э.Шредингер;перевод с англ. Л. В. Манакова. Изевск: Регулярная ихотическая динамика, 2001. - 63 с.
166. Шарифзода Файзулло. Разработал теорию интегрированногообучения с учётом воспитания учащихся в учебном процессе. намерения человеколюбие и гуманизм, человеческие достизения исветлое будущее. Душанбе, 2000.

167. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1973 с.34
168. Шукӯҳӣ А. Об аз кучо меояд?-Душанбе: Ирфон, 1960.- 120 с.
169. Шукӯҳӣ А. Осори мунтахаб. Иборат аз 2 ҷилд, ҷиди1.-Душанбе: Ирфон,1977.-367 с.
170. Щуркова Н.Е. Педагогика. Воспитательная деятельность педагога.Учеб.пособия. – М.: Изд. Юрайт, 2017.- 365 с.
171. Юнгхолм Свен-Эрик. Гуманистические ценности социальной работы.[Текст]/ Юнгхолм Свен-Эрик. М., 1995.- 126 с.

III. Маъруза ва мақолаҳои илмӣ:

172. Абраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире.- «Вопросы психологии», 2002,N 1. С.3-16.
173. Алексеев А. Гуманизм, персонализм и информатика [Текст]// Здравыйсмысл. 1998, № 3 (7).
174. АндреевВ.И. Педагогика. Учеб курс для творческого саморазвития. –2-е изд.- Казань, 2000, 600 с.
175. Артюхова, И.С. Ценности и воспитание [Текст] / И.С.Артюхова//Педагогика,2001. № 4. - С. 78-80.
176. Байкова, А. Воспитание в традиционной и гуманистической педагогикеПонятие «воспитание» в педагогической науке [Текст]// Клас. рук.1998. -№2.-С. 2-11.
177. Бермус, А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании [Текст]// Интернет-журнал «Эйдос».-2005.-10-12с.
178. Безрукова, В.С.О построении педагогического знания[Текст]/В.С. Безрукова // Педагогика.-2007.-№10.С.20-25
179. Буюева, Л.П. Общественный прогресс и гуманизм –М: Знание [Текст] \в жизни, науке, технике. Философия.- 1985. - №8.-36-38с.
180. Белкина, А. С.Основы педагогических технологий // Краткий толковый словарь[Текст]\под ред. Екатеринбург, 1995, -с. 6.

181. Болдырев, Н.И. Нравственное воспитание младших школьников [Текст] Николай Болдырев. - Москва: Просвещение, 2001.
182. Бим Бад Б.М. О перспективах возрождения педагогической антропологии. [Текст] // Советская педагогика. -1988-№.-с.38-43.
183. Братусь Б.С. Психология нравственности культура [Текст] / Б.С. Братусь. - М.: Роспедагенство, 2004. - с. 60.
184. Взгляды Ибн Сина на воспитание [Текст] (на тадж. яз.) «Маърифат», 1994. № 34, с. 52-55.
185. Ваулина, В.В. Формирование нравственных ценностей на уроках литературного чтения в начальной школе: Выступление на педсовете учителя начальных классов [Текст] / В.В. Ваулина. Рославльский район, 2016.
186. Вейт, М.А. Формирование гуманных отношений в коллективе учащихся общеобразовательной школы. Москва. 1987.
187. Виноградова, М.Д. Коллективная деятельность и воспитание школьников [Текст]. - М.: «Педагогика», 1977. - 141 с.
188. Винаградов, Г. Детский фольклор и быт. - Иркутск, 1925
189. Венгер, А.А. - Психологическая готовность детей к обучению в школе [Текст]. - М.: «Высшая школа», 1985. - с. 48-73.
190. Владиморов Ю.С. Тезисы в сборнике «Журналистика в 2020 году: творчество, профессия, индустрия». МГУ - М.: 2021, - 632 с.
191. Гулякова, Н.И. Воспитание социалистической гуманности младших школьников [Текст]. - М.: 1984.
192. Гольшева, И.А. Детская художественная литература как средство духовно-нравственного воспитания младших школьников [Текст] / И.А. Гольшева, Е.С. Сбитнева // Научный журнал «Молодой ученый». - 2016. - Вып. 29. - С. 563-565.
193. Данилюк, А.Я. Духовно-нравственное развитие младших школьников [Текст] / А.Я. Данилюк // Педагогика. - Москва, 2008. - №9. - с. 63-88.
194. Караковский В.А. Педагогика добротворчества. Ассамблея-ТВ. 2017.

195. Кобзарь, Б.С. Изучение развития гуманизма младших школьников [Текст] // Нач. школ. плюс-минус . 1999. - № 2. - С. 52-56
196. Каримова, И.Х. «Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы» [Текст] Сведения об издании: Душанбе, 2000, 358 с. РГБ ОД, 13/188-2.
197. Колберг, Л. "Развитие ориентаций детей на моральный порядок [Текст]
198. Последовательность в развитии морального мышления". *Visa Humana*, 6(1), 11-33. (1963).
199. Кошелева, А.Д. Взаимодействие "взрослый - ребенок" и функциональная роль эмоциональных процессов в онтогенезе 1996 г., 159 с.
200. Козлов, Е.П. Воспитание нравственного сознания школьников [Текст] / Е.П. Козлов. - Москва : Просвещение, 2003. Кудишина, А.А. Перспективы гуманизма в современном мире // *Философия образования*, 2006, № 15. - 0, 5 п.л.
201. Капрова, И.А. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания [Текст] / И.А. Капрова. – Москва Просвещение, 2002.
202. Курц, П. Гуманизм и скептицизм [Текст] / П. Курц // *Здравый смысл*. 2000. № 17. С. 13.
203. Лохутӣ, А. Нутқ дар маҷлиси нависандагон ва коркунони маданияти Тоҷикистон. Маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ», 1936 №5, с. 5.
204. Павловский, В. В. Гуманизм, гуманизация, гуманность в контексте философии образования и воспитания / [Текст] В. В. Павловский // *Философия образования для XXI века*. 2002. - № 4. - С. 5-7.
205. Панфилова Т. Универсальность гуманизма не исключает его ограниченности // *Общественные науки и современность*. 1992, № 5.
206. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи дониш. – Душанбе, 1.09.2020.
207. Роджерс, К.Р. Клиента центрированный [Текст] / человека центрированный подход в психотерапии // *Вопросы психологии*. 2001. № 2. С. 48-58.

208. Раҳим Ҷалил. Хотира аз устод А.Лохутӣ. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод», 5.12. 1967.
209. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар мулоқот бо Ҷаҳонӣ, намоёндогони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. – Душанбе, Кохи Ваҳдат, 9.03.2024. 63с.
210. Трофимова, Н. М. Нравственные ориентиры младшего школьник школьника[Текст]/ Н. М. Трофимова // Педагогика. -1997 - № 6- С.45-50.
211. Файзуллоев, Н. Таърихи адабиётибачаҳоро дақиқтар омӯзем.[Текст]/ Н.Файзуллоев // Садои Шарқ, 2003, №10- 12, с. 152- 158.

а. **IV.Диссертатсия ва авторефератҳо:**

212. Бобокалонова, Дж. Становление героя и многообразие художественных форм в таджикской детской литературы: автореф. дис...д-ра филол. Наук [Текст]/ Дж.Бобокалонова. – Душанбе, 1982.-36с.
213. Саидов,С.Эҷодиёти Абулқосим Лохутӣ барои бачагон ва наврасон.Дис. н.и. филол. Саидов Саидрахмон. – Д., 1986.- 199с.
214. Файзуллоева, М. Достони афсона дар назмибачагонаи тоҷик. Дис. н.и.филол. [Текст]/ Файзуллоева М.- Душанбе, 1992.- 176 с.
215. Файзуллоев, Н. Назмиқӯдак дар адабиёти тоҷики асри ХХ. Дис.док.и.филол. [Текст]/ Файзуллоев Н.- Душанбе, 2006.- 406 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1.Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-А] Ҳайдарова, Н.М. Методологияи таълимоти педагогӣ дар ташаккули салоҳиятҳои гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ [Матн] **Ҷ.С. Мансурова**, Н.М. Ҳайдарова, // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. Душанбе, 2023.- №4-1 (18). С. 42-50. ISSN 2708-5759.

[2-А] Ҳайдарова, Н.М. Ҳолатҳои воқеи ва роҳи имкониятҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои ахлоқӣ-гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди истифодаи адабиёти бадеӣ. [Матн] Н. М.Ҳайдарова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе, 2024.- №2 (51). С. 202-207.

[3-А] Ҳайдарова, Н.М. Асосҳои ташаккули назариявии сифатҳои ахлоқии гуманистии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.[Матн] Н.М. Ҳайдарова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. №11(қисми1). С. 319-331 ISSN 2074-1847.

[4-А] Мансурзода Н.М. Истифодаи афкори инсонпарваронаи мутафаккирони тоҷику форс дар таълиму тарбияи синфҳои ибтидоӣ. [Матн] Н. М.Ҳайдарова// Маҷаллаи илмӣ «Номаи Донишгоҳ» Хучанд, 2025. №2 (83). С.90-97 ISSN 2077-4990.

[5-А] Мансурзода Н.М.Таҳлили назариявии проблемаи ташаккули арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ. [Матн] Н.М. Мансурзода Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2026. № 2 с.301-314 ISSN 2074-1847

[6-А].Мансурзода, Н.М. Моҳияти арзишҳои ахлоқӣ- башардӯстӣ ва имкониятҳои адабиёти бачагон дар ташаккули онҳо. [Матн]А.О.Ғаффаров., Маҷаллаи илмӣ «Номаи Донишгоҳ» Хучанд, 2026 №2 с. ISSN 2077-4990.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ ва

амалӣ нашр гардиданд:

[7-A] Мансурзода, Н.М.(Ҳайдарова, Н.М.)Таъсири ғояҳои мутафаккирони тоҷику форс ба методикаи таълими синфҳои ибтидоӣ.[Матн]Мансурова Ҷ.С., Н.М. Ҳайдарова // Стефанос № 5 (73). С. 97-107 ISSN 2309-9917 (РИНЦ).

[8-A] Ҳайдарова, Н.М. Ҷанбаҳои педагогикаи башардӯстӣ. [Матн] Н.М. Ҳайдарова// Конференсия байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Асосҳои назариявӣ- методологии омодагии касбӣ- методи омӯзгорони оянда дар муассисаи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ тавассути технологияи муосир”. - Душанбе, 2024, с. 294-296

[9-A] Ҳайдарова,Н.М. Шароити педагогӣ ва психологӣи воситаҳои ташаккули қобилиятҳои гуманистӣ маҳорати хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавассути истифодаи адабиёти бачагона. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсия байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Илмиҳои ҷамъиятӣ-- гуманитарӣ ҳамчун омил тағйирёбии иҷтимоӣ. Ш. Белгород, 27 июни 2024, С. 55-58

[10-A] Ҳайдарова, Н.М. Асосҳои тарбияи башардӯстӣ дар мактаббачагон. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи«Омодасозии мутахассисони педагогӣи фаъолиятҳои навоарона», Душанбе, 15 апрели соли 2024.

[11-A] Ҳайдарова, Н.М. Салоҳиятҳои ахлоқӣ – гуманистӣи хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди омӯзиш аз истифодаи адабиёти бадеӣ ва таҳлили муқоисавӣ натиҷаҳои он. [Матн] Н. М. Ҳайдарова// Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи «Омодасозии мутахассисони педагогӣи фаъолиятҳои навоарона», Душанбе, 15 апрели соли 2024.

[12-A] Мансурзода, Н.М. Истифодаи ақидаҳои-башардӯстонаи мутафаккирони тоҷику форс дар тарбияи хонандагони синни хурди мактабӣ. Рақамикунонии ҷомеа:тағйирёбии доимӣи дурнамоҳои амалӣ- таҳқиқотӣ. Маҷмуи қорҳои илмӣ дар заминаи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ- амалӣ ш. Белгород 30 сентябри 2024 гУДК001ББК 72 Ц 75 ISSN 978-5-7765-9399-4 Белгород 2024. – с.54-57.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1.

Тарзҳои санчиши дараҷаи тайёрии хонандагон аз фанни забони модарӣ.

Калимаҳоро (4-5 калима дода мешавад) ба ҳиҷоҳо ҷудо карда, рӯнавис намоед ва зери садонокҳо хатча кашед .

Таркиби калимаҳоро (3-4 калима) ҷудо намоед.

Нақшаро кашада, калимаҳои ҷумларо дуруст ҷо ба ҷо гузоред.

Ҷумла	Ҳиссаҳои нутқ			
	исм	сифат	Феъл	пешоянд
Деҳқонон аз замин ҳосили фаровон гирифтанд.				
Бачаҳо дар рӯйи ҳавлӣ аз барф барфӣ сохтанд.				
Меҳмонҳо аз роҳи дур омаданд.				
Сафарамак марди ҷавони сабзинаранг буд.				

Ҷумларо (ҷумла аз 4-5 калима иборат аст) дар як қатор нависед ва аъзои онро муайян кунед.

Замимаи 2.

Маҳорати суръати хониш

Миқдори калимаҳо, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар давоми як дақиқа бояд хонанд:

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4
якум	-	-	20-25	25-30
дуюм	30-35	35-40	40-45	45-50
сеюм	50-55	55-60	60-65	65-70
чорум	70-75	75-80	80-85	85-90

2. Маҳорати навиштани калимаҳо дар таркиби ҷумла ва матн давоми ду соати дарс

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4

якум	-	-	10-15	15-20
дуюм	20-25	25-30	30-35	35-40
сеюм	40-45	45-50	50-55	55-60
чорум	60-65	65-70	70-75	75-80

3. Маҳорати навиштани миқдори калимаҳо дар нақли хаттӣ ва иншои таълимӣ

Синфҳо	Дар чорякҳо			
	1	2	3	4
якум	-	-	-	-
дуюм	-	-	-	20-25
сеюм	25-30	30-35	35-40	40-45
чорум	45-50	50-55	55-60	60-65

Замимаи 3.

Ташаккули маҳорату малакаҳои хонандагон тавассути адабиёти бачагона

Мавзӯ «Фирдавсӣ» дар синфи IV- умар рӯйи нишондодҳои зерин:

Фаҳманд:

Шоҳнома – шоҳи асарҳо, шоҳи номаҳо, нома дар бораи шоҳҳо

Таҳамтан – паҳлавон, яке аз номҳои Рустам

Гурз – як навъ асбоби ҷанг

Пил – фил

Дирафш – байрақ, парчам

Набард – ҷанг, мубориза

Рахш – лақаби аспии Рустам

Нақл кунанд:

1. Маълумоти мухтасар дар бораи Абулқосим Фирдавсӣ – шоири бузурги халқамон, муаллифи «Шоҳнома».
2. Мазмуни бунёди шаҳри Тӯс.
3. Мазмуни қиссаи кушта шудани пили сафед.
4. Мазмуни ҳикояи «Набарди Рустам бо Афросиёб».

Иншо нависанд:

Мазмуни мухтасари аз дасти Рустами 9-сола кушта шудани пили сафед дар мавзӯи «Далерии Рустам»

Аз ёд донад:

1. Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.
2. Таҳамтан яке гурз зад бар сараш,
Ки хам гашт боло кӯхпайкараш.
3. Биларзид бар худ кӯҳи бесутун,
Ба захме биафтод хору забун.

Аз грамматика ва имло

1. Номи одамон, мамлакатҳо, шахрҳо, ноҳияҳо, деҳаҳо, кӯчаҳо, дарёҳо, кӯҳҳо, лақаби ҳайвонҳо исми хос мебошанд.
2. Аввали исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд.
3. Доништан ва навиштани ному насаби падару модар, муаллим, ҷӯраҳои наздик, ҳамсинфҳо.

Савол ва суноришҳо:

1. Бо исми хос калимаҳо чӣ тавр навишта мешаванд?
2. Кадом калимаҳо мансуб ба исмҳои чинсанд?
3. Ҳиссаи нутқро ба сунунчаҳо ҷудо кунед?

Чадвали таҳлили асарҳои бадеии хондашуда аз ҷониби хонандагон

№	Муаллиф	Номи асар	Вақти хондан	Ҳаҷм (саҳ.)	Симоҳои қаҳрамон	Мавзӯ	Фикри асосӣ	Лаҳзаи ҷолиб (маъқул)
1	П. Толис	<i>Лолачинӣ</i>	Октябр	10	Юсуф, Ҳошим ва дигарон	Дустӣ	Вохӯрӣ бо инсон - бузургтарин неъмат аст, дӯстиро бояд қадр қард	Ҳодисаи лолачинӣ ва муносибати самимии қаҳрамонон
2.	ШарифӣА	<i>Гунчишк аки яқрав</i>	Ноябр	4	Гунчиш қак, волидон	Меҳрубонӣ, итоат	Итоат ба падару модар муҳим аст, саркашӣ оқибати	Лаҳзаи пушаймонӣ ва дарки хатои қаҳрамон

							нохуб дорад	
--	--	--	--	--	--	--	----------------	--

Замимаи 4.

Диаграммаи “Венн” аз ҷониби Джон Венни файласуф, математик ва мантиқшиноси англис соли 1881 ихтироъ шудааст. Диаграммаи Венн усулест, ки фарқ ва умумияти мафҳум, ашё ва муқоисаи онҳо мусоидат мекунад.

Мақсади истифодаи диаграмма:

- таҳлил ва муқоиса карда тавонистани ду ва зиёда мафҳум (ашё, ҳодиса);
- инкишофи малакаҳои баҳо додан ба аломату хусусиятҳои ашё, ҳодиса;
- муайян карда тавонистани хусусиятҳои фарқкунанда ва монанди ашё, ҳодиса.

Барои ихрои ин фаъолият хонандагонро ба 3 гурӯҳҷудо карда, чунин супоришҳо пешниҳод мешаванд:

ба гурӯҳи 1- аломату хусусиятҳои ҳайвонҳои хонагӣ;

ба гурӯҳи 2- аломату хусусиятҳои ҳайвонҳои ваҳшӣ;

ба гурӯҳи 3- монандии ҳайвонҳои хонагию ваҳширо нависед.

Намуна: Ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи дарахтонро нависед.

Умумӣ – об меҳӯрад, месабзад,

Фарқкунанда – мевадор: себ, зардолу.

Бемева: сафедор, бед,.....

